

ବିରଜା ଚକ୍ରବାଳା-୭

ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ

ନରସିଂହ ଚଉଧୁରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ମୁଖପତ୍ର
ଜିଜ୍ଞାସାର ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା

ବିରଜା ବକ୍ସତାମାଳା-୭

[୧୯୮୦]

ଜିଜ୍ଞାସା

॥ ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା ॥

ନନ୍ଦିନୀ ଚଉଧୁରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ

ଜିଜ୍ଞାସା

[ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା]

ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଓ ପ୍ରକାଶକ

ଶତୀନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ମୁଖ୍ୟ ସଂପାଦକ :

ମଥୁରା ନାଥ ଦାଶ

ସଂପାଦକ ମଣ୍ଡଳୀ :

ନାରାୟଣ ଜେନା

ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର

ଗୋପୀନାଥ ପଣ୍ଡା

ବାହାବୁଦ୍ଧିନ୍, ଖାଁ

ଲିପିକାର :

ନଟବର ବଳି

ଜୟହିନ୍ଦ୍, ପ୍ରେସ୍, ଯାଜପୁର ।

- ୧ । ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଅଭିଭାଷଣ ॥ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ଶତୀନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ
- ୨ । ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ-ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦିଗ
ଡା. ବେଶୀମାଧବ ପାତ୍ର ୧
- ୩ । ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ-ପୌରାଣିକ ଦିଗ
ଗବେଷକ ସଦାଶିବ ରଥଶର୍ମା ୨୧
- ୪ । ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ-ଐତିହାସିକ ଦିଗ
ଶ୍ରୀ ପ୍ରଭତ କୁମାର ମୁଖାର୍ଜୀ ୩୯
- ୫ । ପରିଶିଷ୍ଟ :
- କ- ୭ମ ବାର୍ଷିକ ବିରଜା ବକ୍ସତାମାଳା ପରିଚ୍ଛଳନା ସମିତି ।
- ଖ- ବିରଜା ବକ୍ସତାମାଳାର ନିୟମାବଳୀ ।

ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଅଭିଭାଷଣ

ଶ୍ୟାମାଳୀଂ ସିଂହମାରୁଡ଼ାଂ

ଦ୍ଵିଭୂଜାଂ ଶୂଳ-ଧାରିଣୀମ୍

ବିଭ୍ରାନ୍ତୀଂ ବାମହସ୍ତେନ

ମହିଷାସୁର ପୁଚ୍ଛକମ୍

ସୁରସୁରେର୍ବନ୍ଧ୍ୟମାନାଂ

ତ୍ରିନେତ୍ରାମିନ୍ଦୁ ଶେଖରମ୍

ସର୍ବାଭରଣ ସମ୍ପନ୍ନାଂ

ଉଦ୍‌ଘାଟନଗ୍ରହକାରିଣୀମ୍

ବନ୍ଦେ ଶ୍ରୀ ବିରଜାଦେବୀଂ

ଭୂତ-ମୁକ୍ତି ପ୍ରଦାୟିନୀମ୍

ଧ୍ଵଜାନନ୍ଦୀୟ ବକ୍ରା ଉକ୍ତର ବେଶୀମାଧବ ପାତ୍ରୀ
ମହୋଦୟ, ସୁନାମଧନ୍ୟ ଗବେଷକ ସଦାଶିବ ରଥଶର୍ମା
ମହାଶୟ, ବିରଜାମଣ୍ଡଳର ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରେମୀ ସଞ୍ଜନମଣ୍ଡଳି,
ସହକର୍ମୀବୃନ୍ଦ ଓ ମୋର ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଗଣ !

ଆଜି କରୁଣାମୟୀ ଜଗନ୍ନାତା ଦେବୀ ବିରଜାଙ୍କର ପୂର୍ତ୍ତ ସ୍ଥନକ୍ଷତ୍ର,
ତ୍ରିବେଣୀ ଅମାବାସ୍ୟା ତିଥି । ଏହି ଶୁଭ ବାସରରେ ନରସିଂହ ଚଉଧୁରୀ
ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିସରରେ ସପ୍ତମ ବାର୍ଷିକ ବିରଜାବତ୍ସ୍ତାମାଳା ଉଦ୍‌ଘାଟନ
କରିବା ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ସ୍ଵାଗତ କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲଭ କରି
ମୁଁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ।

ସୁଧୀବୃନ୍ଦ,

ସମାଜ, ଦେଶ ତଥା ଇତିହାସ ପାଖରେ ରଣସ୍ୱୀକାର କରିବାରେ ପରମ୍ପରା ନ ଦେଖାଇ ଉତ୍ତରପୁରୁଷଙ୍କ ପାଇଁ କିଛି ରଖିଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେଉଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜ୍ଞାନଦୀପତି ସାତବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଆଜିର ତିଥିରେ ପ୍ରଥମଥର ପ୍ରଜ୍ଜଳିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଆଜି ସପ୍ତମଥର ପାଇଁ ପୁନର୍ବାର ତା'ର ଦୀର୍ଘ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ଅତୀତରେ ଏହି ଜ୍ଞାନଦୀପରେ ଇନ୍ଦନ- ଯୋଗାଇଥିବା ସ୍ୱଳ୍ପମାଧ୍ୟମ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ପ୍ରଫେସର ବିଧୁଭୂଷଣ ଦାସ, ପ୍ରଫେସର ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପ୍ରଧାନ, ଡକ୍ଟର ଦେବୀପ୍ରସନ୍ନ ପଟ୍ଟନାଏକ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜ୍ଞାନଗୁନ୍ଦ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି, ସ୍ୱର୍ଗତ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳିଚରଣ ପଟ୍ଟନାଏକ, ଲେକରତ୍ନ ପ୍ରଫେସର କୁଂଜବିହାରୀ ଦାଶ, ଅଧ୍ୟାପକ ଚିତ୍ତରଂଜନ ଦାସ, ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ମନୁଥନାଥ ଦାସ, ଅଧ୍ୟାପକ ରଞ୍ଜକିଶୋର ରାୟ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର, ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀ ରମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ, ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି, ଡା: କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା ମହାଶୟମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ପ୍ରବକ୍ତା ଓ ତତ୍‌କାଳୀନ ସହକର୍ମୀ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ-କାଳର ସମସ୍ତ ସହଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ଏହି ଅବସରରେ ମୁଁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତରଫରୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି ।

ସପ୍ତମ ବିରଜାବତ୍ସତାମାଳାର ପରିଗ୍ରହଣ ସମିତି ଚଳିତବର୍ଷ ଆଲୋଚନାର ବିଷୟବସ୍ତୁରୂପେ “ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ”କୁ ମନୋନୀତକରି ଯଥାକ୍ରମେ ଡା: ବେଶୀମାଧବ ପାତୀ, ଗବେଷକ ସଦାଶିବରଥ ଶର୍ମା ଏବଂ ଡା: କରୁଣାସାଗର ବେହେରାଙ୍କୁ ବିଷୟବସ୍ତୁର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପୌରାଣିକ ଓ ଐତିହାସିକ ଦିଗର ଆଲୋଚନା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯାଇଥିଲେ । ଉପରେକ୍ତ ବକ୍ତାବ୍ଧି ଆମର ଆମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା କରିଥିବାରୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତରଫରୁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ନିବନ୍ଧରେ କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ କରୁଛି । ସେମାନଙ୍କର ଗବେଷଣା ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରୋତୃମଣ୍ଡଳୀର ଚିତ୍ତରଂଜକ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍ତର-ଦାୟାଦଙ୍କୁ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେବ ବୋଲି ମୋର ଆଶା ଓ ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି ।

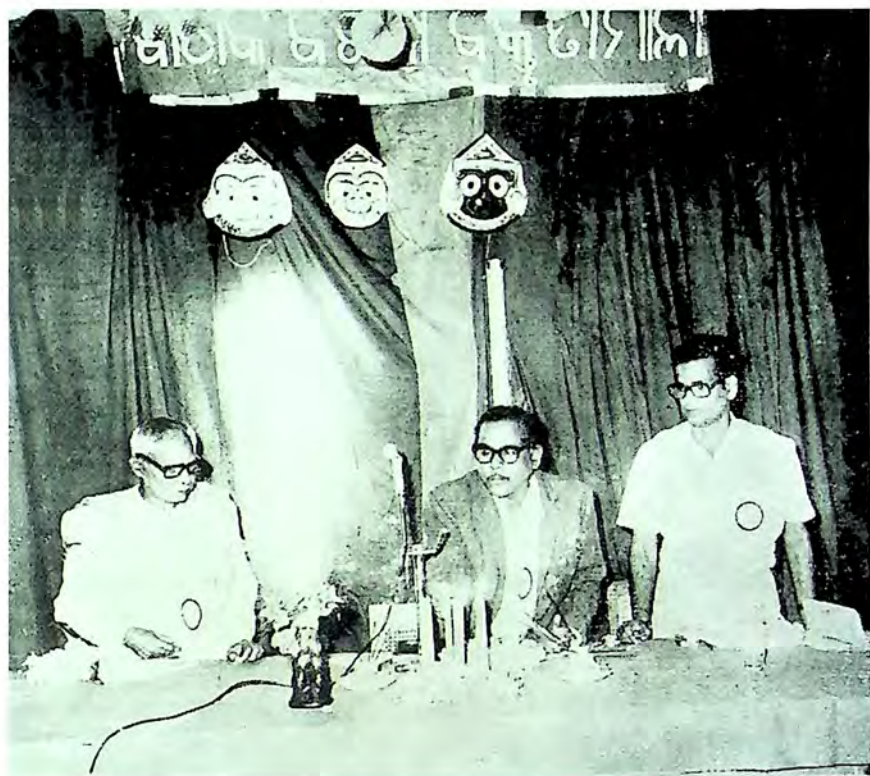
ସଜନମଣ୍ଡଳୀ,

ଏହି ବୌଦ୍ଧିକ ସମାବେଶର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ସାଫଲ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଆପଣମାନଙ୍କର ସଖିଛା; ଅନୁଷ୍ଠାନର ଅଧ୍ୟାପକ ଅଧ୍ୟାପିକା ସହକର୍ମୀ ମାନଙ୍କର ସହଯୋଗ ଏବଂ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଅବଦାନ ମୋର ଆନନ୍ଦ ଗର୍ବର ବିଷୟ । ଏହି ଅବସରରେ ବିଗତ ଛଅଗୋଟି ବିରଜାବତ୍ସବାଳାର ସଂରଠନରେ ତଥା ପାଞ୍ଚଗୋଟି ବତ୍ସବାଳାର ପ୍ରକାଶରେ ଯେଉଁମାନେ ମୋତେ ଅକୃଷ୍ଣ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ମୋର କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନକରି ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଚଳିତ ବତ୍ସବାଳାର ପରିସରରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ ଜଣାଉଛି ।

॥ ଜୟହିନ୍ଦ ॥

ସପ୍ତମ ବତ୍ସବାଳାର ଉଦ୍‌ଯାପନ ଦିବସର ବତ୍ସା ତା: କରୁଣାସାଗର ବେହେରା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅସୁବିଧା ହେତୁ ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଯୋଗଦାନ କରିପାରି ନଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟାପକ ତଥା ବିଶିଷ୍ଟ ଐତିହାସିକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରଭାତକୁମାର ମୁଖାର୍ଜୀ ଉଦ୍‌ଯାପନ ଦିବସରେ ବତ୍ସାରୁପେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିବାରୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତଥା ମୋ ତରଫରୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି ।

ସପ୍ତମ ବିରଜା ଚକ୍ରତାମାଳାର ଉଦ୍‌ଘାଟନ । ବାମରୁ ଡାହାଣକୁ —
 ବକ୍ସା ଡା. ବେଶୀମାଧବ ପାତ୍ର, ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶତ୍ରୀଘରୁ ବାସ ଓ
 ଉପସଭାପତି ମଥୁରାନାଥ ଦାଶ

ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ

(ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦିଗ)

ଡ:- ବେଣୀନାଥକ ପାଠୀ

ଏକା ଉଚ୍ଚତବର୍ଷ କାହିଁକି । ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଏବଯାଏଁ ଯେତେ ରକମର ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଚଳିତ ସେ ସବୁର ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ , ଏହା ମୂଳରେ ମଣିଷର ସ୍ୱାର୍ଥ ସାଧନ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଶେଷ କାରଣ ଥିଲପରି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ‘ସ’ କହିଲେ, ହୋଇପାରେ ଏହାର ଅର୍ଥ ‘ବ୍ୟର୍ଥ’ ନତୁବା ‘ସମର୍ଥ’—ଏପରି କି ମାନବ ସମାଜ ମଧ୍ୟ । ଏ କଥା ସାଂଖ୍ୟିକ ଯେ, ମଣିଷ କୌଣସି ଉଦ୍ୟମର ସଫଳତା ହାସଲ କରିବାରେ ନିଜକୁ ଅସହାୟ ମନେକଲେ ଅନ୍ୟର ସାହାଯ୍ୟ ନେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରେ । ସେହି ‘ଅନ୍ୟ’ଟି ସମଶକ୍ତି ସମ୍ପନ୍ନ ମାନବ ଅପେକ୍ଷା ଅସୀମ ଶକ୍ତିମାନ ଏକ ବିଶେଷ ପଦାର୍ଥ ହେବା ଅଧିକ ବାଞ୍ଛନୀୟ । କାରଣ, ତାହାହେଲେ ସେ ତା ଉପରେ ପୁରପୁରି ଆଶ୍ୱାସୀନ୍ ହୋଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହିପାରିବ । ତା’ଛଡ଼ା ସେହି ବିଶେଷ ପଦାର୍ଥଟି ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ସ୍ୱସାରଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିଲେ ଆହୁରି ଭଲ । ନୋଚେତ୍ ସାଧାରଣ ମଧ୍ୟରେ ରହି ସେ ମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ ରୂପେ ଚୂହୀତ ହେବା ସମ୍ଭବନା । ଏତାଦୃଶ ବିଶେଷ ପଦାର୍ଥ କଳ୍ପନା ସମସ୍ତ ଦେବବିଶ୍ୱାସର ମୂଳ ଭିତ୍ତି; ଏହିଠାରୁ ହିଁ ଇଶ୍ୱର ବା ଦେବତା ସୃଷ୍ଟର ଅଧ୍ୟମ୍ଭରମ୍ଭ ।

ମାନବ ସମାଜରେ ସାଧାରଣତଃ ତିନୋଟି ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗୀ ଧରି ‘ଦେବତା’ ଉପାସିତ ହେବା ଦେଖାଯାନ୍ତି । ୧- ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ୨- ଆବତାରିକ, ୩- ସାଂସ୍କୃତିକ, ଯେଉଁ ଦେବତାକୁ ମୂଳ କରି ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବା ଦର୍ଶନିକତା ଉତ୍ପତ୍ତି ଲଭ କରେ ତାହାକୁ ‘ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦେବତା’ କୁହାଯାଏ । ସେହି ଦେବତାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବିଭିନ୍ନ ଦର୍ଶନର ସୂତ୍ରପାତ ହୁଏ । ଆତ୍ମା, ଗତ୍, ଦେବତା, ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ଏହି ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଦେବତା ହେଉଛନ୍ତି ‘ଆବତାରିକ’ ।

ଏମାନେ ମର ସଂସାରରେ ରତ୍ନମାଂସଧାରୀ ମାନବ ରୂପେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ବିଶ୍ୱନିୟନ୍ତ୍ରୀ ଆଦେଶକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଜନସମାଜର ଉପାସ୍ୟ ହୋଇଉଠନ୍ତି । ଏମାନେ ସାଧାରଣ ମାନବ ତୁଲ୍ୟ ପ୍ରତୀକ୍ଷମାନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଐଶ୍ୱରିକ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ । ଏଣୁ ଲୋକ ସମାଜରେ ଦେବଦୂତ ବା ମହାପୁରୁଷ ଆଖ୍ୟା ଲଭ କରି ଦେବତା ସମାନ ପୂଜା ପାଆନ୍ତି । ଶ୍ରୀଷ୍ଠ, ମହମ୍ମଦ, ବୁଦ୍ଧ, ଜାନ, ଇସ୍‌ସା, କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଦେବତା ଯାହାଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମୁଣ୍ଡତେକି ରହିଛି । ଅପରଟି ହେଉଛି ‘ସାଂସ୍କୃତିକ ଦେବତା’ । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଦେବତାଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ଏହାଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି କୌଣସି ଅଧ୍ୟାତ୍ମବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ନଥାଏ କିମ୍ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ପରି ଇଏ କୌଣସି ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିବା କିମ୍ବା ଏହାଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ବଞ୍ଚିତ ନଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହାଙ୍କଠାରେ ମାନବ ସମାଜର ସର୍ବୋଚ୍ଚତମ ସାଂସ୍କୃତିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ନିହିତ ଥାଏ । ସର୍ବୋକୃଷ୍ଟ ମାନବ ରୂପେ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ଚକ୍ରରହିବାକୁ ହେଲେ କି ପ୍ରକାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ଓ ଆଶୁର ବିଶୁର ଧାର ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ ସେ ସବୁର ଆଦର୍ଶଚିନ୍ତା ଏହାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ଏହାଙ୍କୁ ‘ସାଂସ୍କୃତିକ ଦେବତା’ କୁହାଯାଏ । ଉତ୍କଳର ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଦେବତା, ଯାହାଙ୍କ ସହିତ ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ଏଠାରେ ‘ଉତ୍କଳୀୟ’ ଶବ୍ଦ କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ସମାଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ, ଏହା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଦହିତ ସାରା ମାନବ ସମାଜର ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟରଖି ପ୍ରୟୋଗ କରଯାଇଅଛି, କାରଣ, ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତି ମାନବ ସଂସ୍କୃତିର ସକ୍ଷିପ୍ତ ସଂସ୍ମରଣ ମାତ୍ର ।

‘ସଂସ୍କୃତି’ ଯଦି ‘କଲ୍ଚର’ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବାଚୀ ଶବ୍ଦ ବୋଲି ଧରିଯାଏ; ତା’ହେଲେ ଧର୍ମ-ଧାରଣା, ଆଶୁର-ବିଶୁର, ଜୀବନଧାରଣା ପ୍ରଣାଳୀ, ପାରମ୍ପରିକତା ସବୁ ଏଥିରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । କାରଣ, ସାହିତ୍ୟିକ, ଐତିହାସିକ, ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ, ନୃତ୍ୟବିତ ପ୍ରଭୃତି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ‘କଲ୍ଚର’ ଶବ୍ଦର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରନ୍ତି । କିଏ କହେ ପରଂପରା, କାହାମତରେ ସାମାଜିକ ଚଳଣିତ କାହା ମତରେ ଜୀବନଯାତ୍ରା, ଏଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାଂସ୍କୃତିକ ଦେବତାଙ୍କଠାରେ ସବୁର ସ୍ଥମ୍ଭହତ୍ ଆଦର୍ଶ

ରହିବାର କଥା, ଯାହାକି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନ ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଯାହା ବିଧାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିଫଳିତ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଦେବତା ‘ଦାରୁଦେବତା’ । ଭରତବର୍ଷରେ ହିମାଳୟଠାରୁ କୁମାରିକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଯେତେ ଦେବାଦେବୀ ଉପାସିତ ହୋଇ ଆସୁଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ହେଲେ ଦାରୁ ବା କାଷ୍ଠରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ବିଶ୍ୱପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏକା ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ଦାରୁଦେବତା ରୂପେ ଅନାଦି କାଳରୁ ପୂଜା ପାଇ ଆସୁଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ଆବ୍ରହ୍ମଚରଣ୍ଡାଙ୍କ ଏକା ପାତ୍ରରେ ବସି ସ୍ୱସ୍ତ୍ରୀ ଭେଜନ କରିବା ଶୁଣାଯାଏ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭେଗ ସାମଗ୍ରୀବିନା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କ ଭେଗ ସାମଗ୍ରୀକୁ ‘ମହାପ୍ରସାଦ’ ବା ‘କୈବଲ୍ୟ’ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇନାହିଁ । ଏହାର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେ ଜାତି-ବାରଣ ନାହିଁ-ଖାଦ୍ୟରେ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ସମସ୍ତେ ସମାନ-ସମସ୍ତେ କୈବଲ୍ୟର ଅଧିକାରୀ । ଏହା ହେଉଛି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୌଳିକ ବିଶେଷତ୍ୱ । ତା’ ଛଡ଼ା, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଉ ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି, ଅନ୍ୟତ୍ର ପୂଜିତ ଦେବତାଙ୍କ ନାମ ସହିତ ସେହି ସେହି ଦେଖର ଧର୍ମ ବା ସ୍ୱସ୍ତ୍ରୀ କୃତି ଥିବା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ମଧ୍ୟ-ଭରତର ‘ବିଶ୍ୱନାଥ’ଙ୍କ ସହିତ କିମ୍ବା ଦକ୍ଷିଣ-ଭରତର ‘ରମନାଥ’ଙ୍କ ସହିତ ସେ ପ୍ରଦେଶର ସ୍ୱସ୍ତ୍ରୀର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ସେହିପରି ପଶ୍ଚିମ ଭରତର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦେବତା ‘ସୋମନାଥ’ଙ୍କ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଧର୍ମ ବା ସ୍ୱସ୍ତ୍ରୀ ନାମିତ ଥିବା ଶୁଣା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତର ଧର୍ମ କହିଲେ, ‘ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ’; ସ୍ୱସ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ ‘ଜଗନ୍ନାଥ ସ୍ୱସ୍ତ୍ରୀ’; ଇତିହାସ କହିଲେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଇତିହାସ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ଉତ୍ତରବାସୀଙ୍କ ଧର୍ମ ଓ ବିଶ୍ୱାସର ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର । ଏ ଦେଶରେ ଜୈନ, ବୌଦ୍ଧ, ଶାକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରଭୃତି କେତେ ଧର୍ମବାଦର ବନ୍ୟା ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ କେତେ କେତେ ଧର୍ମଗୁରୁ ଓ ମତପ୍ରସାରକ ଆସି ସ୍ୱ ସ୍ୱ ମତବାଦ ପ୍ରସାର କରି ଯାଇଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ କେହି ହେଲେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଦାରୁକୁ ପଥର କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ରୂପରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଯାହା କିଛି ନୂତନ, ଯାହା କିଛି ବ୍ରାହ୍ମ୍ୟ ବୋଲି ତତ୍କାଳୀନ ଜନତାର ମନରେ ଜାତ ହୋଇଛି ସେ ସବୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ

ପୂଜା ବିଧିରେ ଖଞ୍ଜି ଦିଆ ହୋଇଛି । ଏଣୁ ପ୍ରାଚୀନତମ ଜୈନ ପରମ୍ପରାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରେମଧର୍ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁଧର୍ମର ଆଶ୍ରୟ ବିଧି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପୂଜାରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଦୁଇ ଖଣ୍ଡିତ ବାହୁ ପ୍ରସାରଣ ପୂର୍ବକ ଜଗନ୍ନାଥ ସମସ୍ତ ଧର୍ମ-ଦର୍ଶନକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଆପଣାର କରି ନେଇଛନ୍ତି ଓ ନୀଳାଚଳରେ ପତିତପାବନ ବାନା ଉଡ଼ାଇ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିଜେ କରିଛନ୍ତି ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପାସନା ତତ୍ତ୍ୱ ସମକ୍ଷରେ ପୁରଣ ଯୁଗରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ପାଦ ଯାଏଁ ପୌରାଣିକ ତଥା ଐତିହାସିକ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ଧାରଣାମାନ ପୋଷଣ କରା ହୋଇ ଆସିଛି । ସେ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସମାଲୋଚକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମକ୍ଷୀ ଭ୍ରମରୁ, ଯଥା—ବୁଝୋ ଧମ୍ମୋ, ସଂସ୍କୃତ ସହିତ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତିର ନାମ ଓ ରୂପଗତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଇ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଉପାସନାକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ମୂଳକ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି । ଆଉ କେତେ ବୈଦିକ ବାକାକ୍ଷର ଓ ‘ଅ ଉ ମ’ କାରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବୋଲି, ପୁଣି କେତେ ସୃଷ୍ଟି ଛାଡ଼ି-ପ୍ରଳୟ କାରଣ ବ୍ରହ୍ମା-ବିଷ୍ଣୁ-ଭୂଦ୍ର ଧାରଣାରୁ ପ୍ରକାଶିତ ବୋଲି, ଆଉ କେତେ ଦ୍ୱାରକା ନାଥ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭାଇ ଓ ଭଉଣୀ କୃଷ୍ଣ-ବଳରାମ-ସୁଭଦ୍ରା ସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ଯୁକ୍ତିମାନ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବୈଷ୍ଣବତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରନ୍ତି । ତା’ଛଡ଼ା, ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସହିତ ମୂର୍ତ୍ତି ଚତୁଷ୍ଟୟକୁ ବାସୁଦେବ-ସକର୍ଷଣ-ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ-ଅନିରୁଦ୍ଧ ନାମରେ ଚତୁର୍ଥା ମୂର୍ତ୍ତି ଭାବେ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ କମ୍ ହୋଇନି । ଏକା ସେତିକି ନୁହେଁ, ଜଗନ୍ନାଥ ଉପାସନା ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ମତବାଦର ସମନ୍ୱୟ ପୀଠରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଶୈବ, ଶାକ୍ତ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ତିନି ସଂପ୍ରଦାୟର ମିଳିତ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଫଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ସୁଭଦ୍ରା ଓ ବଳଭଦ୍ର ଯଥାକ୍ରମେ ବିଷ୍ଣୁ ଶକ୍ତି ଓ ଶିବଲିଙ୍ଗ ରୂପେ ଏକତ୍ର ଉପାସିତ ହୋଇ ଆସିଥିବା ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏହିପରି ଭାବେ ବୌଦ୍ଧ, ଶାକ୍ତ, ଶୈବ, ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତକରିବାକୁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରି ଆସିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ କାହାରି ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ସେ ଆଦିମ ଶବ୍ଦର ଗୋଷ୍ଠୀର ‘ଦାରୁ ଦେବତା’ ରୂପେ ଅଟଳ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଏହା ସେହି ଆଦିମତମ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଧିଷ୍ଠିତ ଶବ୍ଦର ଗୋଷ୍ଠୀର ଦାରୁ

ବହମାନ କାଳର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭବ ପକ୍ଷରେ ବାହ୍ୟ କୃତିରେ କେତେକ ପରିପର୍ବନ ଦୃଷ୍ଟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଅବିକୃତ ରହିଛି— ଦାରୁ ଦାରୁରୂପରେ ହିଁ ପୂଜା ପାଇ ଆସୁଛି ।

ପ୍ରଥମେ ଦେଖିବା ଦାରୁଦେବତାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିତରୁ ଏତାଦୃଶ ବିକଳ ମୂର୍ତ୍ତିକଳ୍ପନା ଅତି ବିଚିତ୍ର; ଅତିରହସ୍ୟାବୃତ୍ତ । ଦେବତା ମନୁଷ୍ୟ ନୁହେଁ; ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଶରୀର; ବାସ୍ତବି ନାତୀର ପ୍ରୟୋଜନୀୟତା ତା'ଠାରେ ନାହିଁ । କର୍ଣ୍ଣକେଶ-କର-ଚଉଶର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ସେ କେବଳ ଦେଖେ-ଦେଖୁ ମୌନ ରହେ । ପ୍ରତିକାର କିମ୍ବା ପ୍ରତିରୋଧ ସେ ନିଜେ କରେ ନାହିଁ; କରାଏ ମାତ୍ର । ଏଣୁ ବାହୁ ବିନା ହସ୍ତପଦର କଳ୍ପନା ନାହିଁ । ବିରାଟ ସେ; ଅତଳ ମହାମେରୁ । ସ୍ପର୍ଶ ଦୋଷ ତା'ଠାରେ ନାହିଁ । ସେବ୍ୟସେବକରେ ସ୍ପର୍ଶ ଦୋଷ ନଥାଏ । ସେବ୍ୟ ସେ । ସେବ୍ୟ ହେଲେ ବି ପୁରୁଷ ସେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ଅତଏବ ପୁରୁଷର ବିଶେଷ କରି ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷର ସମଗ୍ର ବିଜାସର ଅଧିକାରୀ ସେ; ବ୍ରାହ୍ମ ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିଶୀର୍ଣ୍ଣଯାଏଁ ଭୋଗ; ଛପନ ଭୋଗ, ଛତିଶ ଖଟଣି-ଛତିଶା ନିଯୋଗ; ଏଥିରେ ଦେବତାର ଉଦନା ପୁରପୁରି ସାଂସ୍କୃତିକ-ମାନବିକ । ଏହା ହିଁ ମାନବ ସଂସ୍କୃତିର ଚରମ ପରକାଷ୍ଠା ଶୀର୍ଷସୀମା ।

ସେତିକି ନୁହେଁ; ଓ ମୂର୍ତ୍ତି ଦିହର ଭିତର କଳ୍ପନା ଆହୁରି ଉଚ୍ଚକୋଟିର-ଆହୁରି ସାର୍ବଜନୀନ । ଶ୍ଵେତ-ପୀତ-କୃଷ୍ଣ ତ୍ରିବର୍ଣ୍ଣର ଓ ମୂର୍ତ୍ତି । କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର ଜଗନ୍ନାଥ; ପୀତବର୍ଣ୍ଣର ସୁଭଦ୍ରା; ଶ୍ଵେତବର୍ଣ୍ଣର ବଳଭଦ୍ର । ଏହାଙ୍କ ଏକତ୍ରାବସ୍ଥିତି ହେଉଛି ସହାବସ୍ଥାନ । ମାନବ ସମାଜର ଏକଯାଇତ କାମ୍ୟ । ଏଣୁ ଏ ବର୍ଣ୍ଣସବୁ ଦେବତାର ନୁହେଁ; ମନୁଷ୍ୟର-ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର । ଏଥିରେ ପୀତବର୍ଣ୍ଣ, ତୀନାୟ; ଶ୍ଵେତବର୍ଣ୍ଣା ସୁରେପୀୟେ ଏବଂ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା ଅପ୍ରେ—ଭରତୀୟେ ଚିହ୍ନିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଭରତୀୟ ଦ୍ଵାପପୃଷ୍ଠର ଆନ୍ଧ୍ରୋ-ଏସିଆଟିକ ଗୋଷ୍ଠୀ ତିବତୀୟ ଭେଟଟିନ ଗୋଷ୍ଠୀ; ଉତ୍ତର ଓ ମଧ୍ୟଏସିଆର ତୁର୍କୀ ଓ ମଙ୍ଗୋଲ ଗୋଷ୍ଠୀଠାରୁ ଗ୍ରୀକ୍; ଇଟାଲିକ୍; ସେଲ୍ଟିକ୍ ପ୍ରଭୃତି ଇଣ୍ଡୋ-ୟୁରେପୀୟଗୋଷ୍ଠୀ ସହିତ ଆଫ୍ରିକୀୟ ନିଗ୍ରୋ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରେକୀୟ ଆଦିବାସୀ ଯାଏଁ ସମସ୍ତେ ସଂକେତିତ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା; ଚର୍ମର ବର୍ଣ୍ଣଭେଦ ନେଇ ପରସ୍ପରକୁ ଗୁଣା ଓ ହିଂସା କରିବା ଆତ୍ମପାତିତା ଛଡ଼ା

ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ । ସମସ୍ତଙ୍କର ସହାବସ୍ଥାନ ହିଁ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅଭ୍ୟୁଦୟ-ସଭ୍ୟତାର ଶୀର୍ଷବିନ୍ଦୁ ; ଏହାହିଁ ଶତ୍ରୁକର ଭବନା ଓ ବିଶେଷ କଳ୍ପନା । ଏହି ହେତୁରୁ ବୋଧହୁଏ ହିମାଳୟ ପର୍ବତମାଳା ଭିତରୁ ନେପାଳୀ ଗଜାଙ୍କର ଆମନ୍ଦିର ରତ୍ନ ସିଂହାସନ ଉପରେ ପୁଜାଧିକାର । ଏହି କାରଣରୁ ବୋଧହୁଏ କାଶ୍ମୀରୀ ରଜକୋଷର ଧନରତ୍ନ ଅଳଙ୍କାରରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୋଠଭଣ୍ଡାର ପରିପୁଷ୍ଟ । ତା'ନହେଲେ ସାର ମାନବ ଜାତିର ଆଗଧ୍ୟା ରୂପେ ଜଗତର ନାଥ ଜଗନ୍ନାଥ ବୋଲି କେ କିପରି ? ଭବନା ମଧ୍ୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ନୁହେଁ, ପୁରୁଧୁରି ଲୌକିକ-ଜାଗତିକ ।

ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ବର୍ଣ୍ଣ ଇତ୍ୟା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଜଗନ୍ନାଥ ଥେ ଆହୁରି ରହସ୍ୟମୟ ଜଣାପଡ଼ନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ତଥା ମଧ୍ୟଯୁଗକାଳରେ ଏପରି କୌଣସି ଧର୍ମ ବା ମତବାଦ ନଥିଲା ଯିଏ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ନ କରିଛନ୍ତି । ଶବ୍ଦର ଉପାସ୍ୟ ଦାରୁ, ସେଥିରେ କୈବଲ୍ୟ ତଥା ପୁରୁଷୋତ୍ତମକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ଯେପରି କୈନରୂପ ଧାରଣ କଲେ ସେହିପରି 'ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ' ନାମରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏକା ସେତିକି ନୁହେଁ, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଧର୍ମାନ୍ତର ପରିଗ୍ରହୀ ଉଦାରପଣୀ ମୁସଲମାନ ମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ମଧ୍ୟ ଉପାସିତ ହେଲା । ଏହାର ମୂଳ କାରଣ ହେଉଛି ଏଠାରେ ଜାତି-ଧର୍ମ-ବର୍ଣ୍ଣ କୌଣସିବିତାର ଭେଦ ନାହିଁ । ଶତ୍ରୁର୍ଦ୍ଧ୍ବ ପ୍ରଥର ଗନ୍ଧ ନାହିଁ, ସାଂପ୍ରଦାୟିକତାର ଚିହ୍ନ ନାହିଁ । ଖାଦ୍ୟରେ ସବୁଠି ନିଃସବୁଡ଼ିର ବାନ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧ ନାହିଁ । ସବୁ ମହାପ୍ରସାଦ । ଏଥିଦ୍ଵାରା କୈନର ଯେପରି କୈବଲ୍ୟ ଲଭ ହୁଏ, ସେହିପରି ବ୍ରାହ୍ମଣର ବୈକୁଣ୍ଠପ୍ରାପ୍ତି ଘଟେ । ଏଣୁ ତାହାକୁ 'ପ୍ରଣିପତ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ' ସର୍ବଜନବନ୍ଧୁତା ବୋଲି ଯେପରି କୁହାଯାଏ, ସେହିପରି—

ନୀଳାଦ୍ରୀ ଶିଂଖମଧ୍ୟେ ଶତଦଳ ଜମକେ

ରତ୍ନ ସିଂହାସନେ

ସର୍ବାଳଙ୍କାର ଯୁକ୍ତ ନବରମ୍ଭୁତିର

ସଂଯୁକ୍ତ ଶୁଗ୍ରଜେନ ।

ଉଦ୍ରାୟା ବାମଭାଗେ ରଥ ଚରଣ ଯୁକ୍ତ

ବ୍ରହ୍ମରୂପେନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଦ୍ୟ

ଦେବାନାଂ ସାରମୀଶଂ ସ୍ବଜନପରିବୃତଂ

ବ୍ରହ୍ମଦାରୁ ସ୍ବରମି”

ବୋଲି ସ୍ମୃତି କରଯାଏ । ମୁସଲମାନ୍ ହାତଯୋଡ଼ି ଯେପରି ଗାଏ—

ଆହେ ନୀଳଶରତ ପ୍ରବଳମର ବାରଣ

ମୋ ଆରତ ନିଜିନୀବନକୁ କର ଦଳନ’

ସେହିପରି ଦୂରଦୂରନ୍ତର କଲିଙ୍ଗ ବନାନୀର ଶବର ଘର ଭୁଆସୁଣୀ ଗାଇ ଗାଇ
ନାଚେ—

‘ଉଡ଼ିଶାକୁ ଯିବି ବୋଲି କିଣିଥିଲି ପାଟ’,

ଉଡ଼ିଶାର ଲୋକମାନେ ନ ଛାଡ଼ିଲେ ବାଟ, ।

ଏ ଗଲ ସାଧାରଣ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଶ୍ବାସର କଥା । କିନ୍ତୁ ଧର୍ମ-ଦର୍ଶନ
ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିରୁଦ୍ଧ କଲେ ଜଗନ୍ନାଥ ତତ୍ତ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ସ୍ବଧର୍ମ
ପ୍ରବଣତାର ସଂକେତ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ନିର୍ଭୁଲଭାବେ ସମୟ ନିରୂପିତ ହୋଇ
ପାରି ନଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସମୟ ଆସିଥିଲା ଯେତେବେଳେ
ଖିଚିପୁଜକ, ଭୈରବପନ୍ଥୀ, ବକ୍ରଯାନୀ, ପଞ୍ଚରାତ୍ରୋପାସକ ଏବଂ କୃଷ୍ଣଧର୍ମୀମାନେ
ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଆପଣା ଆପଣାଧର୍ମର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାକୁ ଅକ୍ଳାନ୍ତ
ସାଧନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ପୁରୀ ମନ୍ଦିର ବେଢାରେ ଶକ୍ତିରୂପା ବିମଳାଙ୍କ ପୀଠ
ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଭୈରବ ରୂପରେ ପରିଚିତ କରାଇବା ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ବରବର
ହୋଇ ଆସିଥିଲା । ମା ବିମଳାଙ୍କୁ ଭିରବୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ‘ବିମଳା ଭୈରବୀ-
ଯନ୍ତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥସ୍ଥ ଭୈରବର’ ରୂପ ଶ୍ଳୋକବାକ୍ୟ ରଚିତ ହେଲା । ତା’ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ସେ ଦୁହିଁକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଉପକଥାମାନ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । କଥିତ ଅଛି, ଜଗନ୍ନାଥ-
ଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବେଢା ଭିତରେ ସର୍ବଦା ନିରମିଷ ଭୋଗ ଲାଗିବା ଯୋଗୁଁ ଆମିଷ ପ୍ରିୟା
ବିମଳା ଦିନେ ଭୈରବ ଅର୍ଥାତ୍ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଗୃହାରି କଲେ, ‘ପ୍ରଭୁ ! ସବୁବେଳେ
ନିରମିଷ ଭୋଗ ଖାଇଖାଇ ମୁଁ ବଡ଼ ଅତିଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲିଣି । ମୋପାଇଁ ଅନ୍ତତଃ
ଟିକିଏ ଆମିଷ ଭୋଜନର ଅନୁମତି ଦିଅନ୍ତୁ ! ପ୍ରିୟାର ମନ କଥା କାଣି ଜଗନ୍ନାଥେ
କହିଲେ—ମନ୍ଦିର ବେଢାରେ ଆମିଷ ଭୋଜନ ନିଷିଦ୍ଧ । କିନ୍ତୁ ତୁମେ ଯଦି ପ୍ରାର୍ଥନା
କଲଣି ତା’ହେଲେ ବର୍ଷକେ ଗୋଟିଏ ଦିନ ତୁମକୁ ସେଥିଲାଗି ଅନୁମତି ଦେଇ-

ପାରେ । ବିମଳା ସେଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ । ତା'ପରେ ଜଗନ୍ନାଥେ ତାଙ୍କୁ ସତର୍କ ବାଣୀ ଶୁଣାଇ କହିଲେ—ମନେରଖ, ଯେଉଁଦିନ ତୁମେ ଆମିଷ ଭୋଜନ କରିବାକୁ ବଳି ପାଇବ ସେଦିନ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ର ବେଳେ ମୋ' ଗମ୍ଭୀର କବାଟ ପଡ଼ିଲ ପରେ ସେ କଥା କରିବ । କୌଣସି ବଳିପ୍ରାପ୍ତ ଜୀବର କରୁଣଧ୍ବନି ଯେପରି ମୋ କାନରେ ନିପଡେ । ବିମଳା ସେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ଓ ସେଦିନଠାରୁ ମହାଷ୍ଟମୀ ରାତିରେ ବିମଳାଙ୍କ ପାଖରେ କୁଆଡେ ବଳିପଡେ ।

କଥାର ସତ୍ୟତା ଯେତେଦୂର ଥାଉ ପଛେ, ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ଜଗନ୍ନାଥେ ହେଉଛନ୍ତି ଭୈରବ ଓ ବିମଳା ଭୈରବୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ ଦେବତା ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହାର ପ୍ରଭବ ବୋଲନ୍ତୁ କିମ୍ବା ଆଶଙ୍କା କହନ୍ତୁ ନତୁବା ଆଡ଼ଙ୍କ ବୋଲନ୍ତୁ ଯ ହାହେତୁରୁ ତନ୍ତ୍ରବାଦୀମାନେ ଖ.ସ୍ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କାଳୀ ବା ମହାକାଳୀ ନାମରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦେବତା ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି, ଫଳରେ ପ୍ରଭୁଟି ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ପ୍ରମାଣ ଶ୍ଳୋକମାନ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ପୂଜାପଦ୍ଧତିରେ ପଞ୍ଚମ'ମ'କାର ସେବାର ଗୋପନ ଦିଅଁ. ମାଂସାଦି ପରିବର୍ତ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମୀ, ସୁର ବଦଳରେ କାଂସ୍ୟ ଗ୍ରାହରେ ନାରିକେଳ ଜଳାଦିର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରଭୃତି ଉପାସନାଜ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ତା'ରି ସମର୍ଥକ ପ୍ରମାଣବାକ୍ୟ ହେଲା—

‘ନୀଳାଚଳେ ଜଗନ୍ନାଥଃ କବିଂ ଦକ୍ଷିଣକାଳିକା’ । କିନ୍ତୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଉପାସନା ଏବେ ବ୍ୟାପକ ଓ ବିଶ୍ୱତୋମୁଖ ଯେ ତାକୁ କୋଉଁ ଗୋଟିଏ କାନିରେ ଗଣି ଦେଇ ଟାଣି ନେଇ ଆପଣାର କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଫଳରେ ବିରଟ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ସ୍ରୋତା ନଦୀର ଜ୍ୟାୟ ସେ ପ୍ରତେଷ୍ଟା କେଉଁଠି ବିଲୀନ ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ଏହାପରେ ଅନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରୁ ମଧ୍ୟ ତାଦୃଶ ପ୍ରୟତ୍ନ କର ନହୋଇଛି ନୁହେଁ । ପାଞ୍ଚରତ୍ନବାଦୀମାନେ ସକାୟ ପଦ୍ମାର ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଉପାସ୍ୟ

ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସହିତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ର କରି ଉତ୍ତରର ସମାନତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଗଭୀର ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇଲେ ଏବଂ କେତେ ପରିମାଣରେ ସଫଳ ବି ହେଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସୁଦର୍ଶନ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ, ସୁଦର୍ଶନ କାଳଚକ୍ର ହେଲବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥେ ହେଉଛନ୍ତି ରତ୍ନ, ବଳଭଦ୍ର ଦିବସ ଓ ସୁଭଦ୍ରା ସଂଧ୍ୟା । ତାଙ୍କର କହିବା କଥା ହେଲା—

‘କୃଷ୍ଣା କୃଷ୍ଣୋ ଜଗନ୍ନାଥଃ ଯସ୍ତଃ ଶୁଭ୍ରୋ ବଳାନ୍ତକଃ,

ସାୟଂ ସୁଭଦ୍ରା ହାରିତ୍ରା କାଳଚକ୍ରଃ ସୁଦର୍ଶନଃ, ।

ଏ ସଂପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଧି ବିଧାନମାନ ଜଗନ୍ନାଥ ଉପାସନାରେ କେତେଦୂର ପୂଜାଙ୍କ ରଖି ଯାଇଛି ଜଣାନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତି ଚତୁରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ବାଦ ଦେବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ଏଣୁ କୁହାଯାଇ ପାରେ, ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ଚତୁର୍ତ୍ତ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତି ଚତୁରେ ପରିଣତ କରିବାରେ ପାଞ୍ଚରତ୍ନବାଦୀଙ୍କ ପ୍ରୟାସ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସଫଳ ନହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଫଳ ହୋଇପାରି ନାହିଁ ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ, ବୈଷ୍ଣବ ପନ୍ଥାଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦ କଳ୍ପନା ଆହୁରି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମମତବାଦୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରଭବ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ଅତି ବେଶୀଭାଗ ପରିଲକ୍ଷିତ । କୃଷ୍ଣ ରୂପରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦେଖିବା; କୃଷ୍ଣଙ୍କ କ୍ରିୟା କଳାପ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ର କରିବା, ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତ-ଉତ୍ତମୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା, ଏପରି କି ସମଗ୍ର କୃଷ୍ଣଲୀଳା ମଧ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କଢ଼ିତ କରିବା ପ୍ରଭୃତିରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମୀମାନେ ପ୍ରାୟ ସଫଳତା ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି କହିଲେ ଚଳେ । ଅବଶ୍ୟ ମହାଭରତୀୟ କୃଷ୍ଣ ବା ଗୀତା-ଉପଦେଷ୍ଟା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅଭେଦ କଳ୍ପନା କରିବାରେ ବିଶେଷ କିଛି ଅସଙ୍ଗତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି କୃଷ୍ଣ କିଏ ? ଏ ବିଷୟରେ ଅଦ୍ୟାପି ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ରହିଛି । କୃଷ୍ଣ ବୋଲି ଯାଗଦି କର୍ମକାଣ୍ଡ ବିରେଧୀ ଜଣେ ମହାପୁରୁଷ ଥିବା କଥା ରାଗ୍ ବେଦରେ ଲେଖା ଅଛି । କର୍ମକାଣ୍ଡୀ ମାନେ ତାଙ୍କୁ ଅଂଶୁମତୀ କୁଳରେ ପରସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟୋପନିଷଦ୍‌ରେ ପୁଣି ଦେବକୀ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣ ଘୋର-ଅଙ୍ଗୀରସଙ୍କଠାରୁ ଯଜ୍ଞତତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷାକରି ବେଦଧର୍ମୀ

ଆର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିରୋଧରେ ଏକ ସଂଗୋଧନ ବା ଧାର୍ମୀକ ଚଳଣିରେ ସଂସାର ଆଣିଥିଲେ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ମହାଭରତ ରଚୟିତା ମହାତ୍ମା ବ୍ୟାସଙ୍କ ଅନ୍ୟନାମ ‘କୃଷ୍ଣ’ ମଧ୍ୟମ ପାଣ୍ଡବ ମହାରଥୀ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ବି ‘କୃଷ୍ଣ’ ବୋଲି ନାମ ଅଛି । ଏଣୁ ଏ ସବୁର ପୂଜାନୁପୂଜା ତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନା କରି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ କହନ୍ତି, ‘ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ବୃଷ୍ଟି ବା ଯାଦବ ବଂଶର କୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ‘ବାସୁଦେବ’ । ବାସୁଦେବ-ଧର୍ମ ପାଣିନିଙ୍କ କାଳକୁ ପ୍ରଭୁରିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲ । ଏହା ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଆଦିକାଳ । ଭଗବତ୍-ଗୀତା ଲେଖା ହେଲା ବେଳକୁ ଏହି କୃଷ୍ଣ, ବିଷ୍ଣୁ, ଈଶ୍ଵର ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସମସ୍ତେ ଏକ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । (ଝଂକାର-୧୦ବର୍ଷ, ୨ସଂଖ୍ୟା) ଅତଏବ, ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟୋପନିଷଦ୍ରେ ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଜଣେ କର୍ମକାଣ୍ଡ ବିରୋଧୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଦେଖୁଁ ସେଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମହାଭରତୀୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯେତେବେଳେ ବହୁଦିଗରୁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟୋପନିଷଦ୍ ଓ ମହାଭରତ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ଆମେ ପ୍ରାୟ ସମକାଳିକତା ଅନୁଭବ କରୁ ସେତେବେଳେ ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣିତ ‘କୃଷ୍ଣ’ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି କହିବାରେ କୌଣସି ବିରୋଧର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ରଗ୍ ବେଦ ବର୍ଣ୍ଣିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଣି ମହାଭରତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳାଇବାର କୌଣସି ଅର୍ଥନାହିଁ । କାରଣ ରଗ୍ ବେଦରେ କେବଳ ‘କୃଷ୍ଣ’ ଶବ୍ଦ ଯେ ମିଳେ ତା’ ନୁହେଁ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଗଣପତି, ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ଦେବ ଦେବୀଙ୍କ ନାମ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଆସିଛି । ଏ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମହାଭରତୀୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଜଣେ ସଂଗୋଧକ ବା ସଂସାରକ ମହାପୁରୁଷ ବୋଲି ଅନାୟାସରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଯାହାହେଉ, ମହାଭରତୀୟ କୃଷ୍ଣ ଜଣେ ଭକ୍ତ ମାଂସ ଶରୀରଧାରୀ ମହାମାନବ ବା ଅତିମାନବ । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା କଳାପ ମଧ୍ୟରେ, ‘ଧର୍ମର ଗୁଣି ଓ ଅଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ’ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ତା’ର ସଂଗୋଧନ ବା ସମାଧାନ ଆଣିବା ହେଉଛି ମୁଖ୍ୟକ୍ରିୟା ଯାଗଧର୍ମୀ-ଯାଗ ବିରୋଧୀ; ଶିବଧର୍ମୀ-ଶିବ ବିରୋଧୀ, ତନ୍ତ୍ରଧର୍ମୀ-ତନ୍ତ୍ର ବିରୋଧୀ ଏହିପରି ନାନାବିଧ ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧ ବାସ୍ତବସ୍ଥଳ ଭିତରେ ଏକ ସାର୍ବଜନୀନ ଲୋକପ୍ରିୟ ଧର୍ମସ୍ଥାପନା କରିବା ସାଧାରଣ କଥା ନୁହେଁ । ଏଥିପାଇଁ ଦେଶ କାଳ-ପାତ୍ର ବିଶେଷରେ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ବ୍ୟବସ୍ଥା

କରିବା କୃଷକ ନୀତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଧର୍ମ ପାଳନା ସକାଶେ ଗଧର ପାଦ
ଧରଯାଇ ପାରେ, ଅତ୍ୟାଶ୍ରୀ ଶତ୍ରୁ ବିରୁଦ୍ଧରେ ହୀନ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରଯାଇ ପାରେ,
ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନଙ୍କୁ ଅକୃଷ୍ଣିତ ଚିତ୍ତରେ ହତ୍ୟା କରଯାଇ ପାରେ, ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ
ସକାୟ ବଂଶ ବିଧ୍ୱଂସ କରଯାଇ ପାରେ । ଏହାହିଁ କୃଷ ଧର୍ମ-ଗୀତା ଧର୍ମ ।
ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେବତା ଏକ ଭବନାର ବସ୍ତୁ । ସେ ‘ଭୂତଭବ୍ୟଭବନାଥ’ ସେ
ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ, ବିଶ୍ୱତୋମୁଖ, ବିଶ୍ୱପ୍ରାଣ-ପରମାତ୍ମା, ‘ସୋହେ-ହଂସଃ’ । ଓଡ଼ିଆ
କଥାରେ ମୁଁ ଏକା ସିଏ’ ଅର୍ଥାତ୍ ଯିଏ ଆରାଧକ, ସିଏ ଏକା ସିଏ (ଆଲାଧ୍ୟ) ।
ଏହି କାରଣରୁ ସମସ୍ତ ଗୀତାରେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ କର୍ତ୍ତା ‘ମୁଁ’ ର ବ୍ୟବହାର, ପ୍ରତି
ଶରୀରରେ ତା’ର ସଭା, ପ୍ରତି ଜୀବନରେ ତା’ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଏଣୁ ପ୍ରତି ବ୍ୟକ୍ତିରେ
ସେ ସମର୍ପି । ବ୍ୟକ୍ତିର ତିରୋଧାନ ବୋଲିଲେ ସମର୍ପଣରେ ଅନୁପ୍ରବେଶ । ଏହି
ଅନୁପ୍ରବେଶ ସମର୍ପଣ ହିଁ ‘ବିଷ୍ଣୁ’ । ଏହା କୃଷ ଧର୍ମର ସାର ମର୍ମ-ଗୀତାଧର୍ମ । ଏହି
ଧର୍ମପାଳନା କରିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ କର୍ମର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ । ‘ଯୋଗ’
ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନ ବିନା କର୍ମ କରିବା ଦୂରୁହ । ଧର୍ମ ପାଇଁ କର୍ମ, କର୍ମ ସକାଶେ
ଯୋଗ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଅନ୍ୟ କଥାରେ ଧର୍ମ କର୍ମ-ଯୋଗ ହେଉଛି ସାଧକର
ସାଧନା, ପୁରୁଷର ପ୍ରୌରୁଷ; ଏହା ନୀତାର ସାରମର୍ମ-କୃଷକର ଆଦର୍ଶ ।
ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମର ମୂଳ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ହିସାବରେ କୃଷ ‘ବିଷ୍ଣୁ’ଙ୍କର
ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅଂଶାବତାରମୁହୂର୍ତ୍ତ, ସେ ନିଜେ ‘ଅବତାରୀ ।
ଏ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ କୃଷ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଅଭିନ୍ନ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ—

‘କଦାଚିତ୍ କାଳିନ୍ଦୀ ତଟ ବିପିନ ସଙ୍ଗୀତକ ବରେ

ମୁଦାଭୀରୀନାରୀ ବଦନ କମଳା ସ୍ବାଦ ମଧୁପଃ’

ରୂପେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ବୋଲି ମନେ ହୁଏନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ—

‘ଜଗନ୍ନାଥ ଯେ ଷୋଳକଳା । ତହିଁ କଳାଏ ନନ୍ଦବଳା’

ଭାବେ କୃଷକଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅବତାର ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଅଯୌତ୍ତିକ ହେବନାହିଁ ।
ଯେ ହେତୁ ଅବତାରୀଙ୍କୁ ଯେ କୌଣସି ଅବତାର ପୁରୁଷରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ
ଦୋଷ ରହେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା, ଏହା ଅବତାରୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ

କୌଣସି ଦିଗରୁ ମହିମାବର୍ଦ୍ଧକ କି ନୁହେଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖିବା, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ । ଏହା ଦେବତାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନୁହେଁ, ଏଥିରେ ଦିବ୍ୟ ଭବନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ ।

“ଇନ୍ଦ୍ର ସୋମାଃ ସୁତା ଇମୋତାନ୍ ଦଧୁଷ୍ଠ ଶତକ୍ରତୋ ଜଠରେ ବାଜିନୀବସୋ”
ରୂପ ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟ ଭବନା ଭଳି ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାନବିକ-ଯଦି ତ ଦୃଷ୍ଟି ଦିବ୍ୟ ।
ଏଠାରେ ଦେବତା ଖାଣ୍ଟି ସମାଜ ଧର୍ମା-ଗୃହସ୍ଥ । ବନ୍ଧୁ ଦର୍ଶନ ଅଭିଳାସ ରଖୁ
ଗୃହସ୍ଥ ଘରକୁ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ଯିବା-ଆସିବାର ବିଧି ନିଷେଧ ନଥିଲପରି,
ସେହିପରି ଅପବିତ୍ରୋ ପବିତ୍ରୋ ବା’ ଯେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ
ଅବାଧରେ ପ୍ରବେଶ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏପରିକି ଶୁଚିସ୍ନାତ ହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ
ଦର୍ଶନ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଧୂଳିଆ ଦର୍ଶନରେ ଅଧିକ ପବିତ୍ରତା ଅଛି ବୋଲି କହନ୍ତି ।
ଏହିତ ଗୃହସ୍ଥର ଧର୍ମ-ମାନବ ଧର୍ମ ।

ଏହାବାଦେ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେଉଳର ପୟାଶ୍ରାଦ୍ଧ ଓ ଦୀପାବଳୀ ଉତ୍ସବ
ପାଳନରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଧାରଣା, ନରଲେକ, ମିତୁଲେକ, ଦେବଲୋକ—ଏ
ଭିଲେକ । ଭିଲେକ ନାଥ ଜଗନ୍ନାଥ, ସ୍ୱୟଂ ସେ ଏଠାରେ ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ’ ବା
‘ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ’ । ଶ୍ରାଦ୍ଧାଦି ବିଧିବିଧାନତ ପୁରୁଷର ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । କିନ୍ତୁ କାହା
ପାଇଁ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ସେ । ଅଜାମର, ଜନ୍ମ ନାହିଁ, ଅଥଚ ପିତାମାତା ! ସେଥିରେ ପୁଣି
ଶ୍ରାଦ୍ଧ-ପିଣ୍ଡଦାନ !! ତମହାର କଥା ! ଦେଉଳ ଭିତରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦୁମ୍ନ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ
କରିସ ଗିଲ ପରେ ଠାକୁରେ ଯେତେବେଳେ କହନ୍ତି—‘ଇନ୍ଦ୍ରଦୁମ୍ନ ! ମୁଁ ତୁମ
କାର୍ଯ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ଯାହା ତୁମର ଇଚ୍ଛା, ବର ମାଗ, ମୁଁ ଦେବି’ । ସେତେବେଳେ
ମହାରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦୁମ୍ନ ଅତି ବିନୟର ସହିତ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ—

‘ତୁମେ ଯେବେ ବର ଦେବ ମାଗୁଅଛି ମୁଁହିଁ
ମୋହର ବଂଶରେ କେହି ନଥିବେ ଗୋସାଇଁ’ ॥

ସେତେବେଳେ—

‘ଠାକୁରେ ବୋଇଲେ ଏହା ମାଗୁ କାହିଁ ପାଇଁ,
ତୋତେ ଘେନି ଯତ୍ନରତ୍ୟ କରୁଥିବି ମୁଁହିଁ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବୋଲେ ତେଣେ ମୋର କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ,

ସବୁଦିନେ କୀରତି ହସାରେ ଥିବ ରହି ।

ପୁତ୍ର ନାତି ବୋଲିବେ ଯେ ଦେଉଳ ଆମ୍ଭର,

ଆମ୍ଭର ବୋଇଲେ ଧର୍ମ ଯିବ ଯେ ମୋହର ।”

ଏ କଥାରେ ଜଗନ୍ନାଥେ ସନ୍ନିଷ୍ଠ ହୋଇ ହୋଇ ଅଭିଳାଷିତ ବର ସିନା ପ୍ରଦାନ କଲେ, କିନ୍ତୁ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପରକାଳରେ ପିତୃ ପିତାମହଙ୍କ ସହିତ ଏକାସନରେ ବସି ତିଳ-ତପଣ ଲଜ କରିବେ କିପରି ? ପୁଅ ତ ନଥିବ, ପିଣ୍ଡ ଦେବ କିଏ ? ଏଇଠି ଦେବତାର ଭବନା ଅନିର୍ବଚନୀୟ-ଅତିମାନବିକ । ସେହି ହେତୁରୁ ସ୍ବୟଂ ଜଗନ୍ନାଥେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ପୁତ୍ର ସାଜି ପିଣ୍ଡଦାନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି ଏବଂ ମନ୍ଦିର ଭିତରେ ପନ୍ଥାଶ୍ରାବ ଓ ଦୀପାବଳୀ ପାଳନ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଏହାଠାରୁ ବଳି ଆଦର୍ଶ ସଂସ୍କୃତି କେଉଁଠି ବା ଆଉ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ? ଏଠାରେ ଦେବତାର ଦେବତ୍ବ ନାହିଁ । ଆଭିଜ୍ଞତ୍ୟର ଅହଂକାର ନାହିଁ, ମୃତ-ଅମୃତର ପାଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ଅଛି କେବଳ ମାନବିକତା-କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାର କଥା । ଜଗନ୍ନାଥ-ସୁଭଦ୍ରା-ବଳଭଦ୍ର ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ଭଲ-ଭଉଣୀ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଏହା ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମ ଦର୍ଶନରୁ ଆସିଥାଉ, ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ଏହାର ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ହିଁ ଏଠାରେ ବିରାଜିତ । ସୀତା-ରାମ, ଗନ୍ଧା-କୃଷ୍ଣ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାରାୟଣ; ହର-ଗୌରୀ ପ୍ରଭୃତି ଆନନ୍ଦାତ୍ମକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦେବତାଙ୍କ ବେଳେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ତାହା ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷ ବା ପତି-ପତ୍ନୀ ସମ୍ବନ୍ଧାନୁଗା ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ତାହା ନୁହେଁ, ଏ ପୁରପୁରି ଅଲଗା, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଯଦିତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦେବତା ବିଷ୍ଣୁ ଭାବେ ଜନ୍ମନା କରି ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ରୂପେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କର ହେଇଛି, ତଥାପି ସେ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନରହି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ମନ୍ଦିରରେ ଅବସ୍ଥାପିତା, ଏକା ସେତିକି ନୁହେଁ; ନବଦିନ ଯାତ୍ରା କାଳରେ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଆନ୍ତି ଭଉଣୀ ସୁଭଦ୍ରା କିନ୍ତୁ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ନୁହଁ, ଏଇଠି ଦେବତାଙ୍କ ଠାରେ ଆଗେପିତ ଭଲ-ଭଉଣୀ ସମ୍ପର୍କର ଆଦର୍ଶ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ବକୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ସତର୍କ କରି ଦେଇଛି, ଦୁନିଆର ସମସ୍ତ ସମ୍ପର୍କ ଅପେକ୍ଷା ଭଲ-ଭଉଣୀ ସମ୍ପର୍କ

ହେଉଛି ସର୍ବୋଚ୍ଚଷ୍ଟ । ଏହାହିଁ ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତି-ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି, ଏହା ଯେତିକି
ରହସ୍ୟମୟ ସେତିକି ଦୁରଧିଗମ୍ୟ । କାରଣ; ଏହାର ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସତ୍ତ୍ୱ, ଭବନା ଓ
କଳ୍ପନା; ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଏ ପରକାଷ୍ଠା କୌଣସିଟି ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ବୋଧହୁଏ, ଅଜ୍ଞିୟାବାଦ
ଓ ଅହେତୁକବାଦ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କୌଣସି ଏକ ଐକାନ୍ତକ ବିଶ୍ୱାସ ମଧ୍ୟରୁ
ଉଦ୍‌ଭୂତ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ଜଗନ୍ନାଥ ତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ଥିର ବିଶ୍ୱାସୀଙ୍କ ଛଡ଼ା ଇତର
ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛି ।

ପୃଥୀବୀ । ଏତେବେଳ ଯାଏଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିଗଠନ, ବର୍ଣ୍ଣକଳ୍ପନା
ପୂଜା-ଉପାସନା; ଦିବ୍ୟାଦିବ୍ୟ ଭବନା, ଆଦର୍ଶ ଚେତନା ଓ ଧର୍ମ-ଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତି
ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ସୂଚନା ଦିଆଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱ
ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ଆଭାସ ଦେଇ ମୋର ବକ୍ତବ୍ୟ ଶେଷ କରିବି । ଜଗନ୍ନାଥେ
ଦାରୁଦେବତା ଏକଥା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସିଦ୍ଧି । ଦାରୁ କହିଲେ ଶୁଷ୍କ ବୃକ୍ଷ ବା ବୃକ୍ଷାଂଶୁକୁ
ବୁଝାଏ । ପୃଥିବୀର ପ୍ରାଚୀନତମ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଗ୍‌ବେଦରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଶିଶୁ କୃଷ୍ଣ
ଦାସଙ୍କ ‘ଦେଉଳତୋଳା’ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପୂର୍ବସାଗର ତଟରେ ଏକ
ଦାରୁ ଉପାସିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବା କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ରଗ୍‌ ବେଦରେ
ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି—

“ଅଦୋ ଯଦାରୁ ପୁରତେ ସିନ୍ଧେଃ ପାରେ ଅପୁରୁଷଂ,
ତଦାରଭସ୍ତ ଦୁର୍ହଣୋ ତେନ ଗଢ଼ ପରସ୍ତରମ୍ ।”

କପିଳ ସହିତାରେ ଲେଖା ଅଛି—

‘ଅହୋ ତଦାୟଂ ଖଲୁ ଭଗ୍ୟରାଶି
ର୍ଯେନାବିରସାଦ୍ ଭୁବି ଦାରୁମୂର୍ତ୍ତିଃ’

ଏହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶ୍ରୁତିରେ ମଧ୍ୟ ଦାରୁ ଉପାସନା ପ୍ରସଙ୍ଗାଦିବା ସେଥିରେ
ଲେଖା ଅଛି । ‘ପାଲିଜାତକ’ରେ ମଧ୍ୟ ବୃକ୍ଷ ଦେବତାଙ୍କ ନାମ ଦେଖିବାକୁ
ମିଳେ । ‘ମାଦକାପଞ୍ଜି’ ପଢିଲେ ଜଣାପଡ଼େ, ବହିରାଜମଣରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା
ପାଇଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବହୁବାର ସ୍ଥାନାନ୍ତର ହେବାକୁ ପଡ଼ିଛି । ପୁଣି ଯେତେବେଳେ
ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରା ହୋଇଛି ସେତେବେଳେ ପରମ୍ପରା ସୂତ୍ରରେ ମୂର୍ତ୍ତିଗଠନ ପାଇଁ

ଦାରୁ ହିଁ ଖୋଜା ହୋଇ ଆସିଛି । ଶାରଳା ମହାଭରତରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଯିବା ଆଗରୁ ସେଠାରେ ଦାରୁଦେବତା ଉପାସିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ; ଏସବୁରୁ ଜ୍ଞାନ କରାଯାଇ ପାରେ ଡ୍ରମ୍‌ଲି ଉପାସନା ପୂର୍ବରୁ ନୀଳଗିରିରେ ଏକ ଦାରୁ ପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଡ୍ରମ୍‌ଲି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେ ଯାହା କହନ୍ତୁ ପଛେ ସବୁ ସମାଲୋଚକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ହେଉ ବା ପରୋକ୍ଷରେ ହେଉ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରୁ ଦାରୁପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବା ଓ ତା'ସହିତ ଶବର ଜାତିର ମୌଳିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା କଥା ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ବିଶେଷଜ୍ଞ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ ଯଥାର୍ଥରେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି—‘ଏଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କଥା ଯେନି ମଧ୍ୟ ଭରତ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପୃଥିବୀରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ଆସିଛି’ । ସେତେବେଳେ ଶବରଙ୍କ ବିନା ତା'ର ଉପାସକ ଆଉ କେହି ନଥିଲେ, ଏକଥା ବି ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ‘ମନ୍ଦିରର କଥା’ର ଲେଖକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୁରୁଦାସ ସରକର କହନ୍ତି— ‘ଯେଉଁ ଶବର ଜାତି ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଆଜିଯାଏଁ ଏହିପରି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ଆସିଛନ୍ତି ଓ ଯାହାଙ୍କର ବଂଶଧର ଗଣ ବିନ୍ଧ୍ୟାଚଳ ଠାରୁ ମହାନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଭୂମିରେ ବାସକରି ଆସିଛନ୍ତି ସେହି ଶବର ଜାତିର କେଉଁ ଶାଖା ବା ପ୍ରଶାଖାର Cult ବା Totem ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ପ୍ରତୀକଟିଏ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ‘ଜଗନ୍ନାଥ’ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇ ଦେବତା ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ; ... ‘ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ’; ସମ୍ଭବତଃ ଆଦିମ ଶବର ଜାତିର ନିକଟରୁ ‘ଧାର କରି ‘ଆଣିବା’ ଦେବତା ବୋଲିହିଁ ପୁରୀ ତୀର୍ଥରେ ଏକା ବୌଦ୍ଧପ୍ରଭାବ ନୁହେଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ରମୋପାସନା ଓ ଗାଣପତ୍ୟ ମତବାଦ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ପରିମାଣରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କରି ପାରିଥିଲା ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ’ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମନୋମୋହନ ଗାଙ୍ଗୁଲୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରାଗ୍‌ବୌଦ୍ଧଯୁଗୀୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର ‘ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଶବର ଦେବତା କହିବାର ଅନେକ କାରଣ ଅଛି’ ବୋଲି କହନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ଓଲ୍‌କିନ୍ ସହେବ କହନ୍ତି— ‘The probability being that He (Jagannath) was the local divinity of some, now unknown tribe

whose worship was engrafted into Hinduism, and the God when admitted into the pantheon was regarded as another manifestation of Vishnu'. ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରଭତ ମୁଖାର୍ଯ୍ୟ କହନ୍ତି— 'ଅନୁମାନ ହୁଏ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଶବ୍ଦର ମୌଳିକତା ହିଁ ତାଙ୍କ ବିକଳରୂପର ପ୍ରଧାନ କାରଣ' । ଏ ସବୁକୁ ଜଣାପଡ଼େ, ଉପନିଷଦ୍ କାଳୀନ କୃଷ୍ଣ-ବାସୁଦେବ ଉପାସନାର ବହୁପୂର୍ବରୁ ଶବ୍ଦର ମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଦାରୁ ଉପାସନା ଚଳି ଆସୁଥିଲା । ଏ କଥାକୁ ସମର୍ଥନ କରି ଡକ୍ଟର୍ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ତାଙ୍କ *History of Orissa* ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି— *The very origine of jagannath proclaims him not less than the God of Brahmins than of low caste aborigine races*''.

ଏ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରମାଣ ଛଡ଼ା ତାତ୍ଵିକ ଦିଗରୁ ବିଶୁଦ୍ଧ କଲେ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ ଆଦିମ ଶବ୍ଦରଙ୍କ ଦେବତା ବିନା ଅନ୍ୟ କାହାରି ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଜଗନ୍ନାଥ ସେବାୟତ ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟର ଦୟିତାଙ୍କ ନାମ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । 'ଦୟିତା' ଶବ୍ଦ 'ଦୈତ୍ୟ' ଶବ୍ଦର ଅପଭ୍ରଂଶ 'ଦୈତ୍ୟ' ଶବ୍ଦର, ଭାଲୁ ଏସବୁ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବାଟୀ ଶବ୍ଦ । ପୌରାଣିକ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଆସି ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଆଗରୁ ଏମାନେ ହିଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପାସକ ଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଦୟିତା ସଂପ୍ରଦାୟ ନିଜକୁ ଆଦିମ ଶବ୍ଦରଙ୍କ ବଂଶଧର ବୋଲି ପରିଚିତ କରନ୍ତି । ରଥଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ଠାରୁ ବାହୁଡ଼ା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଠାକୁରେ ପୂଜା ଏମାନଙ୍କ ହାତରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥାଏ । ସେ କେତେଦିନ ଦାରୁବିଗ୍ରହର ସମସ୍ତ ପୂଜାଧିକାର ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ କାହାରି ନୁହେଁ । ଏହାର କାରଣ ଅତିସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଶବ୍ଦରେତର ଧର୍ମର ଠାକୁର ହୋଇଥିଲେ ଏହି ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକଙ୍କୁ ପୂଜାଧିକାର ଦିଆଯାଇ ଥାନ୍ତା ବୋଲି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଏଣୁ କହିପାରୁ; ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରଥମେ ଏବ ଦୟିତାଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଉପାସିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ । ପରେ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବରେ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଶବ୍ଦରର ସେବାଧିକାର କ୍ରମେ କ୍ରମେ ରୂପ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ତଥାପି ମନ୍ଦିର ବାହାରେ ସ୍ମୃତିଚିହ୍ନ ସ୍ଵରୂପ ଦେବତାଙ୍କୁ ଆରାଧନା କରିବା ଅଧିକାର ତା'ଠାରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରାଗଲା ।

ଏହାଛଡ଼ା ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଇ କଥା ହିଁ ଜଣାପଡ଼େ । ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନ ଆଗରୁ ସେଠାରେ ଏକ ‘ଦାରବୀ ପ୍ରତିମା’ର ଉପାସନା ଚଳି ଆସିଥିବା କଥା ସହ ପୁରାଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାରୁ-ଦେବତା ଏହା ସର୍ବବିଦିତ । ତା’ହେଲେ ଯେଉଁ ଦାରୁ ଉପାସିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା ତା’ର ଉପାସନା କରୁଥିଲା କିଏ ? ଏକଥା କଥା ସତ ଯେ ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟ ତା,ର ଉପାସକ ନ ଥିଲା । ରଗ୍‌ବେଦରେ ‘ଦାରୁ ଦେବତା’ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କୌଣସି ସୂକ୍ତ ନାହିଁ । ଇନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ, ଅଗ୍ନି ପ୍ରଭୃତି ଦେବତାଙ୍କ ବିନା ଦାରୁ ଦେବତାଙ୍କ ନାମ ରଗ୍‌ବେଦରେ ମିଳେ ନାହିଁ । ବରଂ କୁହା ଯାଇଛି— ସମୁଦ୍ର ପାରରେ ପୂଜାପାଇ ଆସୁଥିବା ‘ଅ-ପୁରୁଷ’ ଦାରୁକୁ ଆପଣାର କର । ସେଥିଦ୍ୱାରା ‘ପରମଜ୍ଞାନ’ ପ୍ରାପ୍ତି ହେବ । ଏପରି ଥିଲାବେଳେ ଦାରୁ ଉପାସନା ଆର୍ଯ୍ୟର ବୋଲି କଦାପି କୁହାଯାଇ ନପାରେ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଦାରୁ ଉପାସନାରେ ଜାତି ଭେଦ ବିରୁଦ୍ଧଶୂନ୍ୟତା ହେଉଛି ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର । ଏଥିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ, ଶୂଦ୍ର ବିରୁଦ୍ଧ ଅନ୍ୟେ ନାହିଁ । ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚାତୁର୍ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ଧାରଣା ପୂରାମାତ୍ରାରେ ଥିଲା । ପୁରୁଷ ସୂକ୍ତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ।

“ବ୍ରାହ୍ମଣୋଽସ୍ୟ ମୁଖମାସୀଦ୍‌ବାହୁ ରଜନୀଃ କୃତଃ ।

ଉରୁ ଚଦସ୍ୟ ଯଜ୍ଞେଶ୍ୟଃ ପଦଭ୍ୟଂ ଶୂଦ୍ରୋଽଜାୟତ” ॥

ଏଣୁ ଜାତି ବର୍ଣ୍ଣ ଭେଦ ଶୂନ୍ୟ ଦାରୁ ଉପାସନା ଚତୁର୍ବର୍ଣ୍ଣୀ ଆର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ହୋଇ ନପାରେ ।

ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ଆଉ ଏକ ଶବ୍ଦରେତର ଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ରହିଥିବା କଥା ଜଣାପଡ଼େ । ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ‘ଦ୍ରୁମିକ’ । ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ‘ଅପୁର’ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମ ଧାରଣା ଅଲଗା ଥିଲା । ସେମାନେ ନାଗ, ମଗର, ହାତୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଦେବତା ଜ୍ଞାନରେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । (Zoomorphic) ବା ଜୀବୋପାସନା ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମଥିଲା । ସେମାନେ ମାତୃକା ପୂଜା ବା ଲିଙ୍ଗପୂଜା ଛଡ଼ା ବୃକ୍ଷ ଓ ମଣିଷ ଆକୃତିର ପ୍ରତିମା ମଧ୍ୟ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ ସେହି ଜୀବୋପାସନା ବାଦ ଶବ୍ଦର ମାନଙ୍କ (Totamism) ବା ସଂକେତ ବାଦର ମୂଳ-

ସଂକେତ ବୃକ୍ଷ ଉପାସନାରୁ ସେମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜୀବୋପାସନାବାଦ ଆଦିମ ମିଶରୀୟ ସଭ୍ୟତାରେ ମଧ୍ୟ ବଳବତ୍ତର ଥିଲା । ଏହାକୁ ବହୁ-ଉପାସନା ବାଦର ନାମାନ୍ତର କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଏକକ ଉପାସନା ବାଦରୁ ବହୁଉପାସନା ବାଦ ଉତ୍ପନ୍ନ ବୋଲି ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ମାନେ କହନ୍ତି । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ପୁରୁଣ ତତ୍ତ୍ୱିତ ଶବ୍ଦର ଉପାସ୍ୟ ଗୁହାଣିବାସୀ ଏକକ ଦେବତା ନୀଳମାଧବଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ଓ ପରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବହୁ ଉପାସନା ବାଦର ପ୍ରତୀକ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ ଗାଥା ମଧ୍ୟରେ ଲୁଚାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏଣୁ ଏକକ-ଦାରୁ ବହୁ ଉପାସନାବାଦୀ ଦ୍ରୁମିକ ଗୋଷ୍ଠୀର ଉପାସ୍ୟ ଥିଲା କହିଲେ ଅସଙ୍ଗତ ହେବ । ଅତଏବ କୁହାଯାଇ ପାରେ, ସଭ୍ୟତାତନ୍ତ୍ର ସମୟର ଏକକ ଦାରୁ ଦେବତାକୁ ଶବ୍ଦର କେବଳ ଉପାସନା କରି ଆସୁଥିଲା ।

ପୁରତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ମାନେ କହନ୍ତି— ନିଗ୍ରୀଟୋମାନେ ଭରତବର୍ଷ ଭିତରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଏଠାରେ ତାଙ୍କ ସମ ଶ୍ରେଣୀର ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ ବସବାସ କରି ରହିଥିଲା । ଉଭୟର ସଂସ୍କୃତି, ଆଚାର, ବିଧି ପ୍ରାୟ ସମାନସ୍ତରର ଥିଲା । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏଭଳି ସାମ୍ୟ ମିଶ୍ରଣ ଘଟିଲା ଯାହାଦ୍ୱାରା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଉଭୟଙ୍କୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଚିହ୍ନିବାର ଉପାୟ ରହିଲା ନାହିଁ । ଆଗରୁକ ନିଗ୍ରୀଟୋ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ‘ପିପ୍ପଳ ବୃକ୍ଷୋପାସନା’ ବା ‘Cult of Ticus tree’ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ସେହି ଉପାସନା, ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଗୋଷ୍ଠୀ ମାଧ୍ୟମରେ ପରକାଳୀନ ଆର୍ଯ୍ୟସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରିଗଲା । ଇଣ୍ଡୋ-ୟୁରୋପୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ଭିତରେ ନାନାବିଧ ଧର୍ମୋପାସନା କାଳ ସଦୃଶ ଗୁରୁ ହୋଇ ରହିଥିବାରୁ ବୃକ୍ଷୋପାସନାର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଜଣା ନ ପଡ଼ିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ତାହା ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବେ ଏବେ ବି ପରିଲକ୍ଷିତ । ସେହି ବୃକ୍ଷୋପାସନା ହିଁ କାଳକ୍ରମେ ଦାରୁ-ଉପାସନାରେ ପରିଣମିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସେଥିରେ ପ୍ରଥମେ ଦ୍ରୁମିକ ତା’ପରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ି ଯଥାକ୍ରମେ ଯେପରି ବିଳଳ ମୂର୍ତ୍ତି ପରିଗ୍ରହ କଲା ସେହିପରି ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ରୂପେ ଉପାସିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏଣୁ କହିପାରୁ ଜଗନ୍ନାଥେ ଦାରୁ ଦେବତାର ହିଁ ରୂପାନ୍ତର ଓ ସେ ଶବ୍ଦର ମାନଙ୍କ ମୂଳ ଦେବତା ।

ସେହି ଦେବତା ହିଁ ସମସ୍ତ ଜଗତ୍ ବା 'କ୍ଷର' ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟରେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ, ପୁଣି 'କ୍ଷର' ଓ 'ଅକ୍ଷର' ରୁ ଅତୀତ ଉକ୍ତର ଉଗବାନ୍ । ଏଇ ଏକା ସଂକେତରେ ତଥା ସାକ୍ଷାତରେ 'ପୁରୁଷୋତ୍ତମ' । ସେହି ପ୍ରତୀକରେ ହିଁ ମାନବ ବିଶ୍ୱ ଧାରଣା କରି ତାହା ଜୀବନ୍ତ ରଖେ । ସେହି ବିଶ୍ୱ ପ୍ରତୀକ ଆଜି ଏଠାରେ ଜ୍ଞାନର ମୌକ୍ତୀ ଓ କର୍ମର ସାମ୍ୟଧର୍ମ ଏକାଧାରରେ ଘେନି ଜ୍ଞାନ-କର୍ମ-ଉକ୍ତିର ମହାସମନ୍ୱୟ ଓ ସମାଧାନ 'ଯୋଗ'ର ଯଥାର୍ଥ ବିଗ୍ରହ ଧରି ଉକ୍ତକୁ ସଂକେତ କରନ୍ତି । ମାନବ ମାନବରେ ଭେଦ ନାହିଁ । ଅଧିକାର ଭେଦରେ ବ୍ୟକ୍ତିର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭିନ୍ନ ହେଲେ ହେଁ ବିକାଶରେ ବ୍ୟକ୍ତିମାତ୍ରେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମର ପ୍ରକାଶ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠଦାସ କହନ୍ତି-ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିମାତ୍ରର ଅନ୍ୟପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଧାରା ହିଁ ବିକାଶର ଧର୍ମ । ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବା କର୍ମ ଧାରଣାର ସୁଗମ ପନ୍ଥା ହେଉଛି- ସର୍ବତ୍ର ମୋତେ ଦେଖିବା ଓ ମୋଠାରେ ସବୁ ଦେଖିବା । ସବୁଠାରେ ସେଇ ବିଶ୍ୱପୁରୁଷ ପୁରୁଷେ ଉପ ହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିରଜିତ । ପୁଣି ସେ ସମସ୍ତେ ମୋରିଠି । ମୁଁ ତାଙ୍କର ଆଧାର, ମୋରି ହେତୁରୁ ସେ, ଅନ୍ୟଥା ସେ ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ବୁଝିଲେ ମୋତେ ଦେଖିବ । ମତେ ବୁଝିଲେ ତାଙ୍କୁ ମନକୁ ଜାଣିଯିବ । ତେବେ ବ୍ୟବହାରରେ ଆଉ ବ୍ରାହ୍ମଣ କାହିଁ ବା ଚଣ୍ଡାଳ କାହିଁ ? ଏହାହିଁ ଜ୍ଞାନ ଓ କର୍ମର ସମାଧାନର ପ୍ରତୀକ । -ଏଇଟାରେ ପୁଣି ଜ୍ଞାନ କର୍ମର ପ୍ରବାହ 'ଆତ୍ମଯୋଗ' ଓ 'ଅତଳ ପ୍ରତିଷ୍ଠା' । ଉକ୍ତି ସିନ୍ଧୁରେ ସମସ୍ତେ ସମାନ ଓ ଏକାକାର । ଏଇ ସମାନ ଓ ଏକାକାର ଧର୍ମରୁ ବିଶ୍ୱପ୍ରତୀକ ଜଗନ୍ନାଥ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଜ୍ଞାନମାତ୍ର ହିଁ ଜଗତ୍, ଏହାହିଁ ଯେ ଦେଖେ ସେ ଦେଖେ । ଏହା ହିଁ ଜ୍ଞାନ-ରତ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ଛିନ୍ନା ଓ ବିଶ୍ୱମୟ କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଅକର୍ତ୍ତା ଆତ୍ମା ସମବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହା ହିଁ କର୍ମରେ ସାମ୍ୟଧର୍ମ ଓ ଜ୍ଞାନରେ ନିତ୍ୟସ୍ଥିତି । ଏହାହିଁ କାମନା ତ୍ୟାଗରେ କର୍ମତ୍ୟାଗ ତଥା ଶୂନ୍ୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ଏହାହିଁ ଯଥାର୍ଥ ମାନବ ସୁଲଭ ବ୍ୟକ୍ତିଗମ୍ୟ ପ୍ରତୀକ ଦେବତା 'ଜଗନ୍ନାଥ' । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଅନନ୍ତ ବିଶ୍ୱ-ପ୍ରକାଶର ବହୁରେ ଏକ, ପୁଣି ବିଶ୍ୱତତ୍ତ୍ୱର ଏକରେ ପ୍ରକାଶରୂପ ବହୁ । ସେ ବିଶ୍ୱମୌକ୍ତୀର ପ୍ରତୀକ, ମୌକ୍ତୀଦେବ 'ପୁରୁଷୋତ୍ତମ' । ବ୍ରାହ୍ମଣର ଉପାସ୍ୟ ଶବରଦେବତା 'ଜଗନ୍ନାଥ' । ଅନ୍ୟ ଜଥାରେ 'ଦାରୁଦେବତା' ।

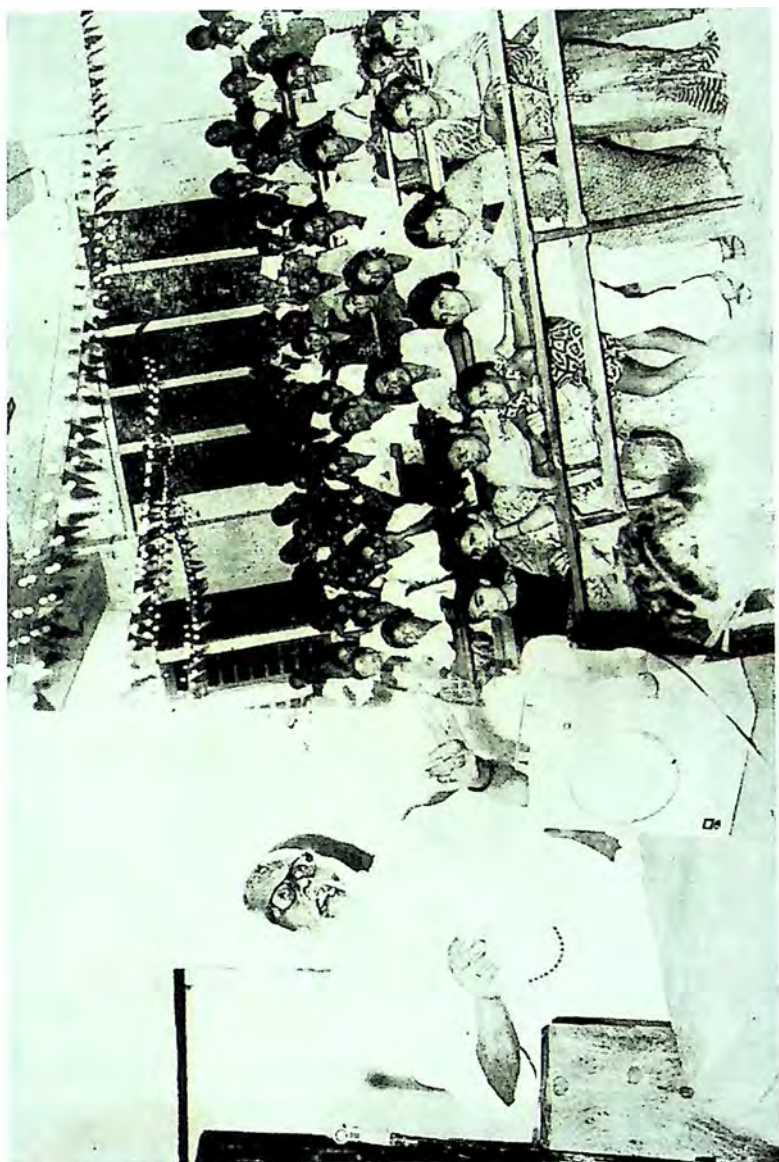
ଏହିପରି ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଉପାସିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବା ଶବ୍ଦର
‘ଦାରୁ’କୁ ‘ବୁଝ’ ଭାବେ ନିଜର କରି ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟ ଗର୍ବେଦ କାଳରୁ ମନରେ
ପୋଷଣ କରି ଆସିଥିବା ଅଭିଜ୍ଞାନକୁ ଚରିତାର୍ଥ କଲ । ଫଳରେ ସେହି ଦିନଠାରୁ
ଦାରୁଦେବତା ‘ଦାରୁବୁଝ’; ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ’ ତଥା ‘ଜଗନ୍ନାଥ’ ନାମରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ
ଧର୍ମର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଉପାସିତ ହୋଇ ଆସୁଛନ୍ତି ।

ବିଜ୍ଞ ସୁଧୀ ବୁଝ ! ମୋର କ୍ଷୁଦ୍ର ବିଗ୍ରହ ବୁଝ ବଳରେ ଯାହା କିଛି
ଆପଣମାନଙ୍କ ଆଗରେ କହିଗଲି ସେଥିରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ତ୍ରୁଟି ରହିଥିବ ।
କାରଣ, ସ୍ଥୋକଜ୍ଞାନ ବଳରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନମୟ ବସ୍ତୁ ସମକ୍ଷରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବହିତ
ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅଜ୍ଞେୟ ସେ ସେହିପରି ରହିବ ହିଁ ରହିବ । କିନ୍ତୁ ମଣିଷର
ଅହଂକାର । ଯେ ଯେତିକି ଅଜ୍ଞେୟ ତାରି ଗହସ୍ୟ-ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାରେ ସେ
ସେତିକି ଯତ୍ନଶୀଳ । କିନ୍ତୁ କାହିଁ ? ସେ ତାହା କରିବରେ ସମର୍ଥ ହେଉଛି
କୋଉଁଠି ? ତଥାପି ଯତ୍ନର ଅଭାବ ନାହିଁ-ଚେଷ୍ଟାର ବିରାମ ନାହିଁ । ଅନୁସନ୍ଧିଷ୍ଠାର
ବିଶ୍ରାନ୍ତି ନାହିଁ । ମଣିଷ ଖୋଜି ଗୁଲିଛି-ଅବିରାମ ଗୁଲିଛି । ଗୁଲିବାରେ ହିଁ ତା’ର
ଆନନ୍ଦ । ସେଇ ଚଳପଥମଧ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ଚିନ୍ତା ତାର ଅଚଳ ହୁଏ- ମନ
କୁଟ ହୋଇ ପଡେ ସେତେବେଳେ ଅନନ୍ୟଗତିକ ହୋଇ ପରଜୟ ସ୍ୱୀକାର
ପୂର୍ବକ ଉଦାତ କଣ୍ଠରେ ଗାଇଉଠେ—

‘ଜଗଦାନନ୍ଦ-କନ୍ୟାୟ ପ୍ରଣବାର୍ତ୍ତହରୟ ଚ’ ।

ନୀଳାଚଳନିବାସୀୟ ଜଗନ୍ନାଥାୟ ତେ ନମଃ” ॥

କୁତୀରା କୁଟସର ବଡ଼ା ଗବେଷକ ଆପଣଙ୍କ ପଦାବଳି ଗପାନ୍ତା

ବୈତରଣୀ ସମାରୋଧ୍ୟ ଯାବତ୍ତୀର୍ଥ

ମହୋଦଧିମ୍

● ଶ୍ରୀ ସଦାଶିବ ରଥଶର୍ମା

ଉତ୍କଳସ୍ୟ ସମୋ- ଦେଶୋ ଦେଶ ନାହିଁ ମହୀତଳେ” ବାୟୁପୁରଣ ଏହି ବଚନ ବା ଉଦ୍‌ଘୋଷଣ ଦେବାବେଳେ ଆମର ହୃଦୟ ଯେତିକି ଶ୍ଚିତହୁଏ, ସେ ଅନୁପାତରେ ଆମର ଦେଶାତ୍ମକ ସରା ନିମନ୍ତେ ଯେତିକି ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପ୍ରୟୋଜନ ତାହା ଏ ଜାତିର ପ୍ରତୀତ ହେଉନାହିଁ ! ଏହାର କାରଣ “ଦେଶାତ୍ମ ବୋଧର ଜ୍ଞାନବାସ୍ତବରେ ସାର୍ବ୍ବିକ ନୁହେଁ ବା ହେଉନାହିଁ । ଏହାର କାରଣ “ଉତ୍କଳଜନନୀ କିପରି ଭବରେ ଭରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ପରିପୂଜିତା ହେଉଥିଲେ ତାହାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନାହିଁ ।

ଭରତୀୟ ବୈଦିକ ସଭ୍ୟତା, ବୈଦାନ୍ତିକ, ତନ୍ତ୍ର ପୁରଣ ଇତିହାସର ଜ୍ଞାନ ଦେଇ ଗତି କରୁଛି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରରେ ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରତି କୁଟି ସମ୍ମାନ ସମ୍ମାନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏହାର କେନ୍ଦ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମବାଦ ବା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜଗନ୍ନାଥ, ଜଗନ୍ନାଥ ନଥିଲେ ଏ ଗିରି ଅରଣ୍ୟ ର ସଭ୍ୟତା, ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆଧୁନିକ କାଳରେ ଆଦୃତ ହେଉଥାନ୍ତା ସିନା, ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସରାକୁ କମ୍ପାନୀ କରନ୍ତା କିଏ ?

ପ୍ରାଚୀନତମ ବେଦ ଓ ବୈଦିକ ସଭ୍ୟତା କୁ ନିରପେକ୍ଷ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ସଭ୍ୟତା ଧରିନିଆଯାଇଛି । ସେହି ସଭ୍ୟତା ମଧ୍ୟରେ ରକ୍ ବେଦର ବିପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଦେଶରେ ଅପୌରୁଷେୟ ଦାରୁଭସମାନ ଥିବା ଭଷ୍ୟ କାର ସାୟଣ କହିବାରେ

ଯଦି ଆମ ଅନ୍ତର ମାନୁ ନାହିଁ, ତେବେ ଅର୍ଥବ୍ ବେଦର ପ୍ରତୀକ ଉପାସନାରେ ବ୍ରାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଦେଖ । ଆର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉଗ୍ର ଜାତୀୟ ଭବ ଓ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ମନୋବୃତ୍ତିର ପ୍ରତିଧ୍ବନି ବ୍ରାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ଦ୍ବାରା କିପରି ହ୍ରାସ ହୋଇ ଅପରପକ୍ଷରୁ ସମନ୍ବୟର ଆଦର୍ଶ ‘ସ୍ବୟ’ ଉପାସନା ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ତାହା ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ — “ଦେବତାଙ୍କୁ ପଛରେ ରଖି “ବ୍ରାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି” ପୂର୍ବ ଭରତର ଉକ୍ତ ଉକ୍ତ ଦେଶରୁ ଦିନେ ମୈତ୍ରୀର ଭେରୀ ବାଦନ କରିଥିଲା । ତେଣୁ ଯେତେ ଅନ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ବ ଭବପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ ମଧ୍ୟ ପୃଥୁଙ୍କର ପୃଥିବୀ ଗୋଦୋହନର ଶବ୍ଦଶୁଣି ପ୍ରଶ୍ନୋପନିଷଦରେ ଉକ୍ତ ଦେଶର ପ୍ରାତ୍ୟାର୍ଯ୍ୟ ଭଗବାନ ପିପ୍ପଲଦ କହିଲେ ବ୍ରାତ୍ୟ ଦେବାୟତନ ଅପେକ୍ଷା ରକ୍ଷିତାଧିକାରୀ ଅଧିକ ଆଦର୍ଶ ଦିଏ । ଯଜ୍ଞ ଅପେକ୍ଷା ନିଜକୁ ସାଧକ ରୂପେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର “ ବ୍ରାତ୍ୟସ୍ତଂ ପ୍ରାଣୈକ ରକ୍ଷି ” ଦ୍ବିତୀୟ ପ୍ରଶ୍ନର ଏକାଦଶ ମନ୍ତ୍ର ॥ ସାଙ୍ଗକୁ ମୈତ୍ରୋୟୀ ତାଙ୍କର ଅବଦାନରେ ବ୍ରାତ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ” ବ୍ରହ୍ମରତ୍ନ-ଚ ବ୍ରାତ୍ୟସ୍” ବୋଲି ଚୁଲିକ୍ୟା’ ଘୋଷଣା କଲେ । ଅର୍ଥବ୍ ସଂହିତା ୧୫-ଦଶ କାର୍ତ୍ତିକା କହିଲା-ହେ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ଆର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣା ପଥର ନିନ୍ଦୁକ ଗଣ ଶୁଣ ବ୍ରାତ୍ୟ ଆସଦୀୟ ଆମକୁ ମଧ୍ୟ ମାନ୍ୟ ଦେବାକୁ ହେବ ଓ କହିବାକୁ ହେବ “ବ୍ରାତ୍ୟାର୍ଯ୍ୟଂ ଯାହା ୧୯ ଅନୁବାକ ୬. କାର୍ତ୍ତିକ ୨୩ । ବ୍ରାତ୍ୟ ବୋଲିଲେ ଦେବତା, ଯଜ୍ଞ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରତୀକକୁ ଅଧିକ ଆଦର କରିବା ଓ ପ୍ରତୀକାତ୍ ପ୍ରତୀକ ବୋଲି ଜାଣିବା ଓ କହିବା । ସେଥିପାଇଁ ଭଗବାନ ପିପ୍ପଲଦ ଯେ ବ୍ରାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପରିବାହକ ଥିଲେ ସେ ସ୍ବମୋପନିଷଦରେ କହିଲେ ‘କଳିଙ୍ଗରସାନା ପ୍ରାଣ ବୈ ପ୍ରତୀକଃ’ ବୈତରଣୀ ସମାରଭ୍ୟ ମାହେନ୍ଦ୍ରାଚଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତାନା ମଧ୍ୟେ ବ୍ରାତ୍ୟାଣା ବୈଶ୍ବନରେ ରକ୍ଷିତଃ ପ୍ରବିଶ୍ୟନ୍ତି ଯଦନ୍ତି ସ୍ବୟଃ ବୈଦୀକା ତେ ଯାଦାନ ଉ୍ୟ ନମୋନମଃ” । ଏହି ସଂସ୍କୃତି ଆମର ସଂସ୍କୃତି ଯାହାକୁ ଦିନେ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ମାନି ନେଇଥିଲା । ଆମେ କାହାରି ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରତି ମମତା ରଖି ନଥିଲୁ । ବୈତରଣୀ ସମାରଭ୍ୟ ଯାବତ ମାହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତଂ ତାବତ୍ ଭୂମି”ର କେନ୍ଦ୍ରଥିଲା ଉକ୍ତ ଜନପଦ ସେଥିରୁ ଉଦ୍‌ଭାସନ ପରପୀଠ ପରବର୍ତ୍ତି ଯୁଗରେ ଆସିଲା । ମାତ୍ର ବେଦି ଓ ସ୍ବୟ ଆସିବା ହିଁ ଆମର ନିଜ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତୀକ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୈତରଣୀ

ତଟରେ “ସ୍ତମ୍ଭ ବୈ ପୁରୁଷଃ” ବରୁଣସ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭସର୍ଜନମସି. ଧ୍ବନି-ପ୍ରାରମ୍ଭ ହୋଇ ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ବେଦି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ରଭୂମିରେ ପିପ୍ପଲଦ କଣ୍ଠ. ଅଂଗୀର, ତାଙ୍କର ପ୍ରତୀକୋପାସନାର ଭବନା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଓ କହିଲେ “ଜଡ଼ ଚୈତନ୍ୟ ହେଉ; ଦାହୁବୁଦ୍ଧ ହେଉ । ଚୈତନ୍ୟର ଛଳରେ ଜଡ଼କୁ ଉଡ଼ାଇ ଦିଅ ନାହିଁ ହେ ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ!! ‘ବେଦିଷ୍ଠେ ଚର୍ମ ଭବତୁ ୧୦ । ୫ । ୯ । ୨ ଅଥର୍ବ ବେଦି ହି ଇଷ୍ଠ ଭବନା ବହିରବରଣ ‘ବେଦି ଭୂମି କଳ୍ପୟିତ୍ବା’ ସାଧୟେତ୍ ସାଧକଃ । ଠିକ୍ ଏହି ସ୍ତମ୍ଭ ଓ ବେଦି ହି ଆମର ପ୍ରତୀକ । ମୌତ୍ରେୟା ଉପନିଷଦ ୬ । ୩୬ରେ କହିଲେ “ଯଷ୍ଟବ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ବେଦ୍ୟାମ୍ ଓ ପୁଣି ଗର୍ଭୋପନିଷଦ କହିଲେ ଆମ୍ଭ ସଭ୍ୟତାର ମୁଖରେ ଅଛି ଅନ୍ତର୍ବେଦିଃ (୧୫ ମନ୍ତ୍ର) । ଏହାହିଁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସଭ୍ୟତାରୂପରେ ପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି । (ଅନ୍ତର୍ବେଦି ମୁଖଃ) ସ୍ବରଣାତୀତ ବୈଦିକ ସଭ୍ୟତା ବେଳେ ଆମ୍ଭେ ପ୍ରତୀକଧର୍ମୀ, ଇତିହାସ ବା ମହାଭରତ ଗମ୍ୟାୟଣ ଯୁଗରେ ଆମେ ‘ବେଦି ସ୍ତମ୍ଭର ଉପାସକ; ତନ୍ତ୍ର ଯୁଗରେ ଆମେ ଉଡ଼୍ଡୀୟାଣ ପୀଠରେ ଶକ୍ତି ବିରଜା ଓ ବିମଳାଙ୍କୁ ଦୁଇପଟେ ରଖି “ଉଡ଼୍ଡୀୟାନ ପରପୀଠଂ ସର୍ବସିଦ୍ଧି ପ୍ରଦାୟକମ୍” ବୋଲି କହିଲୁ । ପୁରଣ ଯୁଗରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚିନ୍ତନ ଗୀତାରୁ ଆଣି ଅତିରଂଜିତ କରୁ କରୁ ହରଜ ବସିଲୁ ବ୍ରାତୀ ସରା ସମସ୍ତେ ଏବେ ବାଉଳା ହୋଇ ଖୋଜୁଛୁ ପାଉ ନାହିଁ । ପାଇଥିଲେ ବନପର୍ବରେ (୧୧୫ ଅଧ୍ୟାୟ) ଲେମଣ ପାଇଥିଲେ, ଭଗବନ ବାଲ୍ମୀକି ଲଙ୍କା କାଣ୍ଡରେ ଭଗବାନ ଋଷବଙ୍କ ମୁଖରେ କୁହାଇଲେ ହେ ଅସୁର ସଭ୍ୟତାର ଆର୍ଯ୍ୟ, ଶୁଣ ତମେ ଯଦି ମୋତେ ଇଷ୍ଟ ବୋଲି ମାନିନେଇଛ ଧନ୍ୟବାଦ ‘ତୁମକୁ’ ମୁଁ କିନ୍ତୁ କାହାରି ପାଖରେ ନିବନ୍ଧ ନୁହେଁ ମୁଁ ଯାଉଛି ତମେ “ଆରାଧୟ ଜଗନ୍ନାଥଂ ଇକ୍ଷ୍ବାକୁ କୁଳ ଦୈବତମ୍” ସେ ଆମ ବଂଶର ଦେବତା । ତାଙ୍କୁ ପୂଜାକର । ବିଭୀଷଣ ଧ୍ୟାନରେ ହୁଏତଦେଖିଲୁ ଯେତ; ସୁନ୍ଦର ରମଣୀୟ ଗମତନ୍ତ୍ର ବା ଚମତ୍କାର ମୂର୍ତ୍ତି ନୁହନ୍ତି ଯାଙ୍କୁ କଥଣ ପୂଜିବି ? ଭଗବାନ ରାମ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ବ ବୁଝିପାରି କହିଲେ “ଆରାଧନୀୟ ସ ଦେବ ଦେବାନା ବାସବାଦପି ସେହିପରି ମହାଭରତର ଲେମଣ ଯେକି ଏହି ବୈତରଣୀର ପବିତ୍ର ତଟରେ ଧର୍ମରଜ୍ଜୁ କହିଥିଲେ’ ଏକ୍ଷଃ କଳିଙ୍ଗ କୌତ୍ସେୟ ଯତ୍ର ବୈତରଣୀ ନଦୀ ।

ଯେଉଁ ପବିତ୍ରସ୍ଥଳକୁ ଏ ବ୍ରାତ୍ୟ ଭୂମିରୁ ଧ୍ୟାନବଳରେ ଦେଖାଇଥିଲେ
 “ତତ୍ର ତପସା ପୃଥିବୀ ସଲୀଳଶେନ ପରିବୃତ୍ତା ଓ” ବେଦିରୂପା ଛିତା ଯଯୌ”
 ସେହି ଲେମ୍ବଣ ବନପର୍ବର ଉଚ୍ଚଭବନା ସୁରଣ ଗଞ୍ଜ ମାନ୍ୟତା ଦୋଇଥିଲେ
 ଏକଦା ସେ ପ୍ରାଚୀନଗଣଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ ଭବିଲେ ମହ ପ୍ରଳୟ
 ବେଳେ ତ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଜୀବିତ ଥିଲେ ସେ କଳ୍ପଜୀବି ତେଣୁ ତାକୁ କୂଳବୃଦ୍ଧ
 ବୋଲି ପ୍ରଣାମ କଲେ । ମୁନି ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ତମକି ଉଠି କହିଲେ ନାନା ମୁଁ
 କୂଳବୃଦ୍ଧ ନୁହେଁ; ନାତୀବଂଶ ନାମାବକ ମୋଠାରୁ ଅଧିକ ବୟସ; ସେଠାକୁ
 ଗଲେ ମାନ୍ୟ ତୀର୍ଥଦ୍ରଷ୍ଟା ଲେମ୍ବଣ ଓ ପ୍ରଣାମ କଲେ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠକୁ ।
 ରକ୍ଷିଙ୍କୁ ବଗ ପାଠପଢ଼ାଇ କହିଲେ ମୋଠାରୁ ଆହୁରି ପ୍ରାଚୀନ ବୟସ ବାଜୀବ
 ଅଛନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସରେବରରେ । ତାଙ୍କର ନାମ ଅକୁପାର କୁର୍ମ, ତାଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡବତ୍
 କର । ଲେମ୍ବଣ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ଅପୂର୍ବ ସରଣୀ; ଶୁଲିଲେ, ଆଖିପତା ଲୁଳିତ
 ଶୁଥ ତର୍ମ ମହାକୁର୍ମ ଅକୁପାର ‘ଭଦ୍ର’ ଶବ୍ଦଶୁଣି କହିଲେ ମୁଁ କୂଳବୃଦ୍ଧ ନୁହେଁ
 ବାବା ଏଠାରୁ ଅଳ୍ପ ବା ଶତରୂପାନ୍ତରେ ପୁଣ୍ୟ କଳ୍ପକଳ୍ପ ଶ୍ଚାୟୀନଃ
 “କଳ୍ପବୃକ୍ଷଂ ତୁ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଂ” କହିବାରୁ ଲେମ୍ବଣ ଖୁସି ହୋଇଗଲେ । ଆରମ୍ଭ
 କରନ୍ତି ମହନୀୟ ମାନନ ଠାରୁ ହମେ ବଗ, କଇଁଛ ଠାକୁ ଗଛପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିଲିଣି
 ଏ ଦେଶରେ ରକ୍ଷି ଅପେକ୍ଷା ଏ ସବୁ ଦ୍ରବ୍ୟ ବଡ଼ ବ୍ରାତ୍ୟ ଦେଶ ଇଏ ବିଚିତ୍ର ।
 କଳ୍ପତରୁ ମୂଳକୁ ଯିବାରୁ ବୃକ୍ଷ କହିଲେ ସାଧୁ ସାଧୁ ମହାବାହୁ ଅଳ୍ପଦୂରରେ
 ମୋର ଉତ୍ତରରେ ନିରୀକ୍ଷଣ କର ସେ ମହାବେଦି । “ ମୁଁହି କକୁଦ ପୃଥିବୀ”
 ବୁଡ଼େ ନାହିଁ ଛିଡ଼େ ନାହିଁ ମୁଁ ଶାଶ୍ୱତ-ମହାବେଦି-ମର୍ବେକ୍ଷାମେକ୍ଷ ଦାୟକଃ
 ବଂଶବାସୀ ସଂସ୍କାରଣ ମହାଘରତର ବନପର୍ବ ଚ ଏହି ରମଣୀୟ ଉପାଖ୍ୟାନ
 ଆମକୁ କହି ଦେଉଛି ତୁମର ଦେଶ ଅପୂର୍ବ ତମର ବେଦତା ଅପେକ୍ଷା ତୁମ ସ୍ଥାନର
 ମହତ୍ତ୍ୱ ବେଶୀ । ଠିକ୍ ଏହି ପରି ପ୍ରଶସ୍ତି ଆସିଛି ପୁରଣ ଯୁଗରେ । ପୁରଣ ଯୁଗକୁ
 ମୁଁ ଛୋର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ବୋଲି ମନେ କରୁନାହିଁ । ଆଗ ତାହାର ଉତ୍ତସ୍ତତ କଥାକୁ
 ଛାରି କରିବ ଓ ଛାରି ବୁଝି ହେଇ ବୁଝିବ ଏଠାରି ସିଦ୍ଧନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା ତନ୍ତ୍ର ଆଡ଼କୁ
 ଟିକେ ଯିବା । ତନ୍ତ୍ର ବୋଇଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବୁଝୁ ମାଟଣ, ଜାରଣା ଶୈବ ବଶୀ-
 କରଣ ମୋବତ । ଏହା ତନ୍ତ୍ରର ଅଳିଆ, ଅଳିଆ କୁ ଆଡ଼େଇ ଦେଲେ ଯେପରି

ଦିବ୍ୟ ଚଟାଣ ଥାଏ ସେପରି ଏହି ହଟତନ୍ତ୍ର କୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ ବିବ୍ୟ ଭବନ । ଆମ୍ଭେ ତନ୍ତ୍ର କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତୟା ବୈତରଣୀ ରେ ବିସର୍ଜନ କରିବାକୁ ଗଲବେଳେ ଆମେ ଅଇରୁଲୁ ସମାନାଃ ଛାଡ଼ି ଏ ବି ସି ତ୍ରି କ୍ରମାନୁସାରେ ଆରମ୍ଭ କଲବେଳେ, ସାରଦନ ଉତ୍ତରପ ମହାମତି ଯଦି ତାଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ସାଧନା ଆମ ଆଗରେ ଥୋଇ ନଥାନ୍ତେ, ତେବେ ବୈତରଣୀ ସ୍ରୋତରେ ଆମେ ଆଜି କହୁଥାନ୍ତେ ଆମେ ବେଷ୍ଟବ ଆମେ କାର୍ଜନ କରିବୁ । ଭବ ବିହ୍ନ ହେବୁ । ସେତିକି ବେଳେ ଉତ୍ତୀୟାନ ମହାତନ୍ତ୍ର କହିଲେ —

ବୈତରଣୀ ତଟାରତ୍ୟ ଯାବତ ତୀର୍ଥ ମହୋଦଧି
ଉତ୍ତୀୟାନ ପରପୀଠନ ଜାନିୟାତ୍ କୌଳଂ ବୈତତଃ ॥

ପ୍ରଥମ ପଟଳ ୧ । ୪ M. S. ଗୋପାଳତୀର୍ଥ ।

ତେଣେ ସାର୍ବଜନ ଉତ୍ତରପଂ ସେହି ଲୁହଗୌରବ କାଳରେ “କୂଳଚୂଡ଼ା ମଣିତନ୍ତ୍ର” ପ୍ରକାଶ କରି ୧୯୧୫ ରେ ଗୀରୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବେବାଡ଼ଗୁପ୍ତଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସମ୍ପାଦନ କରାଇ କହିଲେ —

ଦୈବାକୃତେ ତଥୋଡ଼ିତାନ୍ତେ (ଉତ୍ତୀୟାନେ) କାମରୂପେ ତତସ୍ତତେ
ଜାଳନ୍ତରେ ତତଃ ପୂର୍ବେ ଯଜ୍ଞଭୂମି ତତଃ ପରମ୍ ।”

ଯଦି ମହିଷ-ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ବିରଜା ବିରଜ ପ୍ରଦାକୁ ପୂଜା କରିବାକୁ ଗୁହଁ, ଆମେ ତନ୍ତ୍ରୀ ତନ୍ତ୍ରୀର ଗୁରିଧାମକୁ ମନେଗଞ୍ଜ । ଉତ୍ତରରେ ଜାଳନ୍ତର ବନ୍ଧ, ପରି ଜାଳନ୍ତର ପୀଠ ଯାହାକୁ କ୍ଵାଳାମୁଖୀ ବୋଲି ସୁରଣ କହେ । ଦକ୍ଷିଣରେ ଶୃଙ୍ଗଗିରି ଯାହାର ଶ୍ରୀଂଗଗିରି; ପଶ୍ଚିମରେ ତ ସେପରି ଦିଶୁନି କି ମାକ୍ଷାରେ କାମରୂପ ବା ଯୋନିପୀଠ ।

ପୂର୍ବରେ “ପରମାସା ମହାପୀଠ ଉତ୍ତୀୟାନ ପରଂସ୍ଥଳଂ”

ଯନ୍ତ୍ର ବୈତରଣୀ ସ୍ରୋତା ବିରଜା ବିରଜସ୍ରଦା

ଯନ୍ତ୍ର ଭୈରବ ରୂପେଣ ସାକ୍ଷାତ୍ ବିଷ୍ଣୁସମାତନଃ

ବିମଳା ସା ମହାଦେବୀ କୃତସ୍ତ ଗୁହରୂପିଣୀ”

ଉତ୍ତୀୟାନ ତସ୍ତେ , N. ୨ୟ ପଟଳେ ।

ତେଣେ “କୂଳଚୂଡ଼ାମଣି ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଥମ ପଟଳ କହିଲେ —

ମାତର୍ଜିନୀ ତଥା ପୂର୍ଣ୍ଣା ବିମଳା ଚନ୍ଦ୍ରନାୟିକା
 ତ୍ରୀପୁରୋକ ଜଟା ଦୁର୍ଗା ଯା ଗୁନ୍ୟା କୁଳ ସୁନ୍ଦରୀ
 ବୈଷ୍ଣବ ଗାଣପତ୍ୟସ୍ତ ମହା ସୌର ମତତଥା
 ଶୈବ ଶଙ୍କର ଜାତସ୍ତ ଯତ୍ କିଞ୍ଚିତ ଭୂତ ସମ୍ଭବମ୍”

ସମସ୍ତ ଭୂତଗଣ ଏହି ବିମଳାଙ୍କୁ ମାନିବେ କାରଣ ଏହା ବ୍ରାତ୍ୟଭୂମି । ଏଠାରେ ଭୈରବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ହେ ଯଜ୍ଞବାରହ ତୁମେ ଯଜ୍ଞର ପ୍ରତୀକ ଘୁଷୁରି ବୋଲି ଆମେ କହୁଁ ମାତ୍ର ତୁମର ରହସ୍ୟ ବେଦ ଶ୍ରେଦିତ । ତୁମେ ଏଠାରେ ଯାଗସ୍ତମ୍ଭର ପ୍ରତୀକ ଧରି ବସିଛ ମା ବିରଜପ୍ରଦାକୁ ନେଇ ଆଜି ଏପରି ସମନ୍ୱୟ ଭୂମିରେ ଆମେ ଖୋଜୁଛୁ କିପରି ବୈତରଣୀ ତୀର୍ଥ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଠାରୁ ପୁରୁଣା ହୋଇ ଯାନ୍ତା କି; ରାସ୍ତା କଳା ଗୋଡ଼ି ପଡ଼ି ଚିକ୍କଣ ଦିଶନ୍ତା, ରତଲଇଟି ମାଳକୁ ମାଳ ଜଳନ୍ତା ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେ ଭୁଲି ଯାଉଛୁ ଯେଉଁ ବ୍ରହ୍ମ ପୁରାଣ ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରମାଣ ଉପରେ ଆମେ ଠିଆ ହେବାକୁ ଯାଉଛୁ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ, ମହାତ୍ମ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣହେଲା ଶିବଙ୍କ କଥା କହିଲ ବେଳେ ଶିବ ହିଁ ପରମଂ ଦିବ୍ୟ, ଏବଂ ବୈଷ୍ଣବ କଥାକହିବା ବେଳକୁ “ବ୍ୟାଘ୍ରେଣ ଖାଦ୍ୟ ମନୋଽପି ନିଗଞ୍ଜେତ୍ ଭୁତ୍ୱ ମନ୍ଦିରମ୍ । ତେଣୁ ସେ ଦୋହଲୁ ଥିବା ଖୁମ୍ଭ ଆମର ଶ୍ରେୟ ନୁହେଁ । ଯଦି ଶ୍ରେୟ ତେବେ ମୂଳହିଁ ଶ୍ରେୟ; ମୂଳ ଠିକ୍ ହୋଇ ଗଲେ ତାଳ ପଲ୍ଲବିତ ହୁଏ । ଏହା ଶାଶ୍ୱତ ସତ୍ୟ ଯେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଯେଉଁଭଡ଼ ସଭ୍ୟତାର ସୃଷ୍ଟିତାହାର ଦୁଇଟି ମାଉଲିଖୁଣି ବା ସୀମାଯୁପ; ଗୋଟିଏ ବିରଜା ଅନ୍ୟଟି ବିମଳା ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଆମ୍ଭ ଖେଳା, ଗୋଟିକୁ ହୁଡ଼ିଲେ ବୁଡ଼ିବ ଭେଳା । ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହା ଅନର୍ଗଳ । ତନ୍ତ୍ର ଆତ୍ମ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଗହନ ବନ ! ପଶିଲେ ବାହାରି ହେବନାହିଁ । ତେଣୁଶସ୍ତା ସୁଲଭ ପୁରାଣକୁ ଦେଖିଲେ ଚଳିବ । ପୁରାଣ ମଧ୍ୟରେ ଭୟୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ‘ଅଗ୍ନି’ ‘ବାୟୁ’ ‘ମହ୍ୟ’ ଏ ତିନିଟି ଭୟଭଲେକ୍ୟ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭମ । ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କ ମତରେ ଏତିନୋଟି ପ୍ରାଚୀନ ପୁରାଣ ଯାହା ୪ର୍ଥ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବ କାଳରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲବୋଲି E: H I ୨୪ ପୃଷ୍ଠାରେ ମହାମତି ସ୍ଥିତ କହିଛନ୍ତି—

(The purans in some shape were already authoritative in the 4th century B C. ଏହା B. B. R. A. S. ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ୭୨ ପୃଷ୍ଠାରେ କୁହାଯାଇଛି ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ମତ ଅଛି । ମୋତ ଉପରେ ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ ଓ ମହ୍ୟକୁ ପୁରାଣ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠବୋଲି ଗୋସାଇଁ ମାନେ ମାନିଛନ୍ତି “ଅଗ୍ନି ପୁରାଣ”ରେ ଉତ୍କଳ ଦେଶ ବା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଆସିନାହିଁ ସେଠାରେ ଆମର ଦେଶ ସପ୍ତାଚଳର ବିବରଣୀ । (Ibid 119/16-19 ରେ ଆସିଛି ଯେଉଁଥିରେ “ଓଡ୍ରକ” ନାମକ ପର୍ବତର ନାମ ଆସିଛି । ମାତ୍ର ମହେନ୍ଦ୍ର ମହାନଦୀର ନାମ ବାରମ୍ବାର ଆସିଛି କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ ସୁଦ୍ୟୁମ୍ନ କିପରି କନ୍ୟା ହୋଇଗଲେ । ବୁଦ୍ଧ କିପରି ପ୍ରେମାଶ୍ରମରେ ପଡ଼ିଲେ ଏ ବୁଦ୍ଧ ଓ ତାଙ୍କର ଔରସରୁ ପୁରୋର୍ବସ ଜାତ ହେଲେ ତାଙ୍କର ବଂଶାବତଂସ ହେଲେ “ଉତ୍କଳ” ଯାହାଙ୍କ ନାମରେ ଏ ଦେଶ ହେଲା । ଏଥିରେ ଆମର ବିଶେଷ କିଛି ଲଭର ସନ୍ଧାନ ନାହିଁ ମାତ୍ର ‘ଅଗ୍ନି’ ୨୯ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଯେଉଁ ସର୍ବତୋଭ୍ରମ ମଣ୍ଡଳ ବ୍ୟାଜରେ ପୁରାଣରେ ତନ୍ତ୍ରର ଛାୟା ଦେଖିଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ଅଧୀପ ରୂପରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ଗୃହଣ କରିଥିବା ଆମକୁ ସୁହାର ଅଛି । Dr. S. D Gyanei ତାଙ୍କର ଅଗ୍ନି ପୁରାଣର ଅଧ୍ୟୟନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଇଛନ୍ତି Chapter V 215 ପୃଷ୍ଠାରେ—

The mode of worshipping differeent deities and spiritual beings in different parts of the mystic diagram the worship of the twenty six forms of “Purusottama”. ଏହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚର୍ଚ୍ଚିତଃ ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିର ଅଟନ୍ତି । ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ ଦେବେଶ ମଣ୍ଡଳାଧୀପତି ମଧ୍ୟତଃ” ବୋଲି ମାଧବ ଉଚ୍ଚପାଦ ମଣ୍ଡଳ ସର୍ବଥ ରେ ଅଗ୍ନିପୁରାଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହାପରେ ବିଖ୍ୟାତ ମହ୍ୟ ପୁରାଣର କଥା ଦେଖିବା ଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବ ଶରଣ ଅଗ୍ରବାଳା ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟ ବିଦ୍ୱାନ ଯେ, Matsya Puran-A Study ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି (ଯେଉଁଥିରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଲେଖକ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା ମହ୍ୟ ପୁରାଣର ପାଠାନ୍ତର ଅଛି) ସେଥିରେ ସେ ପ୍ରମାଣ କରନ୍ତି ମହ୍ୟ ପୁରାଣ ବୈଦିକ ବିଷୟର ଅନୁଚିନ୍ତାରୁ ଉଦ୍ଭବ ତେଣୁ ସେ ଏହାକୁ ପ୍ରାଚୀନ କୋଟିର

ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରୁ ଅଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ସେ ମତ୍ସ୍ୟ ପୁରାଣର ବିଷୟକୁ ଖଣ୍ଡପୂର୍ବକ କୃତି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଦେବୀ ତତ୍ତ୍ୱ ଶାକ୍ତପୀଠ ବିଷୟରେ ତ ମତ୍ସ୍ୟ ପୁରାଣକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଛନ୍ତି । ଆମ ଉତ୍କଳ ପାଠାନ୍ତର ମତ୍ସ୍ୟ ପୁରାଣର ଏକ ଶବ୍ଦ ଉପରେ ସେ ଯୋର ଦେଇଛନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷାତ୍ମକ ଗମ ସୀତା, ଗଧାକୃଷ୍ଣ, ଶିବଗୌରୀ କଲ ବେଳେ “ଭୟଦେବୀ ଉତ୍ତ୍ର ଦେଶତଃ” ପାଠାନ୍ତର ଉପରେ “ଭୟାରୁପେଣ ସଂକଳ୍ପ ଲୟଦ୍ଭେଦୋ ବିଦ୍ଭୁଜିତଃ କୁ ୩୪ ପୁଷ୍ପାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି Tri Vidya Trayi tradition ଉପରେ ଯେଉଁ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆମ ଦେଶର ଭୟା ଉପାସନାଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଉଛି । ସର୍ବ ପ୍ରାଚୀନ ପୁରାଣ ବାୟୁ ୫ମ ସର୍ଗ ୧୧ ଅଧ୍ୟାୟରେ—

“ସାଧର୍ମଣେ ତିଷ୍ଠେତେ ପ୍ରଧାନ ପୁରୁଷା ଭୂମୌ
ତମ, ସତ୍ତ୍ୱ ରବୋପେତୌ ସମତ୍ତେନ ବ୍ୟବସ୍ଥିତୌ ”

ପ୍ରଧାନ ପୁରୁଷ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଭୂମି ବା ପୃଥିବୀରେ ସମନ୍ୱୟ ରୂପରେ ସବୁରଚତମ ବ୍ୟବସ୍ଥିତିରେ ପୂଜିତ । ଯେଉଁଠାରେ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟ “om” ଭିତରୁ ଆସିଛି । ସେଠାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶବ୍ଦ ଆସିଛି, ଯାହା ଆମ ବ୍ରାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତୀକ । ଉଦାହରଣ ଦେଖନ୍ତୁ—

ପ୍ରକୃତି କ୍ଷୋଭନାପନା ପୁରୁଷାଣ୍ୟେ ଜଗତଗୁରୌ
ମହାନ ପ୍ରାଦୁରଭୁତ୍ ବୁଦ୍ଧି ସ୍ତତୋଽହ ସମବର୍ତ୍ତନ ।

ବୃ: ନାରାଦୀୟେ ପ୍ର: ୩ । ୩୫

ବୌଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହି ଉକ୍ତ ସମନ୍ୱୟବାଦର ଭୂୟସୀ ପ୍ରମାଣ ବ୍ରାତ୍ୟ ମନୋବୃତ୍ତିର ପରିଚୟ ଦିଏ । ବୌଦ୍ଧ “ନୀଳମତ ପୁରାଣ” ତଥା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ଦିଗକୁ ଯାଇ କୁହାଯାଇଛି—

ବେଦକ୍ରିୟାମୁରହିତଂ କରୁଣାତୁତୌମ

ଜ୍ଞାନାନନଂ ସୁଗତ ଦର୍ଶନ ନିମ କୃପମ୍

ପାତୟନାଃ କଳିଯୁଗେକ ସମ୍ଭବକାର

ଲୋକସ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ଇତି ରକ୍ଷତୁ ବଃ ସ ବିଷ୍ଣୋ

ଏହି ଶାସନର ଉକ୍ତି ବ୍ରାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତୀକ । ବେଦ ଓ ଦ୍ରାବିଡ଼ ଶାଖା ଅଳ୍ପ ବା ପାକବସ୍ତୁକୁ ଜାତିଭେଦର ପ୍ରତୀକ ରୂପରେ ରଖି ରକ୍ଷଣଶୀଳତାକୁ ଉନ୍ନତ ରଖିବାବେଳେ ଏହି ଉକ୍ତି ପଦ୍ଧତି ଉକ୍ତ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଧୂସରକୁ ଛିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କରି ଦେଇଛି ବ୍ରାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ଯାମଳ ନାମକୁ କୃତ୍ରିମ ଅବଦାନ ଦ୍ଵାରା ବୁଝା ରୁଦ୍ରଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ତନ୍ତ୍ର ଯାମଳ ଏବଂ । ବେଦସ୍ୟାଖ୍ୟାନ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଂ ବ୍ରାତ୍ୟାଶାଂଗୁଡ଼ ଦର୍ଶନମ୍” ସେହି ଯାମଳ ଚତୁଷ୍ଟୟ ମଧ୍ୟରୁ ତନ୍ତ୍ର ଯାମଳ କହନ୍ତି ।

ପାତକ ପାବକ ସାକ୍ଷାତ କ୍ଷୁଧା ଇନ୍ଦ୍ରନ ଏବଂ
ଆହୁତି ଅଳ୍ପଦାନଂ ଚ ସର୍ବ ଯଜ୍ଞ ଫଳ ପ୍ରଦମ୍,
ବିଶେଷେ ସାଗରେ ତୀରେ ଭୋଗ କ୍ଷେତ୍ରେ ବରାନନେ
ଅଳ୍ପଦାନ ପ୍ରଦାନେନ ସର୍ବ-ପାପଂ ବିନଶ୍ୟତି ।

ମୁକ୍ତି ଚିନ୍ତାମଣି’ ତନ୍ତ୍ର ଯାମଳେ ଶିବାଂ ପ୍ରତି ଶିବସ୍ୟ ବଚନଂ M. S,

ଏହି ସମନ୍ୱୟ ମହତି କେନ୍ଦ୍ରକୁ ଖ୍ରୀ ୬୨୦ରେ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ । ମାଧବ ବର୍ମାଙ୍କର ସମଧ୍ୟାମୟିକ ଅଭିନବ ବେଣୀ ସଂହାରରେ “ପ୍ରସନ୍ନାଦହ” ଶବ୍ଦରେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଦହ ଅର୍ଥାତ ହ୍ରଦ ବା ଜଳରାଶି ବା କାରୁଣ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣାମୁଧ୍ର

“ତ୍ଵଂ ଦେବଃ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ ସୁକୃତିନା ମାମଦୃତୋ ଭକ୍ଷତେ
କିଂ ନାମାନ୍ୟ ବତଃ ପରଂ ଭଗବତେ ଯାତେ ପ୍ରସନ୍ନାଦହ”

ଏହି ଦହର, ଦହରୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତ୍ରିବୃତ୍ତଂ, ତ୍ରିତତ୍ତ୍ଵ ତ୍ରିସତ୍ୟାଦି ତ୍ରିଶିରସଦ୍ୟ ହିଁ ଉକ୍ତ ସଂସ୍କୃତିର ଆବଦାନ । ପରମ ସମ୍ପଦ ଅଟଇ । ଏହି ଜଗଦୀଶ୍ଵରଙ୍କର ତ୍ରିରାବୃତ୍ତ ଦେବ ଭବନାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲିଂଗ ପୁରାଣ ୧ । ୭୦ । ୭୮ ରେ ଓ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ ୭୦-୭୮ରେ ସମାନ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି—

ମହେଶ୍ଵରାତ୍, ତ୍ରୟେ ଦେବା ଯଜ୍ଞରେ ଯଦୀଶ୍ଵରାଃ
ଶାଶ୍ଵତା ପରମା ଗୁହା ସର୍ବାତ୍ମାନ ଶରୀରିଣଃ
ଏତ ଏବ ତ୍ରୟୋ ଦେବା ଏତ ଏବ ତ୍ରୟୋରାଶାଃ
ଏତ ଏବ ତ୍ରୟୋ ଲୋକା ଏତ ଏବ ତ୍ରୟୋବପୁଃ

ଦେବୀ ଭଗବତ କହନ୍ତି ଏକ ଦେବ ବ୍ରହ୍ମ ତିନି ମୂର୍ତ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୋଇଛନ୍ତି
ସତ୍, ରଜ ତମ ଜମରେ ସେ ପରିଷ୍କୃତ ଅଟନ୍ତି ୧ । ୭୦ ।

ଏକା ମୂର୍ତ୍ତିସ୍ତୟୋ ଦେବା ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ମହେଶ୍ୱରଃ

ରଜ ସତ୍ ତମୋଽଭିଷ ସମୂତା କାର୍ଯ୍ୟକାରକା

ପାଠାନ୍ତର ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ ॥

ବୃହନ୍ନାରଦୀୟ ୬ । ୪୪ ଶ୍ଳୋକରେ

ଆଦି ସର୍ଗେ ମହାବିଷ୍ଣୁ ସ୍ୱ ପ୍ରକାଶ ଜଗନ୍ନୟଃ

ଗୁଣ ଭେଦାଧିଷ୍ଠାୟ ତ ମୂର୍ତ୍ତିତ୍ରୟ ମବା ସୃଜନ୍

ଶିବ ପୁରାଣ କହନ୍ତି ଏକା ବିଷ୍ଣୁ ଗୁଣ ଭେଦରେ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ସଦ୍ବରଜସ୍ୱ ବ୍ରହ୍ମାତ କାଳସ୍ତୁ ତ ତମୋରଜଃ

ବିଷ୍ଣୁର୍ବି କେବଳଂ ସଦ୍ବି ଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରିୟା ଦିଭେ

ଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ଦେବୀ ଭଗବତ ଯେଉଁଠିରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ରହସ୍ୟ
ଜ୍ଞାପିତ ହୋଇଛି ସେ କହନ୍ତି—

ବ୍ରହ୍ମାଣାଂଶକ୍ରୟ (ପୀଠ) ସ୍ତୟ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ତବାନନ୍ଦ ଜ୍ଞାନଶକ୍ତି କ୍ରିୟାଶକ୍ତି-
ରର୍ଥ ଶକ୍ତି ସ୍ତଥା ପରେ । ଏହିପରି ନାନା ପୁରାଣରେ ତ୍ରିଦେବ ପୀଠର ବର୍ଣ୍ଣନା
ଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳର ତ୍ରିଦେବ ପୀଠ ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ପୃଷ୍ଠତା ଆସିଛି ।

ଏହିଦ୍ୱିଧା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଏକାଧାରରେ ଆମ ବ୍ରାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି
ପୁରୁଷୋତ୍ତମରେ ହିଁ ପ୍ରକାଶିତ ଏହା ବ୍ରହ୍ମ ପୁରାଣ , ଓ ସହାଦି ପୁରାଣରେ
ବ୍ରହ୍ମୀ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହି ଧାରଣା କିନ୍ତୁ ପୌରାଣିକ ନୁହେଁ । ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ
ଏହାର ଜନ୍ମସ୍ଥଳ ଯେଉଁ କାଶ୍ମୀର ଶାଖାର ଜନ୍ମଭୂମି (ଉତ୍ତରଦେଶୀୟ) ଯାଜ୍ଞନଗ୍ରରେ
ଆମେ ସମବେତ ହୋଇଛେଁ । ମୁଁ ସେଥିରୁ କେତେଗୋଟି ପଦ ଅର୍ଥ ସୂଚାଇ
ଦେଉଛି । ସେଥିରୁ ଆମେ ଜାଣି ପାରିବା ଆମ ତେ ର କେତେ ଚଳକକୁ ।

ଯାହାର ମୂଳ ତ୍ରି ବିଜ୍ଞାନ ଯାହା ବିଶ୍ୱଭୁବନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ ।

“ଯସ୍ୟୋରୁଷ୍ଟୁ ବିବ୍ବଜମଶେଷ୍ଟ ଧୂଷିୟନ୍ତି ଭୁବନାନିବିଶ୍ୱା ।

ବିଷ୍ଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତିନିଭଗରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ।

“ବିଷ୍ଣୁରାତି ମସି ବିଷ୍ଣୋ ଶୁଭେ ଶ୍ଳୋ ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ଵାୟତ୍ସି”

ଯେ ଏହି ଦୀର୍ଘତମ ବିଶ୍ଵରେ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ।

“ ବିମମେ ତ୍ରିଭିରିତ୍ ପଦେ ଭଃ ”

ଏହି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପରାକ୍ରମ ତିନି ରୂପରେ ତିନି ପଦରେ ସେ ତ୍ରିଶିହିଁ ଭଜନ ଯୋଗ୍ୟ । ସେ ଏକ ହେଲେ ବି ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ମଧୁ ତିନି ଭାଗରେ ପ୍ରକାଶମାନ । “ ଯସ୍ୟ ତ୍ରି ପୂର୍ଣ୍ଣା ମଧୁନାଂ ପଦନ୍ୟ କ୍ଷୀୟମାଣା ସ୍ଵଧାୟା ମଦନ୍ତି । ଯ ଉ’ ତ୍ରିଧାତୁ ପୃଥ୍ଵୀମୃତ ବ୍ୟାମେକୋ ଦାଧାର ଭୁ ବନାନି ବିଶ୍ଵା ” ମୁଁ ସେହି ବିଶ୍ଵ ପ୍ରକଟ ତିନିଦେବ ଯେ ଏକ-ତାକୁ ଧ୍ୟାନ କରୁଛି । ଏହି ସମନ୍ୱୟର ସ୍ଵସୃତିର ଆମେ ଉପାସକ ଅଟୁଁ ଏହା ଯେପରି ଭୁଲି ନଯାଉ ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ମହ୍ୟ ପୁରାଣର ପବିତ୍ର ନଦୀ ମାନଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟରେ ରକ୍ଷବନ ସମ୍ଭୂତା ନଦୀ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ଏବଂ ବିନ୍ଧ୍ୟ ସମ୍ଭୂତା ନଦୀ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ‘ବୈତରଣୀ’ ର ନାମ ଆସିଛି । ଏବଂ ମହେନ୍ଦ୍ର ତନୟା ଭବେ ରଖିକୁଲ୍ୟା, ବଂଶଧାରୀ ପ୍ରଭୃତି ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶର ନଦୀ ମାନଙ୍କର ନାମ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବଭରତ (ପ୍ରାଚ୍ୟ) ତାମ୍ରଲିପ୍ତ, ଉତ୍କଳ, ତୋଷକ; ପ୍ରଭୃତିର ଆସିଛି । ୧୦୮ ଦେବୀ ପୀଠର ବର୍ଣ୍ଣନା ୧୩ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସର୍ବଲେକେ ଯତ୍ର କିଞ୍ଚିଦ୍ ରହିତ ନ ମୟାବିନା ସୂକ୍ତରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । କେବଳ ମହ୍ୟ ପୁରାଣରେ ନୁହେଁ ପଦ୍ମ ପୁରାଣୋକ୍ତ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ ଖଣ୍ଡର ୧୭ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦେବୀ ଭଗବତ ୨୫୫ ୩୦ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସ୍ଵୟ ପୁରାଣର ଅବନ୍ତିଖଣ୍ଡର ୬୮ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶାନ୍ତ ମୀଠ ସମୁଦ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଆସିଛି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଉତ୍କଳୀୟାନ ତନ୍ତ୍ର ତଥା ନୀଳତନ୍ତ୍ରର ୫ମ ୨ୟ ପଟଳରେ ଆସିଥିବା ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ତଦନ୍ତୁ ରୂପ ଅଟେ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ଶାନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ଵ ଜଣାପଡୁଛି ।

ରାୟାୟାଂମଙ୍ଗଳ ଚୈବ ବିମଳା ପୁରୁଷୋତ୍ତମେ

“ମହ୍ୟପୁରାଣ”

ଦେବୀ ଭଗବତେ

ବିମଳା ସା ମହାଦେବୀ ଜଗନ୍ନାଥ ସ୍ଥ ଭୈରବଃ

ଉତ୍ତରୀୟାନ ତତ୍ତ୍ୱେ

ବିରଜା ନାଭିପୀଠ ସ୍ଥ ବାଗହ ଡେରବା କୃତେ
 ବିମଳା ପାଦପୀଠଂ ଚ ଜଗନ୍ନାଥାଖ୍ୟ ଭୈରବଃ
 ଉତ୍ତରୀୟାନ ପରଂପୀଠଂ ଯତ୍ର ବୈତରଣୀ ନଦୀ
 ଉତ୍ର ଭୂମି ମହାକୌଳ ଯାବତ୍ ମାହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତଃ ।

M. S: ଗୋପାଳତୀର୍ଥ ମଠ ୨୭ ପୃଷ୍ଠା

M. S: ସମ୍ବତ୍ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ କାଶୀ
 ୧୭ ପୃଷ୍ଠା ।

ନୀଳଚନ୍ଦ୍ରରେ ଅଛି— “ଶକ୍ତି ପାତଂନୁସାରେଣ ମହାପୀଠ ଜମଶୁଣେ” ଭବରେ
 ଆରମ୍ଭ କରି କହୁଛନ୍ତି—

ନାଭି ପୀଠ ଓ ପାଦ ପୀଠର ସନ୍ଦର୍ଶ ।
 ନାଭିପୀଠେ ମହାଦେବୀ ବିରଜା ବିରଜପ୍ରଦା
 ବୈତରଣୀ ତଟେ ଦଦ୍ୟାତ୍ ପିଣ୍ଡ ପିତୃଗଣସ୍ଥଥା ।
 ଯଜ୍ଞ ନଗ୍ର ସମାରଭ୍ୟ ଯାବତ ତୀର୍ଥ ମଦେଦଧୁଂ
 କୌଳଭୂମି ରିତି ଖ୍ୟାତ ସର୍ବସିଦ୍ଧି-ପ୍ରଦାୟକଃ ।
 ପାଦପୀଠେ ତୁ କୈବଲ୍ୟଂ ପୂଜୟେତ୍ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ୍,
 ତୀର୍ଥରଜାମୁଧୁ-ସ୍ନାନଂ ସର୍ବ ତୀର୍ଥ ପ୍ରଦଦମ୍ ॥
 ନୀଳଚନ୍ଦ୍ର ୨ୟ ଅଧ୍ୟାୟ, M. S.

ମତ୍ସ୍ୟ ପୁରାଣରେ ପିତୃପିଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କର ଓ ଅଜିତା ନାମ
 ଓ ଅଜିତା ନାମ ପିତୃଗଣଙ୍କର ନାମ ଆସୁଛି । ସେଥିରେ ବିରଜା ନାମକ କନ୍ୟା
 ଯେ କି ନହୁଷଙ୍କର ଧର୍ମପତ୍ନୀ ଓ ଯଯାତିଙ୍କର ମାତା ଅଟନ୍ତି ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ
 ଏକାମ୍ରୁକା । ଯଯାତି ଯାଗକରି ଯାଜନଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମା ବିରଜାଙ୍କର
 ନାମ ଓ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଛି ଓ ବୃହତ୍ ପୁରାଣରେ ତାହାର ପ୍ରଶସ୍ତି
 ଆପଣ ମାନେ ଜାଣନ୍ତି । ମତ୍ସ୍ୟ ପୁରାଣର ୨୨ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶତାଧିକ ଶ୍ରାବପୀଠ
 ନାମରେ “ଦଶାଶ୍ୱମେଧିକ ପୀଠ ହି ଯାଜନଗ୍ରନ୍ଥ ପୀଠ ଯାହା ୨ୟସ୍ଥାନ ଅଧିକାର

କରିଥିବା ବାରାଣସୀ ଠାରୁ ପୃଥକ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଉତ୍କଳର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ଏକାମ୍ରକ; ନାଳାଦ୍ୱାର ନାମ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମେ ଉତ୍କଳର ଶ୍ରୀକ୍ଷ ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଷୟରେ ଯାଜପୁରକୁ ବୈତରଣୀ ତୀର୍ଥ, ଦଶାଶ୍ୱ-ମେଧୁକ ନାମ ଦିଆ ଯାଇଛି । ସ୍ମୃତିରେ । ସ୍ମୃତି ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଷ୍ଣୁସ୍ମୃତି ଓ ହାରିତ ସ୍ମୃତି ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ସେଥିରେ ନୀଳ ପର୍ବତକୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷ ସ୍ଥାନ ରୂପେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛି ଓ ପ୍ରାଚୀନତମ ସ୍ମୃତି ଟୀକାକାର ନୀଳପର୍ବତଃମିତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମାଖ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରମ୍” କହିଛନ୍ତି ବୈତରଣୀ ତଟସ୍ଥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୁ ପବିତ୍ର ବୋଲି ଶାସ୍ତ୍ର କହିବା ବେଳେ ପିତୃ ଉପାସକ ଗଣଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁସ୍ମୃତି ତାହାର ୮୭ ଅଧ୍ୟାୟ ୧୩ ସୂକ୍ତରେ “ନୀଳପର୍ବତେ” ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ପୂର୍ବକ ଏହାକୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷାନୁକୂଳ ତୀର୍ଥ ରୂପରେ ପ୍ରଶସ୍ତି ଶବ୍ଦ ଙ୍ଗାପା କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ସ୍ମୃତିର ନାମ ଗୁରୁ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ତାଙ୍କର ଷଡ୍ବିଂଶ ସ୍ମୃତି ପଠିତୟ (ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରକାଶନୀ ଗାୟ ପୃଷ୍ଠାରେ) “ମନୁ ତ୍ରି ବିଷ୍ଣୁହାରୀତଃ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ଯାହାକି P. V Kane ନାନା ଆଲୋଚନାରେ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରର ଇତିହାସର ଗାୟ ଖଣ୍ଡ Chronological Table କର୍ମ ଦର୍ଶନୀରେ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦିର କୃତି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଖ୍ରୀ ୧୫୯୯ ଅବଦ୍ରେ ହିନ୍ଦୁ ନିୟମ ମାନ୍ୟତା ଦେଇ କେଶବ ବୈଜୟନ୍ତି ଟୀକାରେ ପରିଷ୍କାର ରୂପେ “ଉତ୍କଳ ଦେଶସ୍ଥ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରଃ” ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ପ୍ରତୀତ ହେଉଛି ଏହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ସଂସ୍କୃତି କେତେ ପ୍ରାଚୀନ ।

ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତିର କୌଳ ନାମ ଉଡ୍ଡିୟାଣ ଯାହାର ମୁଖ୍ୟ ଭୂମି ବୈତରଣୀ ଠାରୁ ଆକ୍ଷେପ୍ତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକୁ ନେଇ ମାହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପ୍ତଥିଲା । ଶ୍ରୀଜୀନ, ଅଭୟକର ଗୁପ୍ତ, ଶାନ୍ତିଗୁପ୍ତ ମହାର୍ଜିଙ୍କ ପାଟକାଦି ଏହି ଉକ୍ତୀୟାନ ପୀଠର ଶୂନ୍ୟ ସାଧକ ରୂପେ ଖ୍ୟାତ । ପଦ୍ମଦମ୍ଭବଙ୍କ ସମକାଳୀନ କନ୍ଦୁଭୂତି ଯେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବୁଝି ବୋଲି ବୁଝନାମା ଜଗଦଗୁରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତ ଏହି ବ୍ରାତ୍ୟ ଭୂଖଣ୍ଡର ପ୍ରଶସ୍ତିକାର ଥିଲେ । ଯାହାର ବହୁ ପ୍ରତୀକ ବୈତରଣୀ ଠାରୁ ମାହେନ୍ଦ୍ର ଭୂମିରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ତାହା ମଧ୍ୟରେ ବିରଜା ମନ୍ଦିରସ୍ଥ ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ବ୍ରାତ୍ୟ ବିଜୟର ଏକ ସ୍ତୁତକ ସ୍ତମ୍ଭର କାରୁକଳା ତଥା ବିଜୟାଭିଯାନର ସ୍ତୁତନା ଏବେ ମଧ୍ୟ ବିଗୁର ବିମର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି ।

‘ଉତ୍ତରୀୟାନ’ ଏକତ୍ର ତନ୍ତ୍ର ଅନୁଭବ ମୂଳକ ପୀଠ ଚତୁଷ୍ପଦ ରୁ ଭୁଗୋଳ ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଛି Encyclapaedia Indica P: II ୩୨୬ ପୃଷ୍ଠାରେ ଦେଶ ତଥା କୌଳ ଦେଶ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉତ୍ତମର ନାମକ ଦେଶ ଆସେ । ଉତ୍ତାମରେଶ୍ବର ତନ୍ତ୍ର କଣାଯାଏ ଏହା ଶୈବଧର୍ମ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଦେଶ । ଉତ୍ତାମର ଉତ୍ତୀଶ, ଉତ୍ତାମର, ଉତ୍ତୀଭିସା ଏସମସ୍ତ ଶବ୍ଦ ଉତ୍ତ ଦେଶ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଶବ୍ଦ History of world ୨ୟ ଶତ୍ରରେ ଦୁର୍ଗାଦାସ ଲହିଡୀ ମହାଶୟ ଉତ୍ତାମର ନାମକ ପ୍ରାଚୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମାଜ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ତାହା ସମ୍ଭବତଃ ଉତ୍ତ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳ, ମହାଭାରତ ବନପର୍ବ ୧୧୫ ଅଧ୍ୟାୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଦେବଯାନ ମାର୍ଗର ଦ୍ବାରା ଶିତା ବୈତରଣୀର ପ୍ରଶସ୍ତି ଯେପରି ଆସିଛି ଓ ଯକ୍ଷାଦୁର୍ଦ୍ଦିଧି ନେଷବାନ ଶବ୍ଦରୁ ପ୍ରତୀତ ହେଉଛି ଉତ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବା ଯାଜ୍ଞି ମାନେ ହିଁ ଉତ୍ତରୀୟାନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନାମରେ ବୈତରଣୀ ତଟ ସମ୍ମୁତ ଅଟନ୍ତି । ହେମଚନ୍ଦ୍ର ସୁରୀ ତାଙ୍କର ଶବ୍ଦ ଗୁରୁର ୩ । ୨୯୯ ସୂତ୍ର ଏହିଶବ୍ଦକୁ ଉତ୍ତରୀଶ ଚର୍ଚ୍ଚ କେ ଶାସ୍ତ୍ରଭିଦ୍ୟାପି ଭଦରେ ଶାବ୍ଦକୂଳ ବୋଲି ଧରିଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଏହି ଉଡ଼ିଭିସ, ଉତ୍ତରୀଶ ଦେଶର ନାମ ତାଙ୍କର କୃତିରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯାହାର ଭୂମିରେ ଆମେମାନେ ଆଜି ଏକତ୍ରିତ । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଆପଣା ବାକ୍ୟରେ ମଧ୍ୟଦେଶ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଉତ୍ତମର ଲୋକ ସଂସ୍କୃତିର ନାମ ଆଣିଛନ୍ତି । Countries and races in Mahya Pes’s ପୃ ୩୫୫ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । ଯାହା ଗଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଓଡ଼ିଶା ଅଟେ । ତେଣୁ ଗଦସେବ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସେଠାରେ ଲାଗିଛି ବିଶ୍ବାମିତ୍ର ଉତ୍ତମର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ ବୋଲି ହରିବଂଶ ୫ମ ଶତ୍ରରୁ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଉତ୍ତରୀୟାନ ଉତ୍ତମର ଭୂସୁର ସମାଦ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଅଟନ୍ତି ପୁଣି ସ୍ବତିଃ ପୁରୁଷୋତ୍ତମାଖ୍ୟ ଶେଷ ଭତି ବୋଲି ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ଶ୍ରୀଦ ପ୍ରଶସ୍ତିକୁ ଶ୍ରୀସପ୍ତର୍ଷି ୩ୟ ଶତାବ୍ଦିକୁ ଘେନି ଯାଇଛନ୍ତି । ତନ୍ତ୍ର ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀବତୀର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଶେଷ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତୋଡ଼ଲ୍ ତନ୍ତ୍ର ଓ ମାତୃକା ତନ୍ତ୍ରରେ “ବୈତରଣୀ ପିତୃତୀର୍ଥ” ବରାହ ପୁରାଣରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ଚକ୍ରାୟା ପିତୃତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦ ପାଇଛୁ ମାତ୍ର ଗୁରୁଭବରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବା ସମ୍ଭବ ହେଉନାହିଁ । ମହ୍ୟ ପୁରାଣରେ କୂର୍ମାବତାର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ମହରଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆସିଛି ଓ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବତା ମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣମାନତ୍ବ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଛି ।

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପ୍ରସଙ୍ଗେନ ରକ୍ଷିତଃ ଶତ୍ରୁସନିଧୌ

ସପ୍ତଦଶ ସହସ୍ରାଣି ଲକ୍ଷୀ କଳ୍ପାନୁସଙ୍ଗିକମ୍ ।”

ମହାତଳର ମୋକ୍ଷ ମାର୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଆସିଛି । ମୋଟ ଉପରେ ବୈତରଣୀ ଠାରୁ ମହୋଦଧି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତ୍ରିଶଦ ଯୋଜନ ଭୂମି ଉତ୍ତପ୍ରାଠ ବା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର, “ବିରଜା ରକ୍ଷକା ତସ୍ୟ ବିମଳା ପାଳିକା ସୁଆ” ରୂପେ ଆସ୍ତ ବାଣୀ ଶୁଣାଯାଏ । ନବକଳେବର ବିଶେଷ ମହୋତ୍ସବରେ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କର ଆରାଧନା, ନିଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ଅଷ୍ଟମୀ ବା କ୍ରାନ୍ତେତ୍ରର ପ୍ରତ୍ୟାଦିବସରେ ବିରଜା ଲେକମାତାଙ୍କର ଆରାଧନା ଓ ନିତ୍ୟ କୈବଲ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ବିମଳାଙ୍କର ଆରାଧନା ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ଆଚରଣରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ପୂଜା କାରୀକାୟା ଦାମୋଦର ପୂଜାପଣ୍ଡା ସାମନ୍ତ ପାଦସ୍ୟ ବଚନୋକ୍ତମ୍ ।

“ଦାରୁଯାତ୍ରା ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯତ୍ର ପ୍ରାଚୀ ସରସ୍ବତୀ

ମଙ୍ଗଳା ପୂଜୟେତ୍ତ ଉପଭୂରେ ସଭକ୍ତିତଃ

ବୈଶାଖସ୍ୟାମଳେ ପକ୍ଷେ ଅଷ୍ଟମ୍ୟାୟାଂଚ ମଣ୍ଡପେ

ବୈତରଣ୍ୟାଦି ତୀର୍ଥେଭ୍ୟଃ ବିରଜା ମାତୃକା ସହଃ ”

ନିତ୍ୟଂ ପୂଜାୟାଂ ପାତ୍ରେତ ପୂଜୟେତ୍ ମହୋଦଧିଃ

ବିମଳା ସା ମହାଦେବୀ ନିତ୍ୟ କୈବଲ୍ୟ ଭେଜନୀ

ଭୟ ତୀର୍ଥ ଭୟା ଦେବ୍ୟା ଚିନ୍ତୟେତ୍ ପୂଜକୋରମଂ

ସର୍ବ ପା ଭୟୋଘ୍ନି ସା ଭୟ ତୈଲେକ୍ୟ ଦୁର୍ଲଭଂ

ପୂଜାକାରୀକା ପାତ୍ରାଧିବାସ ପ୍ରକରଣେ

ତେଣୁ ତ୍ରିଂଶତ ଯୋଜନ ବ୍ୟାପୀ ଉତ୍ତଂଶୁର ବୈତରଣୀ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କୁଇ ଦିଗରେ ଦୁଇ ପବିତ୍ର ବିନ୍ଦୁ । ଏହା ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନର କରୀଅଛି । ଯୋଗିନୀ ତନ୍ତ୍ର । ୪ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକତନ୍ତ୍ର ସେଥିରେ ପରିଷାର ଲେଖିଛି । କାମରୂପର ଦକ୍ଷିଣକୁ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାରେ ଉତ୍ତପ୍ରାଠ ଯାହାର ବିସ୍ତାର ତ୍ରିଂଶତ ଯୋଜନ କାମେଶ୍ବରୀ ଦେବୀ ବିରଜା ବା ବିମଳା ସେ ସ୍ଥାନର ଶକ୍ତି, ଗୋଲେକେଶ୍ବର କୃଷ୍ଣ ବାସୁଦେବ ସେ ସ୍ଥାନର ପାଠାଧିପତି ଏହା ବଙ୍ଗ ଲିପିରେ ପ୍ରକାଶିତ ତନ୍ତ୍ରର ୨ୟପଲେ ୨୪୩ ପୃଷ୍ଠାରେ ବିବୃତ୍ତ ହୋଇଛି ୨୨ । ୨୩ ଶ୍ଳୋକ ।

ଦକ୍ଷିଣେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଚ ଉତ୍ତ୍ରପୀଠ-ବରନନେ
 ତ୍ରିଶତ ଯୋଜନ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ମାୟାମେ (ତ) ଶତଯୋଜନ
 ତତ୍ର କାମେଶ୍ୱରୀ (ହିଁବିଜପୂଜିତା) ଦେବୀ
 ଯୋନି ମୁଦ୍ରା ସ୍ୱରୂପିଣୀ

ଭୂଗୋଳକ ପୀଠକ ନାମ ଯତ୍ର ବୌଗୋଲକେଶ୍ୱରମ୍, ଏହି ଭୂଗୋଳକ
 ପୀଠହିଁ ଯଦ୍‌ବଦ୍‌ପୁର ଠାରୁ ପୁରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ବିରଜା ବିମଳା,
 କନ୍ଧତରୁ ବୌତରଣୀ, ଦଶାଶ୍ୱମେଧକାଦି ମହାନୁଷ୍ଠାନ ବିରଜିତ । କନ୍ଧତରୁ ଉଚ୍ଚ
 ଗୋଲକ ମଣ୍ଡଳର ପ୍ରଧାନସ୍ଥଳ ଯାହା କେବେ ମହାପ୍ରଳୟରେ ମଧ୍ୟ ବୁଡେନାହିଁ ।
 ତାକୁହିଁ ମହାଭାଗତରେ ଲେମ୍ବଣ କୌତ୍ସେୟ କୁ କହିଛନ୍ତି “ତତଃତପସା ପୃଥିବୀ
 ସଲିଳେନା ପରିବୃତ୍ତା” ସେହି ହିଁ ଅନ୍ତର୍ବେଦି ଯାହାର ଅପର ନାମ ଘୋଷପୁରୀ
 “ଘୋଷଯାତ୍ରା ବିଧୀୟତେ” ସନ୍ଦରେ ତାହା ସମର୍ଥିତ ଓ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣରେ
 ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

“ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ” ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ
 ସାହିତ୍ୟ । ସେଥିରେ ଭରତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନଦୀ ମାତୃକାଙ୍କର ନାମମଧ୍ୟରେ ଆସିଛି ।

“ନିଷାଦବତୀ ବେନଶ୍ଚ ବୌତରଣୀ ସିନିବାଲୀଃ”

କର୍ମ ପୁରାଣରେ ମହାନଦୀ XLVIII 32 ର ନାମ ଆସିବାବେଳେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ
 ପୁରାଣ କଳିଙ୍ଗ ଓ ଉତ୍କଳ ଭୂମିର ବୌତରଣୀର ନାମ ଦେଇଛି । ମହାଭାରତ ଆଦି
 ୭ ୮ ୨୦ ୨୪ ଶ୍ଳୋକ । ଏବଂ ଭରତର ଦେଶ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପୁରୀକ ଓ ମୁଲିକ
 ଦୁଇଗୋଟି ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁଠାରେ ମୃତକୃନ୍ଦ ମହିଷୁତି ନଗର
 ବସଇଥିଲେ ଯାହା ଯାକନଗ୍ର ଓ ପୁରୀ ମଧ୍ୟରେ ବିରଜିତ ଥିଲା ବୋଲି
 F. Eden Pargiter ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ ଅଧ୍ୟୟନରେ “” ୬ରେ ପୃଷ୍ଠାରେ
 ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ବାୟୁ ପୁରାଣ ଯାହାକୁ ଅତି ପ୍ରାଚୀନବୋଲି ମନେ କରାଯାଉଛି ,
 ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ପୁରୀକ ଶବ୍ଦ ଆସିଛି ମାତ୍ର ଭୂମରେ ତାହା ପୁନିକ ପଦ୍ମ
 ଯାଇଛି । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣରେ ଘୋଷ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ କନ୍ଧବୃକ୍ଷଙ୍କର ବିସ୍ତୃତ

ବର୍ଣ୍ଣନା ସୃଷ୍ଟି ରହସ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । XLIX ଅଧ୍ୟାୟରେ କ୍ରୌଞ୍ଚକ-
 କର ପ୍ରଶ୍ନରେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ କହୁଛନ୍ତି । ‘ଘୋଷ’ ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଜନର ସମ୍ଭୂତ ଦେଶ
 (ପୁରୀ) ଅଜମି ନାମକ ଲୋକ ପୁରୀର ସ୍ଥାନରେ ତ୍ରେତା ଯୁଗର ଉକ୍ତ ମହାନ ବୃକ୍ଷ
 ସେଠାରେ ଥିବା ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି । ଯାହା ଆଦି ବ୍ରହ୍ମ ପୁରାଣରେ ଅତି ପରିଷ୍କାର
 ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଓ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ ତାହାର ସମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି ଯାହା
 ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ଗୌରବ ଅଟେ । ସହପୁରାଣ, ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ ଏହିପରି ବୈତରଣୀ
 ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧକାରୀ ଭାବେ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ଛଡ଼ିତ । ସହ
 ପୁରାଣ ତାହାକୁ ଯୁଦ୍ଧ ସଦୃଶ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ମହତ୍ତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି

୩ । ୧୦ “ତତ୍ରାୟଂ ଯୁଦ୍ଧସଦୃଶୋ ନ୍ୟଗ୍ରୋଧଃ ତିଷ୍ଠତେ ମହାନ” ଏହି ମହାନ
 କ୍ଷେତ୍ରକୁ ମହାଭରତ ‘କକୁଦ’ ବୋଲିବାଦ୍ୱାରା ଏହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମଣ୍ଡଳ ଲୋକ
 ସ୍ଥାୟୀ ବୋଲି ବ୍ରହ୍ମ ପୁରାଣ ଓ ସହ ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମାତ୍ର ‘କକୁଦ’ ଶବ୍ଦକୁ
 ଟିକେ ପରିଷ୍କାର କରିଦେବା ଉଚିତ । ଏ ଦିଗରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ ଦ୍ୱାଦଶ
 ସ୍କନ୍ଧରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ମହାନ୍ ତତ୍ପୁରୁଷ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ ମାୟାଦର୍ଶନାଧ୍ୟାୟ ବା
 ଦ୍ୱାଦଶ ସ୍କନ୍ଧ ନବମାଧ୍ୟାୟରେ ମହାପ୍ରଳୟର ବିଷୟ ପ୍ରଦାନକରି ରକ୍ଷି ମାର୍କଣ୍ଡେୟ-
 କର କଳ୍ପ ବୃକ୍ଷର ପତ୍ରରେ ବାଳମୁକୁନ୍ଦଙ୍କର ଦର୍ଶନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହନ୍ତି ଗୁରି
 ସମୁଦ୍ର ମିଳି ଯେତେବେଳେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଜଳମଗ୍ନ ହେଲା ସେତିକି ବେଳେ ଏପୃଥିବୀର
 କକୁଦ ପ୍ରଦେଶ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ”ରେ ନ୍ୟଗ୍ରୋଧ ପୋତ ବା କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ଫଳ ପଲ୍ଲବ
 ଶୋଭିତ ଶାଖାର ଶୀର୍ଷ ପତ୍ରରେ ମହାଶିଶୁ ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ହେଲେ —

ସକଦାଚିଦ୍ ଭ୍ରମଂସ୍ତ ସ୍ମିନ୍ ପୃଥିବ୍ୟାଂକକୁଦି ଦିକ୍ଷଃ

ନ୍ୟ ଗ୍ରୋଧଃ (ବଟ) ପୋତଃସଦୃଶେ ଫଳ-ପଲ୍ଲବ ଶୋଭିତଃ । ୨୦

ପ୍ରାଗୁରୁରସ୍ୟା (ଉରୁର ପଟ ଶାଖାରେ) ତସ୍ୟାପି ଦଦୃଶେଶିଶୁ

ପୁରୁଷୋତ୍ତମରେ ଏହି ଶାଖାର ସ୍ଥାନରେ ଆମେ ମହାନ ଶିଶୁଙ୍କୁ
 ଏବେ ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶନ କରୁଛୁ । ଏହି କକୁଦର କଥା ବୈତରଣୀ ତଟରେ ଲୋମଶ
 କୌତ୍ସେୟଙ୍କୁ କହିଥିଲେ ତାକୁ ସ୍ମୃତମୁନି ପରିଷ୍କାର ରୂପେ ୩୨ ଶ୍ଳୋକରେ କହୁଛନ୍ତି

ତସ୍ମିନ୍ ପୃଥିବ୍ୟାଃ କଳୁଦି ପ୍ରଭୃତଂ

ବଚଂଚ ତତ୍ପର୍ଣ୍ଣ ପୁଟେଶୟାନମ୍,

ସେହି ‘କଳୁଦି’ର ପଛଭୁମି ବୈତରଣୀ ଠାରୁ ମହୋଦଧି ତ୍ରିଶତ ଯୋଜନ ହେଉଛି ତନ୍ତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭୂମି ଉଡ଼ିଯାନ । ଏହା ମଧ୍ୟ ୧୨ । ୧୧ ଅଧ୍ୟାୟର ୨ୟ ଶ୍ଳୋକରେ “ତାତ୍ତ୍ୱୀକା ପରିଚର୍ଯ୍ୟାୟା କେବଳସ୍ୟସ୍ତ୍ରୀୟତେଃ ଅଙ୍ଗୋପାଙ୍ଗାୟାକଳ୍ପ କଳ୍ପୟତି ଯୈଥା ଚୟୈ” । ମର୍ମ ହେଲା ଶ୍ରୀୟପତିବିଷ୍ଣୁ ଏହି ପବିତ୍ର ଭୂଖଣ୍ଡରେ ଅଙ୍ଗ (ଅଗ୍ରକବଳଦେବ) ଉପାଙ୍ଗ (ଯୋଗମାୟା) ଆୟୁଧ (ଚକ୍ର ସୁଦର୍ଶନ) କଳ୍ପ (କଳ୍ପବୃକ୍ଷ)କୁ ନେଇ ବିରଜିତ, ଚତୁର୍ବ୍ୟୁହ ରୂପରେ ସେହି ହେଉଛନ୍ତି ବିରାଟ ମହାପୁରୁଷ ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ ତ୍ରିବିକ୍ରତ୍ ସ୍ୱର ଓଁକାର ମୃରୁଷ, ବାସୁଦେବ, ସଂକର୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟୁମ୍ନ ଅନିରାଦ୍ୟ ବ୍ୟାଜରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ମୂର୍ତ୍ତି ଭାବରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଏସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପୁଣିଥରେ ୨୩ ଶ୍ଳୋକରେ କହୁଛନ୍ତି—

ଅଙ୍ଗୋପାଙ୍ଗାୟା କଳ୍ପେର୍ଭଗବାଂସ୍ତ ଚତୁଷ୍ଟୟମ୍

ବିଭର୍ତ୍ତ ସ୍ୱ ଚତୁର୍ମୂର୍ତ୍ତି ଭଗବାନ୍ ହରି-ରାଶୁଚଃ ॥ ୨୩

ଏବଂ ଭୂତ ଆଲେଚନା ଓ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରମେୟାଦି ଦ୍ୱାର ପ୍ରତୀତ ହେଉଛି ଉକ୍ତ ବା କଳିଙ୍ଗ ସଂସ୍କୃତିର ଦିସ୍ତିମନ୍ତ ଭୂମି “ବୈତରଣୀ ସମାରଭ୍ୟ ଯାବତ୍ତୀର୍ଥ ମହୋଦଧିମ୍” ଏହି ଜ୍ଞାନରେ ବୈଷ୍ଣବ ଶୈବ ଶାକ୍ତ ସୌର ସମସ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମ ସଂସ୍କୃତିର ଆହ୍ୱାନରେ ଏକ ସମନ୍ୱୟ ଧାରରେ ଗୁପ୍ତିତ । ଏହି ମହାନ ଭୂମିର ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦ “ଯଜ୍ଞସ୍ତୟୋରରେ ପାଣ୍ଡେ” ଦକ୍ଷିଣେ କଳ୍ପପାଦପ, ତ୍ରୟୋ ମଧ୍ୟ-ସ୍ଥିତା ଭୂମି ଉତ୍ତୀୟାନମିତି ସ୍ମୃତଃ । ତେଣୁ ଏହି ଏକତ୍ୱରେ ଦ୍ୱୈତ ଭାବନା ସମ୍ବୃତ ନୁହେଁ । ଗୁଲ୍ଲ ଉକ୍ତ ସଭ୍ୟତାର ଦ୍ୱାର ଦେଶର ଦ୍ୱାର ଦେଶକୁ ଅଲଂକୃତ କରି ମହାନ ସଂସ୍କୃତିର ପୂଜା କରିବା ଓ କହିବା—

ଜୟ ତ୍ୱଂ ଯଜ୍ଞଜନନୀ ବିରଜା ବିରଜ ପ୍ରଦା ।

ଜୟ ତ୍ୱଂଦେବତେବେଶ ପାବନ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ ॥

ଓଁ ଶାନ୍ତିଃ ଓଁ ଶାନ୍ତିଃ ଓଁ ଶାନ୍ତିଃ

ତୃତୀୟ ଦିବସର ବକ୍ତା
 ଶ୍ରୀ ପ୍ର. ପ୍ରଭାତ କୁମାର ମୁଖାର୍ଜୀ

ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତିରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ

● ପ୍ରସ୍ତୁତ ମୁଖାଳି

ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତି ଭରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ । ମାତ୍ର, ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଛି, ଯାହାକି ଭରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ମିଳେ ନାହିଁ ବହୁ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଧର୍ମୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରା । ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତିରେ ସମନ୍ୱିତ ହୋଇ ନୂତନ ରୂପ ଧାରଣ କରିଛି । ଏହାର ମୂଳରେ ଅଛି, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଭାବ, ଏହି ଧର୍ମମତର ଏକତ୍ର ସହାବସ୍ଥାନ ସମ୍ଭବରେ ଯଦୁନାଥ ସରକାର ଲେଖିଛନ୍ତି—
During centuries of tolerated but stagnant life, they have shed their angularities and have gradually come to assimilate a common type, finally gathering themselves under the shadow of Jagannath.

ଭାରତର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅଂଶରେ ଗୋଟିଏ ଦେବମୂର୍ତ୍ତି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ଏପରି ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିନାହିଁ । ତେଣୁ, ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଇତିହାସକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମନୀତିକ ଇତିହାସ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଜଗନ୍ନାଥ ପୂଜାରୀର ପ୍ରାଚୀନତମ ଦେବତା; ଯେ କି ଏବେ ମଧ୍ୟ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସମକାଳୀନ ଦେବତା ମାନେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଛନ୍ତି କିମ୍ବା ସେମାନଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ସମୁଦ୍ର ଶାଳା ଗୁଡ଼ିକରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଛି ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଇତିହାସର ଛମ ବିକାଶ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ କିମ୍ବଦନ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନା କରିବା ଦରକାର । ଏଗୁଡ଼ିକରେ ଅନେକ

ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଗୋଟିଏ କ୍ଷମଦନ୍ତୀକୁ ଭିତ୍ତି କରି ଆଉ ଗୋଟିଏ କ୍ଷମଦନ୍ତୀ
ର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଛି । ପଦ୍ମ ପୁରାଣରେ (ପାତାଳ ଖଣ୍ଡ, ନୀଳଗିରି ମାହାତ୍ମ୍ୟ)
ଲିଖିତ ଅଛି ଯେ କାଚ୍ଚିଗଜା ରତ୍ନଗ୍ରୀବ 'ନୀଳରୂପୀ' ଭଗବାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା
ସକାଶେ ନୀଳଗିରି ଯାଇଥିଲେ, ନୀଳମାଧବ ବା ବିଶ୍ୱାବତ୍ସୁଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ
ପଦ୍ମ ପୁରାଣରେ ନାହିଁ । ବ୍ରହ୍ମ ପୁରାଣ ଓ ନାରଦ ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ବିଶ୍ୱକର୍ମା
ନୀଳମଣି ଖଚିତ ନୀଳମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଅବନ୍ତୀରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ
ଦଳବଳ ଘେନି ନୀଳମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତିର ସନ୍ଧାନରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଇ-
ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ନୀଳମାଧବ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଥିଲେ । ଗଜାଈନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ
ଦେବତାଙ୍କୁ ପ୍ରସନ୍ନ କରିବା ପାଇଁ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କଲେ । ସେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଜଣି
ପାରିଲେ ଯେ ଖଣ୍ଡିଏ ଦାରୁ ମହୋଦଧିରେ ଭସି ଆସିବ । ବିଷ୍ଣୁ ଓ ବିଶ୍ୱକର୍ମା
ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ରୂପ ଧରି ଆସି ଏହି ଦାରୁରୁ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳରାମ ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି
ଗଠନ କଲେ । ଇତିହାସରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । 'ଗଜର୍ଷି' ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ
ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ (୫ । ୧୨) ଏବଂ ମହାଭାରତରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କ୍ଷମଦନ୍ତୀ ଗୁଡ଼ିକରେ ଶବ୍ଦରମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ
କରା ହୋଇଛି । ସ୍ୱୟମ୍ଭୁରାଣର 'ଉତ୍କଳଖଣ୍ଡ'ରେ ନୀଳମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତିର ପ୍ରଥମ
ଉପାସକ ଶବ୍ଦର ବିଶ୍ୱାବତ୍ସୁ । ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ
ରେ ଦାରୁ ଦେବତାଙ୍କ ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ । ପରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତହେଲା ।
'ଦେଉଳ ତୋଳା' କାହାଣୀରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଦ୍ୟାପତି ଶବ୍ଦର ଝିଅ ଲଳିତାର ସ୍ୱାମୀ
ହେଲେ । ଶବ୍ଦର ଝିଅର ନାମ ଲଳିତା କିପରି ହେଲା ଏବଂ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ
ପକ୍ଷରେ ଶବ୍ଦର ଝିଅ ବିବାହ କରିବା କେତେଦୂର ସମ୍ଭବପର, ଏ ବିଷୟରେ
ଆଲୋଚନା କରି ଲଭ ନାହିଁ ।

ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ଅନେକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଂଶ ଯୋଡ଼ା ହୋଇଛି । ବ୍ରହ୍ମ
ପୁରାଣରେ 'ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ର' ଓ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ର'ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରା
ହୋଇଛି ଏବଂ ପୁରୀର ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସରୋବରର ଉଲ୍ଲେଖ କରା ହୋଇଛି । ସ୍ୱୟ
ପୁରାଣର 'ଉତ୍କଳ ଖଣ୍ଡ' ପ୍ରାଚୀନ ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଶାର 'ଉତ୍କଳ' ନାମର ପ୍ରଥମ

ଉଲ୍ଲେଖ ୧୦୭୫ ଶ୍ରୀକ୍ଷାଦର ଦୀର୍ଘାସି ଶିଳଲେଖରେ ଦେଖାଯାଏ । ସହପୁରାଣର ଉତ୍କଳ ଶିଳ୍ପ ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ଲେଖା ହୋଇ ନଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ (ମୁଷାଳୀ ପର୍ବ) ନୀଳମାଧବ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଶବ୍ଦର ରୂପ ଦିଆ ହୋଇଛି । ପୂର୍ବ କାଳରେ ଶବ୍ଦରମାନେ ଧଉଳୀ ପର୍ବତରେ ଶବ୍ଦରୀ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । କାଷ୍ଠି ନଗରର ରାଜା ଗାଲମାଧବ ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ନେଇ ଯିବା ପାଇଁ ଧଉଳୀ ଗଲେ । ଶବ୍ଦରମାନେ ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରତିମାକୁ ଲୁଗୁଇ ଚଢ଼ୁବାଡ଼ୁ ଗାଲମାଧବ ସେମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କଲେ । ତାପରେ ଗତାନୁଗତିକ ଭାବରେ ଦାବୁରୁ ତିନିମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମିତ ଓ ପୂଜିତ ହେଲେ ।

ଏଇ ଦାବୁ ଦେବତା, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନବମ ଅବତାର କଳ୍ପିତ ହେବାରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଛିଣ୍ଡିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରେ ଦାବୁ ଦେବତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅପୋଡ଼ା ପିଣ୍ଡ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କର ହେଲା । ଏହି ପିଣ୍ଡ ଦାବୁରେ ପରିଣତ ହେଲା ଏବଂ ସେଥିରୁ ଜରା ଶବ୍ଦର ତିନୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କଲେ ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟବାଦରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଆଦି ଜଗନ୍ନାଥ ଯେ ଶବ୍ଦର ଦେବତା ଥିଲେ, ଏ ବିଷୟରେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟ ଏକମତ । ଜଗନ୍ନାଥ ମୂର୍ତ୍ତିର ଅଭୂତ ଗଠନରୁ ପ୍ରତୀକ୍ଷାମାନ ହୁଏ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରଥମେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ଦେବତା ନଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ପଥର ବା ଧାତୁରେ ନିର୍ମିତ । ଆଦି-ଜଗନ୍ନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ଶବ୍ଦରମାନେ କାଠରେ ଦେବତା ମୂର୍ତ୍ତି ତିଆରୀ କରି ପୂଜା କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ଅନେକ କହନ୍ତି ଯେ ଆଦି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଶବ୍ଦରମାନେ ‘କିଟୁ’ ନାମରେ ମହେନ୍ଦ୍ର ଗିରି ଉପରେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ପରେ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଜଣେ ରାଜା ପୁରୀ ନେଇଗଲେ ।

ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥରେ କେବଳ ଶିଓରାନୁହେଁ; ସବୁ ଆଦିବାସୀଙ୍କୁ ବୁଝାଏ । ଗମତରୁ ନିର୍ବାସନରେ ଯିବା ବେଳେ ଜଣେ ଶବ୍ଦରୀ ତାଙ୍କୁ ଭେଟିଥିଲା । ତେଣୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ, ଯେ ଶବ୍ଦର ଦେବତା ମୂଳରୁ ପୁରୀରେ ସମୁଦ୍ରତଟର ମନୋରମ କୋଣରେ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲା । ପରେ ଗୋଟିଏମୂର୍ତ୍ତି ତିନୋଟିମୂର୍ତ୍ତିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ

ହେଲେ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ଦିରରେ ଭଲ ଓ ଭଉଣୀଙ୍କ ସହ ସମାବେଶ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସାର ଭରତରେ କେବଳ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଏକ ଆଦିମ ଦେବତାଙ୍କ ସହିତ ଅଭିନ କଳ୍ପିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରୁ ଅନାୟି ପ୍ରଭବ ଏବେମଧ୍ୟ ଲେପପାଇ ନାହିଁ । ଦଇତାମାନେ କହନ୍ତି ସେମାନେ ବିଶ୍ୱାସପୂର୍ଣ୍ଣ ବଂଶଧର । ଏମାନେ ନବକଳେବର । ଅନବସର ପ୍ରଭୃତି ବିଶେଷପର୍ବ ସମୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଆଦିବାସୀ ମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତି ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରସନ୍ନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପଶୁବଳି ଦିଅନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଭିତରେ ବିମଳା ମନ୍ଦିରରେ ଦୁର୍ଗା ପୂଜା ବେଳେ ବଳିଦାନ ହୁଏ । ତେଲୁଗୁ ଶବର ମାନେ ‘ଗୁଡ଼ିସା’ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଏହାର ଅର୍ଥ ‘କୁଟୀର’; ହୁଏତ, ଗୁଡ଼ିସା ଶବ୍ଦ ‘ଗୁଣ୍ଡର’ରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

ଆଦିବାସୀ ଦେବତା ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଦେବତାରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେବାରୁ ଆଦିବାସୀ ମାନେ ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ, ହତ୍ୟାର ସାହେବ ତାଙ୍କର ‘ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ’ରେ ଦୁଃଖ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ବସୁ ଶବରଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଦେବତା ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ପୂଜା କରିବାକୁ ଦିଆ ଗଲା ନାହିଁ । ଦେଶ ସ୍ଥାପନ ହେବା ପୂର୍ବରେ ଆଦିବାସୀ ମାନଙ୍କର ଏବଂ ଧୋବା, ଧୀବର, ପାଣ, ଚମାର ପ୍ରଭୃତି ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀ ହିନ୍ଦୁ ମାନଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶ ଅଧିକାର ନଥିଲା ।

କଳିଙ୍ଗର ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟରୁ ଛମେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା, ଅନେକଙ୍କ ମତରେ ଖାରବେଳ ମଗଧରୁ ଯେ ଜୀନ ଦେବଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଆଣିଥିଲେ, ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଆଦିନାଥ ରକ୍ଷକ । ଜୈନ ମାନେ ଆଦି-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଆଦିନାଥ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମାନଙ୍କର ଉପାଧି ଥିଲା ‘ନାଥ’ । ତେଣୁ ‘ଜଗତ ନାଥ’ରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ନାମର ଉତ୍ପତ୍ତି ହେଲା ଏବଂ ‘ଜୀନାସନ’ ପରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସିଂହାସନ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲା ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଲା । ବୈଷ୍ଣବ ବା ଶୈବ ଦେବଦେବୀ ମାନଙ୍କର iconography ମୂର୍ତ୍ତି

ଗଠନ ବିଧି ସାମାନ୍ୟ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦେବ ଦେବୀଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନରେ ସେପରି କିଛି ବାଧା ଆଗେପିତ ହୋଇ ନଥିଲା । ତେଣୁ ଶବ୍ଦରମାନଙ୍କର ଦାରୁ ଦେବତାଙ୍କୁ ‘ଭୈରବ’ କଳ୍ପନା କରି ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରା ହେଲା । ‘ବ୍ରହ୍ମ ଯାମକ’ ତନ୍ତ୍ରରେ ପୁରୀକୁ ତନ୍ତ୍ର ପୀଠ କୁହା ଯାଇଛି । କାଳକ୍ରମେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଭୈରବଙ୍କ ଶକ୍ତି ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଗୋଟିଏ ଦେବୀ-ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ‘କଳି ପୁରଣ’ ଅନୁସାରେ ‘ବିମଳା ମହାଦେବୀ ଜଗନ୍ନାଥସ୍ଥ ଭୈରବଃ’ । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ଶୈବ ପ୍ରଭବ ସମୟରେ ବିମଳା ଦୁର୍ଗାବୋଲି କଳ୍ପିତ ହେଲେ— “ରମେଶ୍ୱରୀ ସେତୁବନ୍ଧେ, ବିମଳା ପୁରୁଷୋତ୍ତମେ” ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଭୋଗ ନିବେଦନ କରିବାପରେ ଏହା ବିମଳାଙ୍କୁ ନିବେଦିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ବିମଳାଙ୍କ ପୂଜା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପୂଜାବିଧିର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ । ୧୮୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଜୁନ ମାସରେ ଗୋଟିଏ ଶକୁନି ବିମଳା ମୂର୍ତ୍ତି ଉପରେ ବସି ମୂର୍ତ୍ତିଟିକୁ ଅପବିତ୍ର କରିଥିଲା । ମନ୍ଦିର ସେବକ ମାନେ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ ଯେ ବିମଳା ମନ୍ଦିରରେ ବିଶେଷ ପୂଜା ଅର୍ଚ୍ଚନା କରି ଦେବୀଙ୍କୁ ପ୍ରସନ୍ନ ନକଲେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଓ ମହାମାରୀର ଆଶଙ୍କା ଅଛି ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରତ୍ନବେଦୀ ଉପରେ ବହୁକାଳ ଧରି ଗୋଟିଏ ଭୈରବ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜିତ ହେଉଥିଲା । ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଶଙ୍କରଗୁର୍ଭ୍ୟ ବା ଦଣ୍ଡୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ମାନଙ୍କର ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ଥିଲା । ମରଠା ରଜତ୍ୱ କାଳରେ ରତ୍ନବେଦୀର ସଂସ୍କାର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲା । ସେଥି ପାଇଁ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଲା । ଏହି ସୁଯୋଗରେ କେତେଜଣ ଧର୍ମୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ବୈରାଗୀ ଭୈରବ ମୂର୍ତ୍ତିଟିକୁ ଭଙ୍ଗି ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲେ । ଦଣ୍ଡୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ମାନେ ମରଠା ରଜା ରଘୁଜୀ ଡୋସଲେଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଭୈରବ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରି ରତ୍ନବେଦୀ ଉପରେ ସ୍ଥାପନ କରିବା ପାଇଁ ଆବେଦନ କଲେ । ରଘୁଜୀ ପ୍ରଥମେ ରାଜୀ ହୋଇ ଭୈରବ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ ସକାଶେ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବୈଷ୍ଣବ ମଠଗୁଡ଼ିକର ମହନ୍ତ ମାନେ ପ୍ରବଳ ଆପତ୍ତି କରିବାରୁ ରଘୁଜୀ ତାଙ୍କର ଆଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜ ଅଧିକାର ସ୍ଥାପିତ ହେବାପରେ ଦଣ୍ଡୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ମାନେ ଆଉ ଥରେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ କିନ୍ତୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ସରକାର ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ଦିରର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବ୍ୟାପାରରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି-

ବାକୁ ଗୁଞ୍ଜିଲେ ନାହିଁ । ୧୮୬୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପୁରୀର ଦୁଇଜଣ ପଣ୍ଡିତ ଶିବଙ୍କ ‘ଲୀଳା ମୂର୍ତ୍ତି’ ଭୈରବଙ୍କୁ ତନ୍ତ୍ର ମତରେ ପୁନର୍ବାର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉତ୍ସବେଦୀ ଉପରେ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ କର୍ଣ୍ଣସୁବର୍ଣ୍ଣରଜ ଶଶାଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ଶୈବଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରସାର ଲାଭ କଲା । ଜନଶ୍ରୁତି ଅନୁସାରେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ଭୈରବ ଦେବତାଙ୍କର ଶୈବ ମତରେ ପୂଜା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ପୁରୀରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଠ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ତନ୍ତ୍ରବାଦ ଶୈବଧର୍ମ ସହିତ ଓତଃପ୍ରୋତ ଭାବେ ମିଶିଗଲା । ଅନେକେ କହନ୍ତି, କୃଷ୍ଣା ନଦୀ କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀ ଶୈଳମର ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ପ୍ରଥମେ ଆଦି-ବାସୀମାନେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ, ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ଆଦିବାସୀ ମାନେ ପୁରୀରେ ସେହିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ପୂଜିତ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ନୀଳମାଧବ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଅବସ୍ଥିତ ପାତାଳେଶ୍ବର ଶିବ ମନ୍ଦିର ବୋଧହୁଏ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭୌମ-ଙ୍କର ବଂଶର ରାଜାମାନେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ପୁରୀମନ୍ଦିରରେ ବୌଦ୍ଧପ୍ରଭାବ ଦେଖାଦେଲା । କେତେକଟା ଗବେଷକ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଗରୁଡ଼ ପୁରାଣରେ (୧୩ ଅଧ୍ୟାୟ) ଲିଖିତ ‘ବିଷ୍ଣୁ ପଞ୍ଜର’ ବସ୍ତୁତଃ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପବିତ୍ର ଦନ୍ତ, ସିଂହଳର ‘ଦାଠା ବଂଶ’ ଅନୁସାରେ କ୍ଷେମମୁନି ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଦନ୍ତ ସଂଗ୍ରହ କରି କଳିଙ୍ଗର ରାଜା ଗୁହର୍ଣ୍ଣବଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ । ଗୁହର୍ଣ୍ଣବ ପବିତ୍ର ଦନ୍ତ ଉପରେ ସ୍ଥୁପ ନିର୍ମାଣ କରି ପୂଜା କରୁଥିଲେ, ମାଳବର ରାଜା ସେହି ଦନ୍ତଟି ନେବା ସକାଶେ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିବାରୁ ଗୁହର୍ଣ୍ଣବ ଦନ୍ତଟିକୁ ସିଂହଳକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ, ସେଠାରେ ଦନ୍ତଟି ପୂଜିତ ହେଲା । ନବ କଳେବର ପ୍ରଥାରେ ବୌଦ୍ଧପ୍ରଭାବ ଥାଇପାରେ; ମୃତ୍ୟୁପରେ ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଅସ୍ଥି ସଂଗ୍ରହ କରି ପୂଜା କରିବା ବୌଦ୍ଧ ସଂସ୍କାର, ବୌଦ୍ଧ ଭିରଡ଼, ବୁଦ୍ଧଧର୍ମ

ସଂସ୍ଥା, ବୋଧହୁଏ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ଗଣନାଥ ବଳରାମ ପୁରୀରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଲେ । ବୌଦ୍ଧ ମାନେ ବୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ରଥରେ ବସାଇ ନଗର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରୁଥିଲେ । ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ତୀନା ପରିବ୍ରାଜକ ପାଣ୍ଡିୟେନ ପାଟଳୀପୁତ୍ରରେ ବୌଦ୍ଧ ମାନଙ୍କର ରଥଯାତ୍ରା ଉତ୍ସବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରଥଯାତ୍ରା ବୌଦ୍ଧ ପରମ୍ପରା ସୂଚିତ କରେ । କେତୋଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନରେ ବୌଦ୍ଧ ମନ୍ଦିର ଗୁଡ଼ିକରେ ଦେବତାଙ୍କ ସ୍ନାନ ପର୍ବ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ନାନଯାତ୍ରା ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ ପ୍ରଥାର ଅନୁକରଣ ହୋଇ ପାରେ । ଅନେକ ଲେଖକଙ୍କ ମତରେ ଜାତି ଧର୍ମ ନିର୍ବିଶେଷରେ ମହାପ୍ରସାଦ ଉତ୍ସବରେ ବୌଦ୍ଧ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରଭାବ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବବର୍ଦ୍ଧି ପାଇଲା । ବୋଧହୁଏ ରାମାନୁଜଙ୍କ ପ୍ରଭୁର ଫଳରେ ଜନସାଧାରଣ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ଅନୁରକ୍ତ ହେଲେ । ଅନନ୍ତାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ‘ପ୍ରପନ୍ନାମୃତ’ ଅନୁସାରେ ରାମାନୁଜ ପୁରୀ ମନ୍ଦିରରେ ସ୍ୱାର୍ଥ ମତରେ ପୂଜା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପୁରୀରେ ‘ଏମ୍ ପାରୁ ମନ୍ୟାସ’ ବା ଏମାର ମଠ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ପ୍ରଚଳିତ ଧାରଣା ଅନୁସାରେ ଅନନ୍ତବର୍ମ ଷ୍ଟୋକଗଙ୍ଗ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ରଜା ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଠିକ ନୁହେଁ । ରାମାନୁଜ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । ଏମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରୀ ନାୟକଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତି । ରାମାନୁଜ ଶକାବ୍ଦ ୯୩୯ ବା ୧୦୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ କ.ବେରୀ ନଦୀ କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ରଙ୍ଗନାଥ ମନ୍ଦିରର ମହନ୍ତ ଥିଲେ । ଗୀତାର ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ’ ନାମର ଅନୁକରଣରେ ରଙ୍ଗନାଥ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ତେଲୁଗୁ ବହି ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମାହାତ୍ମ୍ୟ’ରେ ରଙ୍ଗନାଥଙ୍କ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରା ହୋଇଛି । ରାମାନୁଜ ତିରୁପତିର ଶୈବ ଦେବତା ଭେଦତେଣ୍ଡରଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବ ଦେବତା ‘ବାଲ୍ଲଭୀ’ ନାମରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ରାମାନୁଜ ଏକ ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ସୋମବଂଶୀ ମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଭୈରବ-ଶିବଙ୍କୁ ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ’ ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ବୈଷ୍ଣବ ଦେବତା କଲେ । ୧୨୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଚୂଡ଼ାୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଙ୍କ ନାଗରୀ ଫକକର ୨୭ ଶ୍ଳୋକରୁ ଜଣାଯାଏ

ଯେ ଶ୍ଵେତଗଙ୍ଗଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଉତ୍କଳ ବିଜୟର ବହୁପୂର୍ବରୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନୀଳାଚଳରେ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପୁରୀ ମନ୍ଦିରରେ କେବଳ ଜଣେ ଦେବତା ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ନାମ ଥିଲା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, “ବଳରାମ ଓ ସୁଭଦ୍ରା ପୂଜିତ ହେଉନଥିଲେ କିମ୍ବା ପୂଜିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଉ ନଥିଲେ ।

ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗ କିମ୍ବା ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ କୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ରଙ୍କ ‘ପ୍ରବୋଧ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ’ କାବ୍ୟରେ ସମୁଦ୍ର ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମନ୍ଦିରର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମୁରରୀ ମିଶ୍ରଙ୍କ ‘ଅନର୍ଥରଘବ’ ନାଟକରେ ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଯାତ୍ରା’ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍ତର ଭରତରୁ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପୂଜା କରିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ, ନାଗପୁରରେ ରହିତ ମାଲବ ରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମ ଦେବଙ୍କ ଶିଳା-ଲେଖ ଅନୁସାରେ “ପୂର୍ବ ସମୁଦ୍ର ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବତା ପାଖକୁ ଶ୍ରୀ (ଲକ୍ଷ୍ମୀ) ଗମନ କରନ୍ତି” । ୧୧୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଉତ୍କଳ ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାରାୟଣ ରୂପରେ କଳ୍ପିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରୟରେ ଥିଲେ । ୧୧୩୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଗୋବିନ୍ଦପୁର ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଗୟା ଜିଲ୍ଲାରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଅନନ୍ତ ବର୍ମା ଶ୍ଵେତଗଙ୍ଗ ଉତ୍କଳ ଜୟ କରିଥିଲେ ! ସେ ପ୍ରଥମେ ଶୈବ ଥିଲେ । ତା’ପରେ ବୈଷ୍ଣବ ହୋଇ ‘ପରମ ବୈଷ୍ଣବ’ ଉପାଧି ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଥିବାରୁ ସେ ଗୋଟିଏ ବିରଟ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବୋଧହୁଏ ସେ ତାଙ୍କର ମାତା ରଞ୍ଜସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ଠାରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଥିଲେ, ରଞ୍ଜସୁନ୍ଦରୀ ତୀର୍ଥଲ ଥିଲେ, ତୀର୍ଥଲ ରଞ୍ଜମାନେ ଦକ୍ଷିଣ ଭରତରେ ବହୁ ପ୍ରକାଶ ଆକାରର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଶ୍ଵେତଗଙ୍ଗଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ରମାନେ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କଲେ । ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ପୃଥିବୀର ଦୁଇଟି ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିର— କାମୋଜ ଦେଶର ଆଙ୍କର ଭଟ ଏବଂ ପୁରୀର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ— ନିର୍ମିତ ହେଲା । ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଙ୍କ ଅସନଖିଲି

ତାମ୍ରଶାସନ, ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଙ୍କ ନାଗରୀ ତାମ୍ରଫଳକ ପ୍ରଭୃତିରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ନାରାୟଣ କଳ୍ପନା କରି ଲେଖା ହୋଇଛି— “ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ଭଳି ଦେବତାଙ୍କ ପାଇଁ ଆଉ କେଉଁ ରଜା ମନ୍ଦିର ତୋଳାଇଥିଲେ ? ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ରଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ସମୁଦ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି, ଶ୍ୱଶୁରକନ୍ଦରେ ଥିବାବେଳେ ବିଷ୍ଣୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ପୂଜା ପାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସଂକୃତିତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଏ ସଂକୋଚ ଯୋଗୁଁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଏହି ନୂତନ ଆବାସ ପାଇ ପରିଚିତ ହେଲେ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପିତ୍ରାଳୟ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଯାମୀଙ୍କ ଆବାସରେ ରହି ସୁଖ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ” । ଏଥିରେ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ବୋଲି ଯେଉଁ ରଜାଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କର ହୋଇଛି, ସେ ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗ ଦେବ, ଗଙ୍ଗ ରାଜା-ମାନଙ୍କର ଅନୁଶାସନରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେବ ଦେବୀଙ୍କର ପୂଜାର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ନୂତନ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗଙ୍କର ବଂଶଧର ମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ଦେଶର ରାଜା ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ୧୨୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଶିଳାଲିପିରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ନିଜକୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ଅଧୀନରେ ‘ଭରତ’ ବା ‘ସୈନିକ ଓ ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୁତ୍ର’ କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ପ୍ରଥମ ନରସିଂହ ମଧ୍ୟ “ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୁତ୍ର” ବୋଲି କପିଳାଶ ଶିଳାଲିପିରେ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶିଳାଲିପିରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ’ର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ୧୩୧୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭନୁଦେବ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କର ‘ସପ୍ତମ ଅଙ୍କରେ’ ଭୂମିଦାନ କରିଥିଲେ ।

ବ୍ରହ୍ମୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭଗବତ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି । ବାସୁଦେବ ସଙ୍କର୍ଷଣ ଏକାନ୍ତଶାଙ୍କର ଉପାସନା ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା ଭଗବତ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି କଳ୍ପନା ପ୍ରାଚୀନ । ବରାହମିହିର ତାଙ୍କର ‘ବୃହତ୍ ସଂହିତାରେ କୃଷ୍ଣ, ଏକାନ୍ତଶା ଓ ବଳଦେବଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଭଗବତ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଚୀରରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରରେ ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ, ଶିବଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ଏକତ୍ର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି ।

ପୁରୀ ମନ୍ଦିରରେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନା ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା । ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଙ୍କ ରାଜତ୍ବକାଳରେ ପାତାଳେଶ୍ବର ମନ୍ଦିର ଗାନ୍ଧରେ ଦୁଇଟି ଶିଳାଲିପି ଉଦ୍ଧୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ୧୨୨୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକୁ ଭେଗ ନିବେଦନ କରା ହୋଇଥିଲା । ଦ୍ବିତୀୟ ଶିଳାଲିପି ଅନୁସାରେ ୧୨୩୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହଳୀନ, ଚନ୍ଦ୍ରୀନ, ସୁଭଦ୍ରା'ଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରା ହୋଇଥିଲା । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ନାମ ଶିଳା ଲିପି ବା ତାମ୍ରପଲକରେ ଏହି ପ୍ରଥମଥର ଉଲ୍ଲେଖ କରା ହୋଇଥିଲା । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ନାମ ମତ୍ସ୍ୟ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବା ବାୟୁ ପୁରାଣରେ ମିଳେ ନାହିଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଅଗ୍ନିପୁରାଣ (୧୦୬.୧୯) ବା ଗରୁଡ ପୁରାଣ (ଗନ୍ଧା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ) କୃଷ୍ଣ ବଳରାମଙ୍କ ସହିତ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏକାନ୍ତ ଶାଳ ସହିତ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସାଦୃଶ୍ୟ ନାହିଁ । ଏକାନ୍ତ-ଶାଳର ହାତ ଅଛି । ସେ ପୁଷ୍ପ ଉପରେ ବସ୍ତ୍ର ଯମନା ମନେହୁଏ ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କ ଦେବୀ ସୁମେଶ୍ବରୀ ବା ଖମ୍ବେଶ୍ବରୀଙ୍କର ଅନୁକରଣରେ ସୁଭଦ୍ରା ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠିତ ହେଲା । ଖମ୍ବେଶ୍ବରୀ ଖୁଲୁଙ୍କୀ ଓ ଭଞ୍ଜ ବଂଶୀୟ ରାଜା ମାନଙ୍କର ଇଷ୍ଟଦେବୀ ଥିଲେ । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଗୋଟିଏ ଶିଳାଲେଖରେ ରଣଭଞ୍ଜ ବିଷ୍ଣୁ, ଶିବ ଓ ସୁମେଶ୍ବରୀଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଖମ୍ବେଶ୍ବରୀଙ୍କ ପଥର ବା କଠାରେ ତିଆରି ମୂର୍ତ୍ତି 'ଦେହୁରୀ'ମାନେ ପୂଜା କରନ୍ତି । ଆସିକାର ଖମ୍ବେଶ୍ବରୀ ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜିତ ମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି । ସେହିପରି, ହଳୀନ ବା ହଳଧର ମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ବଳରାମଙ୍କ କୌଣସି ସାଦୃଶ୍ୟ ନାହିଁ । ହଳୀନ ପ୍ରକୃତର ସଂକର୍ଷଣ କୋଣାର୍କର ହଳଧର- ସଂକର୍ଷଣଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ମିଳିଛି । ସଂକର୍ଷଣଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ବାସୁକୀନାଗର ଫଣ କରନ୍ତାଥ ବଳରାମଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଦୁଇଟି ଭିତରେ ବିଶେଷ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ବଳଦେବ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରେ ଓଁ ନମୋ ଭଗବତେ ବାସୁଦେବାୟ) ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି । ଶିଳାଲିପିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ୧୨୭୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଙ୍କ କନ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରିକା ବିଷ୍ଣୁ ସତ୍ତୋବର ଉପରେ 'ପ୍ରାସାଦମ୍ ପୁରୁଷୋତ୍ତମସ୍ୟ' ନିର୍ମାଣ କରି ସେଥିରେ 'କଳକୃଷ୍ଣ-ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ତିନୋଟି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ବଳରାମ ନାମର ଶିଳା ବା ତାମ୍ରଲିପିରେ ଏହାହିଁ ପ୍ରଥମ ଉଲ୍ଲେଖ ।

ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ ଯେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମନ୍ଦିରରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ସହିତ ବଳରାମ ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସମାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା । ଏବଂ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କୃଷ୍ଣ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ଅଭିହିତ ହେଲେ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାରକଥା; ବ୍ରହ୍ମୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗଙ୍ଗ ଚାକ୍ରମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ଗୁଡ଼ିକରେ କେବଳ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମହିଁ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ପାତାଳେଶ୍ଵର ଓ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ଶିଳା-ଲେଖ ଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ (Private persons) ଉଦ୍ଧୀର୍ଣ୍ଣ କରାଇଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବୁଦ୍ଧ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ନବମ ଅବତାର ରୂପେ କଳ୍ପିତ ହେଲେ, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ବୁଦ୍ଧ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନବମ ଅବତାର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାର ସହିତ ମତ୍ସ୍ୟ, ମାନ, ନରସିଂହ ଅବତାର ମାନଙ୍କର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନଥିଲା । ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ମନୁଷ୍ୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଜଣେ ଅବି ନଶ୍ଵର ଆଦି ବୁଦ୍ଧ ଜନ୍ମନାର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲା । ମୁସଲମାନ ବିଜୟ ପରେ ବିହାର ଓ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ବୌଦ୍ଧ-ମାନଙ୍କର ଅନସ୍ଥା ଅତି ଶୋଚନୀୟ ହେଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଜାତି-ରୂପ କରିବାରୁ ବହୁ ବୌଦ୍ଧ ମୁସଲମାନ ହୋଇଗଲେ । (ଓଡ଼ିଶାର ବୌଦ୍ଧପୀଠ ଲଳିତଗିରି ଗୋଟିଏ ମୁସଲମାନ ପ୍ରଧାନ ଗ୍ରାମ) । ମେଦିନୀପୁର ଅଞ୍ଚଳର ଚାମାର ପଣ୍ଡିତ ବୈଷ୍ଣବ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଉପରେ ଭିତ୍ତି କରି ‘ଧର୍ମପୂଜା’ ପ୍ରଭୃତି କଲେ, ତାଙ୍କର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲା ଏପରି ଜଣେ ବୁଦ୍ଧ, ଯାହାଙ୍କୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ଯୁକ୍ତିତ । ସବୁ ମତବାଦର ସମନ୍ବୟରେ ଗଠିତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନବମ ଅବତାର ‘ଆଦିବୁଦ୍ଧ’ ବୋଲି କଳ୍ପନା କଲେ । ଧର୍ମଠାକୁର ହେଲେ ଆଦି ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପୁତ୍ର । ରାମାଙ୍କ ପଣ୍ଡିତ ଚାକର ‘ଧର୍ମପୂଜା ବିଧାନ’ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି,— “ନବମ ମୂର୍ତ୍ତିତେ ହରି, ନିରାକାର ରୂପଧରି ଜଳଧର ତୀରେ କୈଳ ବାସ” । ସେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଲେଖି-ଛନ୍ତି, “ଜଳଧର ତୀରେ ସ୍ନାନ ବୌଦ୍ଧ ରୂପୀ ଭଗବାନ” । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନବମ ଅବତାର ବୁଦ୍ଧ ବୋଲି କଳ୍ପିତ ହେଲେ ଏବଂ ସେ ଆଦିବୁଦ୍ଧଙ୍କ ‘ଜଗନ୍ନାଥ’ ନାମ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପର୍ଷମ ଓଡ଼ିଶାର ରଜା ଜୟଭୂତି ତାଙ୍କର ‘ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଦିବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ବୋଲି ପ୍ରଶଂସା କରାଛନ୍ତି ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ଏଲେଗର ଏକ ମନ୍ଦିର-ଗୁମ୍ଫାର ନାମ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର । ମଥୁରା ଓ ବାରାଣସୀର ପଞ୍ଜିକା ଗୁଡ଼ିକରେ ଜଗନ୍ନାଥ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନବମ ଅବତାର ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟୋତ୍ସବ୍ଦିନୀ ଉତ୍ସବ ଉତ୍ସବକାଳରେ ଜଣେ ସାମନ୍ତ ରଜା, “ଆ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଂକର ତୃତୀୟ ଅବତରେ” ଶ୍ରୀ କୂର୍ମ . ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜାସାମଗ୍ରୀ ଦାନ କଲେ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଧୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜଗନ୍ନାଥ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ସୁଭଦ୍ରା ଓ ବଳରାମ ଡାକ ଦହିତ ପୂଜିତ ହେଲେ, କ୍ରମେ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରଭବ ହ୍ରାସ ପାଇଲା । ଦ୍ଵିତୀୟ ନରସିଂହ ମାଧୁସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ମଧ୍ଵାଗୁରୁଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ନରହରି ତୀର୍ଥକୁ ଗଞ୍ଜାମର ଶାସକ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବିଷ୍ଣୁସାମୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମତବାଦ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା । ଏହି ମତବାଦର ପ୍ରଭବରେ ‘ହରେ ଗମ କୃଷ୍ଣ’ ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରମାନନ୍ଦ ପୁରୀକୁ ଆସି ପ୍ରଭୁର କଲେ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ ପୂଜାରେ ଜାତି ବିରୁଦ୍ଧ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବମାନେ ତାଙ୍କୁ ବର୍ଜନ କଲେ ରମାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ କବୀର ଜନଶ୍ରୁତି ଅନୁସାରେ ପୁରୀ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ମଠପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଜାତି-ଭେଦରେ ନିନ୍ଦା କରିଥିଲେ ।

‘ରିଆକୁସ ସାଲଡ଼ିନ୍’ ଅନୁସାରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ କବୀର ମଠରେ ଏକତ୍ର ବସି ଭୋଜନ କରି ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜଗନ୍ନାଥ ସକଳ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା ହେଲେ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବୁଦ୍ଧ-ଜଗନ୍ନାଥ କଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଲା । ସାରଳାଦାସ ତାଙ୍କର ମହାଭାରତରେ ଲେଖିଛନ୍ତି,

“ସଂସାର ଜଣକୁସେହୁ ତାରିବା ନିମନ୍ତେ

ଷଷ୍ଠଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆକର୍ଷଣରେ ଆଉ ନୀଳାଚଳ ଛାଡ଼ି ଗଲେ ନାହିଁ । ପୁରୀରେ ଅଠର ବର୍ଷ ଧରି ରହିବା ସମୟରେ ସେ ପ୍ରତିଦିନ ଗରୁଡ଼ ସ୍ତମ୍ଭ ପଛରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ଶେଷରେ ୧୫୩୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା ରାତ୍ରରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେହରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କରୁ କରୁ ତାଙ୍କର ତିରୋଭବ ହେଲା । ପଣ୍ଡାମାନେ ପ୍ରୟତ୍ନ କଲେ, ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଭିତରେ ଲୀନ ହୋଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଧର୍ମମତ ଗ୍ରହଣ କରିବାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ପତନ ହେଲା—ଏ ଧାରଣା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସମୟରେ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଓଡ଼ିଆ ବୈଷ୍ଣବ ତାଙ୍କ ଅନୁସୂତ ଧର୍ମମତ—ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶ ଓଡ଼ିଆ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭକ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥହିଁ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଓ ଅପୂର୍ବ ଅଙ୍ଗକାନ୍ତି ଦେଖି ଜନସାଧାରଣ ତାଙ୍କୁ ‘ସଚଳ ଜଗନ୍ନାଥ’ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଧର୍ମମତଗ୍ରହଣ ନକରି ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ, । ‘ଜଗନ୍ନାଥାଷ୍ଟକ’ ନାମକ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ସ୍ତବ ଚୈତନ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ଅନେକେ ବିଶ୍ବାସ କରନ୍ତି, ଯଦିଓ ଏହାର କିଛି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । କବିତାଟିର ପ୍ରଥମ ତିନୋଟି ପଂକ୍ତି ଉଦ୍ଧୃତ କରା ହେଲା ।

“ମୁଦାଉରୀ ନାରୀ ଦଦନ କମଳାସାଦ ମଧୁପଃ

ରମା ଶମ୍ଭୁ ବୁଢ଼ା ସୁରପତି ଗଣେଶାଚିତ ପଦୋ

ଜଗନ୍ନାଥ ସାମୀ ନୟନ ପଥଗାମୀ ଭବତୁ ମେ ।”

କେତୋଟି ପୋଥିରେ ଆଠଟିର ପରିବର୍ତ୍ତେ ଦଶଟି ଶ୍ଳୋକ ଦେଖାଯାଏ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ରଜାମାନଙ୍କର ରଜତ୍ବ କାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଭବ ଆହୁରି ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ଶେଷ ଗଙ୍ଗ ବଂଶୀୟ ରଜା ଚତୁର୍ଥ ଭନୁଙ୍କର ରଜଧାନୀରୁ ଅନୁପସ୍ଥିତିର ସୁଯୋଗ ନେଇ କର୍ପିକେନ୍ଦ୍ର ରାଉତ ସିଂହାସନ

ଅଧିକାର କଲେ । ସେ ପ୍ରଶ୍ନର କଲେ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର କୃପାରେ ସେ ରଜା ହୋଇଛନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ‘ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି’ରେ ଏହି ଘଟଣା ଅତିରଞ୍ଜିତ କରି ଲେଖା ହୋଇଛି ଯେ କପିଳ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ସାମନାରେ ଭିକ୍ଷା କରି ଖାଉଥିଲେ । ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ବ ଆଦେଶ ପାଇ ରଜା ଉନ୍ମୁଦେବ ତାଙ୍କୁ ରଜକର୍ମରୁ ମୁକ୍ତ କଲେ । ମୁଦୁ ପୂର୍ବରୁ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୁର କଲେ, ତାଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ କରିବା ସକାଶେ ଜଗନ୍ନାଥ ତାଙ୍କୁ ସ୍ବପ୍ନରେ ଆଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ଯଦି ପ୍ରକୃତରେ ଏହିପରି ସ୍ବପ୍ନାଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ତାହେଲେ ସେ ଭୁଲ କରିଥିଲେ । କାରଣ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ହାମୀର, ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ଓଡ଼ିଶାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୋଦ୍ଧାଥିଲେ । ସେ ତେଲଙ୍ଗାନା ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କାବେରୀ ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଭୂଖଣ୍ଡ ଜୟ କରିଥିଲେ । ହାମୀର ସିଂହାସନରେ ତାଙ୍କର ବୈଧ ଅଧିକାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜନମତ ପ୍ରତିକୂଳ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ସେ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ତାଙ୍କର ମାତୃକାପାଲି ଶିଳାଲେଖରେ ନିଜକୁ ‘ଜଗନ୍ନାଥ ବର ପ୍ରସାଦ’ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ପ୍ରତାପ-ରୁଦ୍ରଙ୍କ ଗାଜପତିକାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିପତ୍ତି ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସୀମାକୁ ଉଠିଥିଲା । ସେ ହେଲେ ଗାୟଦେବତା, ତାଙ୍କର ଅଲୌକିକ କ୍ଷମତାର ସୀମାନାହିଁ । ଏହାର ପ୍ରମାଣ କାଞ୍ଚିକାବେରୀ କାହାଣୀ । ସଂକ୍ଷେପରେ କାହାଣୀଟି ଏହିପରି—ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କାଞ୍ଚିରାଜାଙ୍କର ପଦ୍ମାବତୀ ବୋଲି ସୁନ୍ଦରୀ ଝିଅକୁ ବିଭହେବାକୁ ବଞ୍ଚା କଲେ । କାଞ୍ଚିରାଜା ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶା ଆସିଲେ । କିନ୍ତୁ ରଥଯାତ୍ରା ସମୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଗରେ ଛେରା ପହଁରା କରିବା ଦେଖି କାଞ୍ଚିରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ହାଡ଼ି ସହ ସମାନ କଲେ ଓ ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ କାଞ୍ଚି ଫେରିଗଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କାଞ୍ଚି ଅଭିଯାନ କରି ବିଫଳ ହେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଶ୍ୱାସନାରେ ସେ ଦ୍ୱିତୀୟଥର କାଞ୍ଚି ଅଭିଯାନ କଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳରାମ ଗାଉଡ଼ ବେଶରେ ଦୁଇ ଘୋଡ଼ାରେ ଚଢ଼ି ସେନାବାହିନୀର ଆଗେ ଆଗେ ଗୁଲିଲେ । ବାଟରେ ଶୋଷ ହେବାରୁ ସେମାନେ ଜଣେ ଗଉଡ଼ୁଣୀ ଠାରୁ ଦହି ଖାଇ ଶୋଷ ଦୂର କଲେ ଏବଂ ପାଖରେ ପଇସା ନ ଥିବାରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ନିଜି ହାତ ଅଙ୍ଗୁଳିରୁ ରତ୍ନମୁଦ୍ରି କାଢ଼ି ବନ୍ଦାଦେଲେ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହାୟତାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କାଞ୍ଚିଜୟ କଲେ ଓ ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କୁ ନେଇ ଆସିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଛେରପହଁର କରୁଥିବା ସମୟରେ ପଦ୍ମାବତୀ ତାଙ୍କ ଗଳାରେ ବରଣମାଳା ଲମ୍ବାଇ ଦେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ଜଗ-ମୋହନର କାନ୍ଧରେ ଅଶ୍ୱାରେହୀ ଜଗନ୍ନାଥ ବଳରାମଙ୍କର ଦହିହାଣ୍ଡି ମୁଣ୍ଡାଇ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଗଉଡୁଣୀର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛି । ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଓ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ ବଳଦେବଙ୍କର କାଞ୍ଚିକାବେରୀ ବେଶ ହୁଏ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମହିମା ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଏହି ଜନଶ୍ରୁତି ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଛି । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭରତ ସମୟରେ ଜ୍ଞାନ ସୀମିତ ଥିଲା । ତେଣୁ ସାରଳା ଦାସ ତାଙ୍କର ମହାଭରତରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—“ପ୍ରସନ୍ନେ କାବେରୀ ନଦୀ କାଞ୍ଚି ହୁ ବେଢ଼ିଛି” । ମନେ ରଖିବାର କଥା, ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କାଞ୍ଚି ରାଜ୍ୟର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନଥିଲା । ଦେବତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଛେର ପହଁର କରିବା ଯେ ଧର୍ମୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ—ଏ କଥା କାଞ୍ଚି ରଜା ଜାଣି ନଥିଲେ ? କାଞ୍ଚି ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ବିଷ୍ଣୁ କାଞ୍ଚି ଗୋଟିଏ ବୈଷ୍ଣବ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ । ଲେକଙ୍କ ମନରେ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ ଘୋଡ଼ାରେ ଚଢ଼ି କାଞ୍ଚି ଅଭିଯାନରେ ଅଂଶ ନେଇଥିଲେ ଓ ହାତ ଆଙ୍ଗୁଠି ଠାରୁ ରତ୍ନମୁଦି କାଢ଼ିଥିଲେ ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପୁତ୍ର ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଆନୁଗତ୍ୟ ନିଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ସକାଶେ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅଭିଳେଖରେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସତର୍କ କରିଛନ୍ତି—“ଏହା ଯେ ଲଂଘଇ, ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦ୍ରୋହ କରଇ ।”

୧୫୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଆଫଗାନ କାଲପାହାଡ଼ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ସେବକମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି ଲୁଣ୍ଠିତ ରଖିଲେ । କିନ୍ତୁ କାଲପାହାଡ଼ ମୂର୍ତ୍ତିର ସନ୍ଧାନ ପାଇଲା । ଦନାଇ ଦାସ ‘ଗୋପୀଭଷା’ରେ ଦୁଃଖ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—“ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରତିମା ଅନେକ ଦହିଲୁ ।” ବଳରାମ ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଦୁଇଟିର କଣ ଦଶା ହେଲା, ଏ ବିଷୟରେ ଇତିହାସ ନୀରବ । ମୁସଲମାନମାନେ ଅନେକ

ହିନ୍ଦୁ ଦେବମୂର୍ତ୍ତି ଭଙ୍ଗିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସୋମନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି ଭଙ୍ଗକାରୀ ପୁଲତାନ ମାମୁଦ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି ଦାହକାରୀ କାଲପାହାଡ଼ ସବୁଠାରୁ ଦେଶୀ କୃଷ୍ଣାତ । ଓଡ଼ିଶାର ସବୁ ଭଗ୍ନମୂର୍ତ୍ତି ସକାଶେ କାଲପାହାଡ଼କୁ ଦାୟୀ କରାହୁଏ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଦାହପରେ ଜନଗଣଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ infallibility ବା ଅଖଣ୍ଡ ମହିମାରେ ବିଶ୍ୱାସ ଶିଥିଳ ହେଲା । ସେମାନେ ଚୈତନ୍ୟଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅଲୌକିକ କ୍ଷମତାରେ ହିନ୍ଦୁ ମାନଙ୍କର ଅନ୍ଧ ବିଶ୍ୱାସ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ କହିଥିଲା । ନିଆମଉରୁଲ୍ଲା ତାଙ୍କର ‘ମୋଖ୍ଟାଜାନ-ଇ-ଆଫଗାନା’ ବହିରେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଲୁଣ୍ଠନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି । “ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା, ଯେଉଁ ମାନେ ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଧନରତ୍ନ ମନ୍ଦିରରୁ ଲୁଣ୍ଠନ କରି ନେଇଗଲେ ସେମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ଓ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ସେମାନେ ଏକବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ମରିଗଲେ ।” “ହାଫ୍ତ ଇକଲିମ୍”ର ଲେଖକ ଅହମଦ ହାଜି ଲେଖିଛନ୍ତି “ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଜିଭ କାଟି ଦେବତାଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦେବତା ସ୍ୱର୍ଗ କରିବା ମାତ୍ରେ ପୁଣି ଜିଭ ଯୋଡ଼ିଯାଏ । ବିଶ୍ୱାସୀ ବା ଅବିଶ୍ୱାସୀ, ଯେ କେହି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଅଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ମରିଯାଏ । ଏହାର କାରଣ କ’ଣ ହୋଇପାରେ ? ଲେଖକଙ୍କ ମତରେ, ବହୁକାଳ ଧରି ଜଗନ୍ନାଥ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ଆବେଶିତ କର ହୋଇଛି ଫଳରେ ଏହା ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଓସ୍ମାନ ହିନ୍ଦୀରେ ‘ତିତ୍ରାବଳୀ’ କାବ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ସେଥିରେ ‘ଜଗନ୍ନାଥ ଖଣ୍ଡ’ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନେପାଳର ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କହୁଛି, “ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମହିମାର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପୃଥିବୀର ସବୁ ଦେଶର ଲୋକ ପୂଜା କରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପାଦସ୍ପର୍ଶରେ ସବୁ ପାପ ଦୂରିଭୁତ ହୁଏ ।” ଓସ୍ମାନ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ଗାଜିପୁରର ଅଧିବାସୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା-ରୂପରେ ଜଗନ୍ନାଥ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମହାତ୍ମ୍ୟ ଭରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଅଙ୍ଗ ହୋଇଥିଲା ।

ଜଗନ୍ନାଥ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପ୍ରତୀକ ହୋଇଥିବାରୁ ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବଡ଼ଲଟ ଲର୍ଡ ଓଏଲେସ୍‌ଲୀ ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର ପାଇଁ ପ୍ରେରିତ ସୈନ୍ୟଦଳର ସେନାପତି କର୍ଣ୍ଣେଲ ହାରକୋର୍ଟଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତି ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଆଦେଶ କଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ସେବକମାନେ କର୍ଣ୍ଣେଲ ହାରକୋର୍ଟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଚରାବଧାନରେ ରହିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଏହିପରି ପ୍ରଶ୍ନର ଫଳରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର ବହୁଗୁଣରେ ସହଜ ଓ ତୁଚ୍ଛ ହୋଇଥିଲା ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧିର ପ୍ରଧାନ କାରଣ, କଳ୍ପନାର ବ୍ୟାପକତା । ସେ ଏକାଧାରରେ ଶଙ୍କର, ଭୈରବ, ଶିବ, ନାରାୟଣ ଓ କୃଷ୍ଣ, ତାଙ୍କର ମନ୍ଦିରରେ ବହୁ ବେବତାଙ୍କର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ଦେଖାଯାଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ‘ଉତ୍ଥାନ ଏକାଦଶୀ ଦିନ ତାଙ୍କର ନିଦ୍ରା ଭଙ୍ଗହୁଏ । ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାର ମନ୍ଦିର ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଲୁଚାଇ ରଖା ହୋଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ । କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଓ ହେର ପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ସ୍ୱୟଂ କୃଷ୍ଣ । “କ୍ଳିନ୍ କୃଷ୍ଣାୟ ଗୋବିନ୍ଦାୟ ଗୋପାଜନ ବଲ୍ଲଭାୟ ନମଃ”—ଏହି ମନ୍ତ୍ରରେ ଜଗନ୍ନାଥ ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି । ଉଦ୍ରମାସରେ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ପ୍ରଧାନ ଉତ୍ସବ । ଏହି ମାସରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କାଳୀୟ ଦଳନ ବେଶ ହୁଏ । ମନ୍ଦିରରେ ଦୋଳଯାତ୍ରା, ରୁକ୍ମିଣୀ ହରଣ ପ୍ରଭୃତି ପର୍ବ ପାଳନ କରହୁଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ଗଧା କୃଷ୍ଣ । କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ତାଙ୍କର ଗଧା ଦାମୋଦର ବେଶ ହୁଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ବାମନ ଅବତାର । ତେଣୁ “ତଥେତୁ ବାମନଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ପୁନର୍ଜନ୍ମ ନ ବିଦ୍ୟତେ ।” ଉଦ୍ର ମାସରେ ଜଞ୍ଜନ ଥିଆ ବାମନ ବେଶ ହୁଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ନୃସିଂହ ଅବତାର ଜେଷ୍ଠମାସରେ ନୃସିଂହ ଆବିର୍ଭାବ ଉତ୍ସବ ହୁଏ । ଜେଷ୍ଠମାସରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଗଣେଶ ବେଶ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ରାମ ଅବତାର । ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ରାମନବମୀ ପର୍ବ ପାଳିତ ହୁଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ପରଶୁରାମ । କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ତାଙ୍କର ପରଶୁରାମ ବେଶ ହୁଏ । ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳରାମ, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ‘ଓଁ’ ବା ପ୍ରଣବ କଳ୍ପନା କରନ୍ତି । ଅ- ବଳରାମ, ଉ- ସୁଭଦ୍ରା, ମ- ଜଗନ୍ନାଥ, ଶ- ନ୍ୟାବାଦୀମାନଙ୍କ ମତରେ

ଓଁରୁ ପଞ୍ଚବୀଜର ଉତ୍ପତ୍ତି ହେଲ କୁମ୍ଭ-ଜଗନ୍ନାଥ କୃଷ୍ଣ. ହୁମ୍-ବଳରାମ- ହରେ
ହିମ୍-ସୁଭଦ୍ରା-ରାମ (ଅତ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଶୂନ୍ୟସଂହିତା)

ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବ ଲେଖକମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୈଷ୍ଣବ ଦେବତା
ଓ ନୀଳାଚଳକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୈଷ୍ଣବ ତୀର୍ଥ ବିବେଚନା କରୁଥିଲେ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ-
ରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ‘ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା’ (୫ ଅଧ୍ୟାୟ) ରେ
ଲେଖିଛନ୍ତି, ନୀଳାଚଳ ନିତ୍ୟଧାମ ଏବଂ ସବୁ ତୀର୍ଥଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଗୋକୁଳ, ମଥୁରା
ବୃନ୍ଦାବନ, ଦ୍ଵାରକା, ଏପରିକି କାଶୀ ମଧ୍ୟ ନୀଳାଚଳର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏ ସ୍ଥାନର
ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ହେବନାହିଁ । ବଳରାମ ଦାସ ‘ବେଦାନ୍ତ ସାର
ଗୁପ୍ତ ଗୀତା’ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ‘ଏଥନନ୍ତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ: ଏ ଅଶାକାର ବିଷ୍ଣୁ ଜାଣ ।
ଦିବାକର ଦାସ ‘ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ’ (୧୮ ଅଧ୍ୟାୟ) ରେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି,
ନୀଳାଚଳର ଜଗନ୍ନାଥ ବୃନ୍ଦାବନର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଠାରୁ ବଡ଼ । ଲେଖିଛନ୍ତି:

ଯେହୁଁ ଗୋଲେକ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳ ସେଉଟି ଗିରି ନୀଳାଚଳ ॥

ଗୋଟିଏ ଯୁଗ ଯେବେ ଯାଇ ଏଥିର ଲୀଳା ନ ସରଇ ॥

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଷୋଳ କଳା ଏଥି କଳାଏ ନନ୍ଦ ବଳା ॥

କଳାକେ ଷୋଳ କଳା ହୋଇ ଘେନି ଜନ୍ମିଲେ ଗୋପେ ଯାଇ ॥

ତାଙ୍କ ମତରେ କୃଷ୍ଣ, ବିଷ୍ଣୁ ଅବତାର । କିନ୍ତୁ ନୀଳାଚଳ ବିହାରୀ ଜଗନ୍ନାଥ,
ଅବତାରୀ ଦାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ ‘ରାଧକଲୋଳ’ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି (୩୪୨୩)—

‘କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥ: କରନ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜନ ମନୋରଥ’ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବୁ ଦେବତାଙ୍କ

ସମନ୍ୱୟ ହୋଇଛି, ସେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ।

ସନାତନ ଗୋସ୍ଵାମୀ ତାଙ୍କର ‘ଜଗନ୍ନାଥସ୍ତବ’ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି :

“ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ନୀଳାଦ୍ରୀ ଶିରୋମୁକୁଟ ରତ୍ନହେ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମନ୍, ଘନଶ୍ୟାମ
ପ୍ରସାଦ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ” ।

୯୦ ବର୍ଷ ତଳେ ପୁରୀର ଜଣେ କଲେକ୍ଟର ଲେଖିଥିଲେ, ଜଗନ୍ନାଥ
ସବୁ ହିନ୍ଦୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା ।

The worship of Jagannath is for the highest minds among the Hindus, a pure system of Theism. To the polytheistic multitude, it offers the infinite phases of divinity as objects of worship, and provides for their delectation, an infinite number of rituals and Ceremonials. In a word, it supplies the spiritual requirements of different classes of Hindus in different stages of their intellectual development. Under its broad and receptive roof, doctrines, the most divergent, find a resting place.

Jagannath is an unsectarian name. All Hindu sects worship at its shrine. The followers of Sankaracharya, Ramananda, Kabir, Chaitanya and Nanak are to be seen doing homage to the great god. Even the Jains of the Digambar sect flock to the Temple at a certain season of the year. The common link of all these sects is their belief in the supremacy of Jagannath."

ଶେଷରେ ଏକ ନୂତନ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଅବତାରଣା କରିବି । ଭନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ 'ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି' ଉପରେ ଭିତ୍ତି କରି ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । ଏବେ ଐତିହାସିକମାନେ କେବଳ ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରମାଣ ନ ମିଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ତଥ୍ୟରେ ଆତ୍ମା ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି । 'ମାଦଳା' କଥାର ଅର୍ଥ 'ଆଜ୍ଞା' (by order) । ଅନେକ କହନ୍ତି ଯେ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି ଶୋଭଣ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାଜ୍ୟ ପ୍ରଥମ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୁଷ୍ପ-ପୋଷକତାରେ ସଂକଳିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭରତର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମନ୍ଦିରରେ ଇତିହାସକୁ ଭିତ୍ତି କରି ଏହି ଧରଣର ପାଞ୍ଜି ଲେଖା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ପାଞ୍ଜିରେ ଲିଖିତ ଖୁରୁମୁ, ହସିମ୍ ଖାଁ ବା ମେଲଭିଲି (Melville) ଜଣେ ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ଧର୍ମୀୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନୁହେଁ । ମନ୍ଦିରର ପାଞ୍ଜିରେ ଏସବୁ ବିବରଣୀ କାହିଁକି ସ୍ଥାନ ପାଇଲା ? ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ପ୍ରକୃତ ସତ୍ତା କଟକର କଲେକ୍ଟର ଉଇଲିୟମ ଟ୍ରାଓୟେରଙ୍କ ଚିଠିରୁ ଜଣା ପଡେ । ୧୮ ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୮୧୪ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ Madala Panjis properly speaking, are rules for the duties to be performed. In ancient days, it was customary to enter on the

records of the temple, the day and the year on which any of the neighbouring Rajahs visited the temple and the mode in which he did it.

ଜଗନ୍ନାଥ ହେଲେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଷ୍ଟ୍ର ଦେବତା, ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆ ରାଜା ଜୀବନରେ ଅନ୍ତତଃ. ଥରେ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ନେଇ ପୁରୀ ଆସି ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଜାମାନଙ୍କର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନର ବିଶେଷ ସୁବିଧା (Privilege) ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । ଇଂରେଜ ଶାସନ କାଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ Nine gun (Salute) ପାଇବାର ଅଧିକାରୀ ରାଜାମାନେ ଏ ପରିକି eight gun ରାଜାମାନଙ୍କୁ ପଦ ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ଛୋଟ ମନେ କରୁଥିଲେ, ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ ସମୟରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସମ୍ମାନ ଥିଲା ‘ପୂର୍ଣ୍ଣସୁଦ’ । ସେତେବେଳେ ରାଜ ପରିବାର ଏବଂ ପ୍ରଧାନ ସେବକ ବ୍ୟତୀତ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଆଉ କେହି ନ ଥିବେ । ‘ଅର୍ଦ୍ଧସୁଦ’ ହେଲେ ମନ୍ଦିରର ସେବକମାନେ ଦର୍ଶନ ବେଳେ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଇ ପାରିବେ । ୧୮୧୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଖଣ୍ଡ ପଡ଼ାର ରାଜା ରାଜୋତିତ ଆଡମର ସହକାରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ ପାଇ ସପରିବାରରେ ପୁରୀ ଗଲେ । ସେ କେତୋଟି ସୁବିଧା ଦାବୀ କଲେ, ମନ୍ଦିର ପରିଗୁଳକ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାଜା ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି ଦେଖୁ କହିଲେ, ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରାଜାଙ୍କର ସେହି ଦାବୀଗୁଡ଼ିକରେ ବଂଶଗତ ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜା ତାଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ମାନି ନେବାକୁ ଅଧୀକାର କରିବାରୁ ସେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କୁ ରାଜା ହିସାବରେ ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜା ନିରୁପାୟ ହୋଇ କଲେକଟର ଟ୍ରାଓୟେର ସାହେବଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ୧୮୪୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଡେଙ୍କାନାଳର ରାଜା ତାଙ୍କର ରାଣୀମାନଙ୍କ ସହ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ପୁରୀ ଗଲେ, ସେ ଦଳବଳ ସହିତ ‘ଛତି’ ଖୋଲରଖୁ ଓ ‘କାହାଳି’ ବଜାଇ ସହରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ, ଡେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ରାଣୀମାନଙ୍କ ସକାଶେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଦ ଦାବୀ କଲେ, ଖୋର୍ଦ୍ଧାରାଜା ତାଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ଯେ ପାଞ୍ଜିରେ ଡେଙ୍କାନାଳ ରାଣୀମାନଙ୍କ ପାଇ କେବଳ ‘ଅର୍ଦ୍ଧସୁଦ’ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଛି । ତାଙ୍କ

ମତରେ ଡେକାନାଲ ରାଜାଙ୍କର ‘ଛତି’ ବନ୍ଧ କରି ସହରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ଉଚିତ ଥିଲା ।

୧୮୧୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଆନ୍ତୁଷ୍ଟାଲି. କର୍ମଶିଳାରକଙ୍କ ସେକ୍ରେଟାରି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ କଟକ ଆସିଲେ, ଏହି ଯୁବକ ରାଜ କର୍ମଗୁରୀ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଲେଖକଙ୍କୁ ଆଗ୍ରହୀ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ କଣେ ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ଏଇ କାର୍ଯ୍ୟ ଏଇ ବିଦେଶୀ ଯୁବକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବପର ନଥିଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରଧାନ ପରିକ୍ଷା ଜଗନ୍ନାଥ ରାଜଗୁରୁଙ୍କୁ ଘୁଷ୍ଟି ନବା ଅଭିଯୋଗରେ ସପାରିଷଦ ବଡ଼ଲଟ ୧୮୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପଦଚ୍ୟୁତ କରିଥିଲେ । ରାଜଗୁରୁ ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ କର୍ମଦକ୍ଷତା ପାଇଁ କଟକର କଲେକ୍ଟର ପାକେନ୍‌ହାମଙ୍କ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ଥିଲେ । ପାକେନ୍‌ହାମଙ୍କ ସୁପାରିଶରେ ରାଜଗୁରୁ ଷାଲିଙ୍ଗ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ (ପାକେନ୍‌ହାମଙ୍କ ଟିଠି ୨୮.୧.୧୮୨୫) । ରାଜଗୁରୁ ଆଶା କରିଥିଲେ, ଷାଲିଙ୍ଗ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ଇଂରେଜ ସରକାର ପ୍ରସନ୍ନ ହେବେ ଓ ତାଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରଧାନ ପରିକ୍ଷା ପଦରେ ପୁନର୍ବାର ନିଯୋଗ କରିବେ । ରାଜଗୁରୁ ଗୋଟିଏ ପାଞ୍ଜିଲେଖି ସେଥିରେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ସଂକଳନ କଲେ ଓ ଏହାର ମଧ୍ୟ ନାମ ଦେଲେ ମାଦଳାପାଞ୍ଜି । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜାମାନେ ବଂଶର ଇତିହାସ ଲେଖି ରଖିଥିଲେ, ଏଥିରେ ଦାନମର୍ଯ୍ୟଦା ପ୍ରଭୃତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟଥିଲା । ଏହି ବହିର ନାମ ଥିଲା ‘ମାଦଳାପାଞ୍ଜି’ (ସମ୍ବଲପୁର ସହକାରୀ କର୍ମଶିଳାରକ ଟିଠି ୫ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୮୫୩) ରାଜଗୁରୁ ମହାଶୟଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଅତି ଦୁରୁହ ଥିଲା । ଇତିପୂର୍ବେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ କେହି ଲେଖିନଥିଲେ । ରାଜଗୁରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଜନଶ୍ରୁତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଇତିହାସ ଲେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇତିହାସ ପାଇଁ ତଥ୍ୟ ସମୂହରେ ଅକ୍ଷମ ହୋଇ ସେ କଳ୍ପନାର ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ । ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ‘ଯବନ’ ରକ୍ତବାହୁର ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ । ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦଶାବତାରର ଅନୁକରଣରେ କେତେ ଜଣ ‘କେଶରୀ’ ବଂଶୀୟ ରାଜାଙ୍କର ନାମକରଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅଜ୍ଞତା ଯୋଗୁଁ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଇତିହାସ ବିକୃତ ହୋଇଛି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ଦାସୀପୁତ୍ର ଥିବା ଜନଶ୍ରୁତି ଓ କାଞ୍ଚିକାବେରୀ କାହାଣୀ ଅବଲମ୍ବନ କରି ରାଜଗୁରୁ ମୋଟ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ଯୋଗ୍ୟ ସୂଚୀବଂଶର

ଇତିହାସ ସଂକଳନ କରି ଆସିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ପରିଗୁଳକ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ।
 ରଜାମାନଙ୍କର ରଜତରୁ ବିବରଣୀ ମନ୍ଦିରର ସେବକମାନେ ଲେଖି ରଖୁଥିଲେ-
 ଏପରି ଅନୁମାନର ସଙ୍ଗତ କାରଣ ଅଛି । ଇଂରେଜ ସରକାର ଆଦେଶ କଲେ
 ଯେ ସବୁ ରଜାଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନରେ, (ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସ୍ମୃତିକ ପାଞ୍ଜିଗୁଡ଼ିକରେ
 ଲେଖା ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ) ସମାନ ଅଧିକାର ଅଛି । ତେଣୁ ସେହି ପାଞ୍ଜିଗୁଡ଼ିକ
 ସଂରକ୍ଷଣ ଅଭାବରେ ଲେପ ପାଇଲା, ବାକୀ ରହିଲା, କେବଳ ଜଗନ୍ନାଥ ରଜଗୁରୁ
 ଦ୍ଵାରା ସଂକଳିତ ‘ମାବଳା ପାଞ୍ଜି’ । ଅବଶ୍ୟ ମୋର ଅନୁମାନ ଚତୁର୍ତ୍ତ
 ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନୁହେଁ । ଏ ବିଷୟରେ ଆହୁରି ଆଲୋଚନା ହେବା ଦରକାର ।

ଅଣ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିରେ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି ।

୧-ହିନ୍ଦୀ ଭାଷା- “ଆପନ! ହାତ ଜଗନ୍ନାଥ”

୨-ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା “ଠୁଁଟୋ ଜଗନ୍ନାଥ”

୩-ଇଂରେଜୀ ଭାଷା-

(a) Poor Johnny Tetherley staggering under his Moloch
 (ରକ୍ତପୀୟା ଦେବତା) Of infant, the Juggernaut, that crushed
 all his enjoyments (Life of Dickens—Forest Vol. II p 415)

b) What was once a thin grey line of brave Israeli soldiers has
 become a rutless Juggernaut”

Readers Digest June 1970 p 30

c) “ Do not talk to me about Knaves : Yogi Tulsiram Jaginath.
 (Malayasian Slang English)

Ring for Jeeves—P. C. Wodehouse p. 70.

୭ମ. ବାର୍ଷିକ ବିରଜା ବକ୍ତୃତାମାଳା ,

ପରିଚାଳନା ସମିତି

ସଭାପତି , ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶତାବ୍ଦି ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଉପସଭାପତି : ମଥୁରା ନାଥ ଦାଶ

॥ ସୁଦୟ୍ୟ-ସଦୟ୍ୟା କୃନ୍ ॥

ଏସ୍. କେ. ସିଂହା	॥	ସମଚେତ୍ର ଦାସ
ପି. କେ. ମିଶ୍ର	॥	ଗୋପେଶ୍ଵର ବିଳାସ ସିଂହ
ଏ. ସି. ମିଶ୍ର	॥	ନିରଞ୍ଜନ ସାହୁ
ବି. ବ୍ରହ୍ମା	॥	ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଭୂୟାଁ
ଏନ୍. ଜେନା	॥	ସର୍ବେଶ୍ଵର ପତି
ଏନ୍. ବାରିକ	॥	ଭଗବାନ ସାହୁ
ଆର୍. କେ. ଦାସ	॥	ଅବନ୍ତି ଦାଶ
ଆର୍. ଆର୍. ଦାସ	॥	ମାନଗୋବିନ୍ଦ ମିଶ୍ର
ଡି. ଦେବତା	॥	ଜ୍ଞାନଗୁଣ ଦାସ
ପି. ସି. ଦାସ	॥	ଜ୍ୟୋତି ରଞ୍ଜନ ମହାନ୍ତି
ଜି. ଏନ୍. ପଣ୍ଡା	॥	ବିଜୟ କୁମାର ସେଠୀ
ଜେ. ଏନ୍. ମହାନ୍ତି	॥	ସୁଦର୍ଶନ ମହାପାତ୍ର
ଡି. ସାହି	॥	ନିର୍ମଳ କୁମାର ପତି
ଏମ୍. ସି. ଏସ୍. ରାଓ	॥	ଲୋକନାଥ ମହାପାତ୍ର
ଏସ୍. ଶତପଥୀ	॥	ଜୟରାମ ରଥ
ବି. ଖାଁ	॥	ଧୀରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଦାସ
ଆର୍. କେ. ଜେନା	॥	ବିନୋଦ ବିହାରୀ ଦାସ
ଏସ୍. ମହାପାତ୍ର	॥	ଶିଶିର କୁମାର ମହାନ୍ତି
ଶ୍ୟାମ ଶଙ୍କର ଦାଶ	॥	

ନିୟମାବଳୀ

- ୧ । ସ ଧାରଣତଃ ବିରଜା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ବିରଜାଙ୍କ ଜନ୍ମତିଥି ତ୍ରିବେଣୀ ଅମାବାସ୍ୟାଠାରୁ ଧାରବାହିକ ଭବେ ତିନୋଟି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପ୍ରାୟ ଏକଘଣ୍ଟା କରି ବକ୍ତୃତା ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେବ ।
- ୨ । ବକ୍ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା/ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନଥିବା ଆବଶ୍ୟକ !
- ୩ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ନିୟମାନୁଯାୟୀ 'ପ୍ରଥମ ବକ୍ତୃତା ଦିବସ'ର ଅନୁନ୍ୟ ଦୁଇମାସ ପୂର୍ବରୁ ବକ୍ତା ନିର୍ବାଚନ କରଯାଇ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯିବ ।
- (କ) ବକ୍ତୃତାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ନିର୍ବାଚନ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବା କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଓ ବକ୍ତା ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନା ଦ୍ଵାରା ସ୍ଥିର କରାଯିବ ।
- (ଖ) ପ୍ରଥମ ବକ୍ତୃତା ଦିବସର ଅନୁନ୍ୟ ୧୫ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ବକ୍ତା ନିଜର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲିଖିତ ବକ୍ତବ୍ୟଟିକୁ ପଠାଇବେ ।
- (ଗ) ଯାତାୟତ ଖର୍ଚ୍ଚ—ରେଳ (୧ମ ଶ୍ରେଣୀ X ୩) ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯାନ (ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥ ସରଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହାରରେ ଗସ୍ତଖର୍ଚ୍ଚ) ଯାଜପୁର ରହଣି କାଳରେ ବକ୍ତା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ସମ୍ମାନିତ ଅଟିଥି ହେବେ ।
- (ଘ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ବକ୍ତୃତା ପାଇଁ ବକ୍ତାଙ୍କୁ ୧୭୫ (ଏକଶତ ପଞ୍ଚାଶରୁ) ଟଙ୍କା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ।
- (ଙ) ବକ୍ତୃତା ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାଶ-ଅଧିକାର (Copyright) ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ରହିବ ଓ ଏହା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ 'ମୁଖପତ୍ର'ର ପରିଶିଷ୍ଟ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ । ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଲବ୍ଧ ଅର୍ଥରେ ବକ୍ତାଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରାପ୍ୟ ରହିବ ନାହିଁ ।

(ଚ) ପ୍ରକାଶିତ ପରିଶିଷ୍ଟର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯିବ । ତଥାପି ଏହା ଛାତ୍ର ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ବିନାମୂଲ୍ୟରେ ମୁଖପତ୍ର ପାଇବା ପାଇଁ ହକ୍ଦାର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯିବ । ବକ୍ତାଙ୍କୁ ବିନା ମୂଲ୍ୟରେ ଦଶଟି ପ୍ରତିଲିପି ଯୋଗାଇ ଦିଆଯିବ । ଅବଶିଷ୍ଟ ବହି ଗୁଡ଼ିକୁ ମହା-ବିଦ୍ୟାଳୟର ସୟବାୟ ଉଷାର ଜରିଆରେ ବିକ୍ରି କରାଯାଇ ବିକ୍ରି ଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ 'ବିରଜା ବକୃତାମାଳା ପାଣ୍ଠି'ରେ ଜମା ରହିବ ।

୪ । 'ବିରଜା ବକୃତା ସଂସ୍ଥା'ର ପରିଚାଳନା ଦାୟିତ୍ବ ମୁଖ୍ୟତଃ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କଠାରେ ନ୍ୟସ୍ତ ରହିବ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଏକ ପରିଚାଳନା ବୋର୍ଡ଼ ଗଠନ କରିପାରିବେ ।

୧-ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷକ ପରିଷଦର (Staff Council) ସମ୍ପାଦକ ।

୨-ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାତ୍ର ସଂସଦର ଉପଦେଷ୍ଟା ।

୩-ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ବୃନ୍ଦ ।

୪-ବର୍ ସାର୍ ।

୫-ଛାତ୍ର ସଂସଦର ସଭାପତି ଓ ସମ୍ପାଦକ ।

୬-ବିଭିନ୍ନ ଛାତ୍ରସମିତିର ସମ୍ପାଦକ ବୃନ୍ଦ ।

୫ । ପାଣ୍ଠି—

(କ) ସମାଜ-ସେବା-ସମ୍ମା (S. S. G.) ବ୍ୟତୀତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ପରିଷଦର ବାର୍ଷିକ ସଂଗ୍ରହର ଶତକଡ଼ା ଦଶଭାଗ ।

(ଖ) ପ୍ରକାଶିତ ବକୃତାମାଳାର ବିକ୍ରି ଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ ।

(ଗ) ସଂଗ୍ରହୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ, ସେଇକୃତ ଦାନ ଓ ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟ ।

ବିରଜା ବକୃତାମାଳାର ସମସ୍ତ ଅଧିକାର ଓ ଦାୟିତ୍ବ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ରହିଲ ।

ଅଧ୍ୟକ୍ଷ

ନରସିଂହ ଚଉଧୁରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ

ଯାଜପୁର